

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

DET GAMLE HORSENS
OG
HORSENS SLÆGTER

TOPOGRAFISKE OG PERSONALHISTORISKE
BIDRAG TIL HORSENS BY'S HISTORIE
FRA 1661 TIL 1868

VED

TORKIL BAUMGARTEN

KJØBENHAVN
TORKIL BAUMGARTENS FORLAG
1925

Odense
Universitetsbibliotek

Handels-Trykkeriet, Horsens.

FORORD.

I Aaret 1879 udkom *Horsens Kjøbstads Beskrivelse og Historie* af Jørgen Otto Fabricius, daværende Sognepræst i Magleby paa Langeland. Forfatteren, der i Fyrrerne var Kateket i Horsens, derefter Sognepræst til Nørre Snede og Ejstrup og senere til Lundum og Hansted Sogne indtil 1869, samlede den betydeligste Del af sit Materiale til Byens Historie ved Studier i Horsens Raadhusarkiv. Men han har kun i ringe Udstrækning benyttet Købstadens Skøde- og Pantebøger, Skiftesager og Kirkebøger.

I et Forord siger Forfatteren, at han har savnet tilstrækkelig Lejlighed til at benytte de rigere Samlinger i københavnske Arkiver og Biblioteker, og det var hans Agt at udgive et *Supplement*, som dog ikke er udkommet. Derimod skænkede han *Statsskolen* sine utrykte Samlinger til Byens Historie; men blandt det iøvrigt omfangsrige Stof findes kun faa Bidrag til Borgerskabets Historie.

Horsens Kjøbstads Beskrivelse og Historie er med Rette anset som en af de bedste danske Bybeskrivelser, og med største Omhu har Forfatteren anført de af ham i hvert enkelt Tilfælde benyttede Kilder; men til hans Bog savnes et Personregister og et Supplement.

Nærværende Skrift er ikke en ny Udgave af Pastor Fabricius' Bog om Horsens. Men af utrykte Kilder til Byens Historie, som han, formedelst sin Fraværelse fra Hovedstaden, ikke har haft tilstrækkelig Lejlighed til at benytte, er samlet topografiske og personalhistoriske Bidrag til et *Supplement til Horsens Bys Beskrivelse og Historie*, hvis Emne ligger udenfor hans Bogs Omraade,

Det, der er tilstræbt, er en Fremstilling af Byens Byggesel og Udvikling gennem 200 Aar i Forbindelse med

Oplysninger om dens Slægter og Personer samt Begivenheder, som var deres Værk, eller med andre Ord: *Horsens Borgerskabs Historie*.

Af praktiske Hensyn er „Horsens Kjøbstads Bygnings- og Grundtakst af 1682“ valgt som Udgangspunkt, saavel for topografiske som personalhistoriske Meddelelser. Byens Gaarde og Vaaninger er beskrevet i Rækkefølge efter Købstadens gamle Inddeling i to Roder, og efterhaanden som nye Arealer er indvundet er Beretningen om Byens Udvidelse og Bebyggelse ført videre til 1868 med Oplysninger om hver enkelt Ejendoms Areal, Bygninger, Værdiforhold og Ejere indtil vore Dage. For Købmandsgaardenes Vedkommende er tillige det borgerlige Hjemms Indretning i forskellige Tidsaldre og Slægternes Historie omtalt. Som Regel maa Meddelelser om en Familie søges under Beskrivelsen af den Ejendom, hvor Familien har haft sit Hjem, hvorfor Medlemmer af samme Slægt eller Familie kan findes omtalt flere Steder i Bogen. Under Beskrivelsen af Byens offentlige Bygninger: *Kirkerne, Skolerne, Raadhuset, Hospitalet, Toldboden* o. s. v. omtales de til disse knyttede Institutioner, Forhold og Embedsmænd.

Fabricius' Bog om Horsens er forlængst forsvundet fra Bogmarkedet, hvorfor jeg i *en Indledning* har meddelt en kort Oversigt over Byens Bebyggelse, Indbyggerantal o. lign. og derefter i et Afsnit omtalt *borgerlige Forhold*, som har haft Betydning i Byens Historie.

Idet jeg udgiver denne Bog, benytter jeg Lejligheden til at takke for den Imødekommenhed, der i mange Aar er vist mig af Embedsmændene ved Arkiver og Biblioteker. Jeg bringer tillige min Tak for det Tilskud, der er ydet mig af *Horsens Museums Bestyrelse*, og jeg takker Hr. Apoteker *Adam Helms* og Hr. Muremester *Chr. Qvist* for den mig under Arbejdet viste Velvilje, uden hvilken dette Skrift næppe var blevet til Virkelighed.

København, i December 1925.

Torkil Baumgarten.

INDLEDNING.

Du hedder Hothers-Næs — — —
Kast kun i Saxo op og bed, de ville læse.
Hvad han optegner om dit Adelskab og Old.
Der skal du see, du er en gammel Konge-Dotter;
Thi du, med Navnet, har din Opkomst fra Kong Hother,
Han residerede paa dette smukke Sted — — —
Chr. Fr. Wadskjær.

Om det middelalderlige Horsens findes kun faa eller ingen topografiske Efterretninger. I Aaret 1261 skænkede Ridder Niels af Barritskov Graabrødreordenen sin store Gaard i Horsens med alle dens tilliggende Byggegrunde og Pladser imellem det Vest derfor beliggende Stræde, „bastwe Strædit“, og Byens østre Grav, havende Aaen sønden til og den almindelige Gade norden til.

Af Graabrødrekløsterets Bygninger er Klosterkirken endnu tilbage, og Badstuegyde og Borbergade betegner den Dag i Dag Grænserne for Kløsterets Omraade mod Vest og Nord. Derimod blev den østlige Del af de ved Aaen liggende Grunde, som da var øde, bortsolgt fra Kirken 1738, medens den vestlige Del eller Arealet mellem nuværende Kirkestræde og Badstuegyde efter Kløsterbygningernes Nedbrydelse var blevet udlagt til Kaalhaver, som i alt Fald 1661 var i privat Eje og delvis bebygget.

I Middelalderen har Byen ligesom andre Købstæder været befæstet med Mure, Volde og Grave; men nøjagtigt kendes Grænserne for denne Befæstning ikke. Mod Syd har Aaen været den naturlige Voldgrav, og mod Nord har der maaske været en Grav omtrent, hvor Kildegade nu strækker sig.

Om Byens vestre Grav minder Bebyggelsen „paa Gravene“, nu Gaden mellem Nørregade og Søndergade, i fordums Tid Adelvejen for Indkørslen til Byen nordfra og videre ad Provstgyde til Aaen og Ladepladsen ved Havnen. Den østre Grav, som nævnes i Ridder Niels' Gavebrev af 1261, har fra Nord vistnok gaet tværs over Kattesund og Grundene Syd derfor samt over det østligste Stykke af Borbergade og derfra strakt sig langs det senere Graabrødrekløsters Grund ned mod Stranden ved Aamundingen. I

Foraaret 1910 blev ved Udgravninger i Jorden umiddelbart Øst for Godsforvalterboligen (Matr.-Nr. 552) og i Borgergade paa en lang Strækning forbi Klosterkirkegaarden fundet Rester af et gammelt Bolværk, et Lag svære Egestolper med Stivere bagud og Kampesten imellem.¹⁾ Efter Beliggenheden at dømme kan det fundne være Rester af Byens Befæstning mod Øst.

Rester af det gamle Voldsted har endnu været til i 1581, dels i, dels uden for den daværende By. Dette ses af et kgl. aabent Brev af 11. Maj s. A. til Borgmestre og Raad, hvori det siges „att ther vdi ock ved ethers Bye“ ligger et gammelt Voldsted, som i Fortiden har været omkring Byen, dog nu er øde „ock icke till andit brugis end sammesteds samblis ock hendligges Odzell ock anden vrenlighed.“ Borgerne fik nu Tilladelse til at tage det i Brug og bebygge det mod en billig Jordskyld til Byen.²⁾

Bebyggelsen udover de gamle Grænser har strakt sig i Længden fra Øst til Vest med den udvidede Søndergades vestlige Del, som endnu i 18. Aarhundrede kaldtes Store Smedegade, og efter den i Kongebrevet givne Tilladelse til at tage de gamle Volde i Brug og bebygge det derved indvundne Areal, er Graven kommet til at ligge inde i Byen.

Efterhaanden har Bebyggelsen overskredet ogsaa disse Grænser for Byens første Udvidelse, der saa er fortsat i den Retning, som efter Byens Forhold og Beliggenhed var den naturligste dertil, nemlig dels nedad mod Aaen og dels udad mod Byens Opland og de Veje, som nord- og sydfra førte ind til Byen og senere kaldtes Lille Smedegade og Hospitalsgade.

Byens Porte for den gamle Befæstning havde derefter tabt deres Betydning, og med andre unyttige Rester af de fordums Mure er de forsvundet, uden at andre er blevet opført i deres Sted. I Frederik III' Brev af 27. August 1655 til Lensmanden Laurids Ulfeldt befales, at Borgmestre og Raad skulde tilkaldes og sørge for, at Slagbommene for Indkørslerne til Byen, der var øde, skulde repareres og holdes lukkede paa tilbørlige Tider. Befalingen var begrundet i, at Kongen havde erfaret, at ikke ringe Usikkerhed blev begaaet i Horsens ved, at der „ingen Lukkelse“ fandtes for Byen, naar Gudstjenesten holdtes, saa Bønderne kom til Byen og drev Handel paa den Tid, Folk burde være i Kirke³⁾. Ved samme Lejlighed er Borgergades Port og Sønderport vistnok blevet opført.

hvorimod Slagbomme, 2 Egestolper og en Hammer, vedblivende har været Lukkelse for de andre Veje ind til Byen. Naar der i det følgende tales om „Byens Porte“ er det saaledes blot førstnævnte, der skal forstaaes i bogstavelig Betydning.

Hvor langt den i 16. Aarhundrede paabegyndte og i de første Tiaar af det følgende Aarhundrede fortsatte Udvidelse af Byen har strakt sig, vides ikke bestemt. Ifølge en Mandtalsliste af 1556 havde Byen paa den Tid 141 hele Gaarde, 10 halve Gaarde og 85 Boder, tilsammen 236 Vaaninger⁴). Ved Paasketid i Aaret 1627 var Bygningernes Antal 583, nemlig: 123 Gaarde, 158 Huse og 302 Boder, fordelt i Byens to Roder som følger: Søndergades Rode: 64 Gaarde, 63 Huse og 156 Boder; Nørregades Rode: 59 Gaarde, 95 Huse og 146 Boder⁵).

Store Ildebrande, Pest og andre Ulykker hjemsøgte Byen i 16. Aarhundrede, og under Krigene i 17. Aarhundredes 1. Halvdel led Byen meget; den plyndredes baade af Venner og Fjender. I September 1627 huserede den tyske Oberst Wolf Heinrich Bauditz, der var i dansk Tjeneste, slemst her, og snart efter besattes Byen af de kejserlige Tropper, der først forlod den efter Fredsslutningen $\frac{4}{7}$ 1629. Næppe var den kommen til Kræfter igen, før den i Januar 1644 blev besat af de svenske, som brandskattede den for over 30,000 Rdl. og for en stor Del ødelagde den, idet 89 Gaarde og Huse vare mere eller mindre i Grus, og dens Skibe ruinerede eller bortførte, „saa at mange derud over ere geraadne i Armod, og udi Byen nu er ganske ringe Formue og Næring“. Ved kgl. Brev af 1646 fik Horsens derfor Skattefrihed for 3 Aar⁶). Atter besattes den af de svenske 1657, og Aaret efter kom de allierede, Polakkerne og Brandenborgerne, der efterlod den i en saadan Tilstand, at den for lange Tider laa nede.

Medens store Dele af Byen var øde, udgik til Lensmanden Erik Rosenkrands paa Kalø kgl. Befaling af 1661, 26. Februar, om at lade forfærdige en Vurdering af Købstæderne i Aarhus Stift til Brug for Kommissarier, der ifl. Ordre af 1660 $\frac{20}{12}$ var blevet udnævnt til at taksere alle Ejendomme i samtlige Købstæder til en ny og rigtig Matrikul over det ganske Rige. For Horsens Vedkommende udmeldtes 8 Borgere: Jørgen Pedersen, Jens Christensen, Poul Pedersen Bager, Jørgen Nielsen, Morten Luther, Berent Hønne, Rasmus Pedersen og Peder Sørensen, som

efter Borgmestre og Raads Anordning skulde taksere Byens Bygninger, Haver og Markjorder samt Borgernes Næring og Brug. Denne Vurdering tilendebragtes samme Foraar, og den 1. Maj s. A. blev den af Kommissarierne for Aarhus Stift: Erik Rosenkrands, Chr. Jørgensen Skeel, Willads Nielsen, Otto Thomsen, Anders Lydrichsen og Mads Poulsen indsendt til Kammerkollegiet i Kjøbenhavn og var derefter Maal for Matrikuls-katten og andre særlige Afgifter og Skatter, som lignedes paa Byens faste Ejendomme, Haver og Markjorder, indtil den afløstes af den ved Forordningen af 1682 ^{28/1} indførte Bygnings- og Grundtakst.

Matrikulen paa Købstaden Horsens af 1661 er et Aktstykke af betydelig lokalhistorisk Interesse og meddeles derfor bogstavret som et Tillæg til nærværende Skrift. Den giver et tydeligt Billede af Byens Bebyggelse og økonomiske Tilstand umiddelbart efter Svenskekrigene samt adskillige personalhistoriske Efterretninger. Opregningen af Byens Grunde og Bygninger er sket i samme Rækkefølge som i de ældste bevarede Skattebøger med Mandtal af 1617 og 1627 og senere i Horsens Bys Bygnings- og Grundtakst af 1682.

Medens der i 1627 fandtes 583 Vaaninger i Horsens, var Antallet 1661 kun 301; 8 Gaarde, 11 Huse og 45 Boder var øde, og desuden fandtes 44 øde Byggesteder og aabne Pladser. Vaaningernes Fordeling i Byens to Roder var som følger: Søndergades Rode: 47 Gaarde, 1 Stenhus, 19 Huse og 94 Boder; Nørregades Rode: 28 Gaarde, 42 Huse og 70 Boder. Af 197^{1/2} Gaardsavlinger var 92^{1/2} i udenbys Folks Eje, og mange Gaarde og Byggesteder var pantsat for udenbys Kapital.

Blandt de efter Svenskekrigene tilbageblevne Gaarde var Raadmand Niels Kallesen Høgs og Borgmester Jochum Rodenborgs samt Borgmester Ernst Ernstsen v. Badens Arvingers Gaarde højst vurderede, nemlig til over 500 Sletdaler hver; derefter var 4 Gaarde vurderet til 450, 4 til 400 og 3 til 300 Sldr. hver; fra 280—200 Sldr. fandtes 10 Gaarde; 8 Gaarde havde en Værdi af 200 Sldr., 20 Gaarde vurderedes fra 180—120 Sldr. og 11 til 100 Sldr. hver. Under 100 Sletdalers Værdi fandtes 9 Gaarde, af hvilke 3 vurderedes til 60 Sldr. hver.

Som Norm for Ejendommenes Størrelse ses af det foregaaende, at Størsteparten af Byens Gaarde havde en Værdi af fra 280 til 100 Sldr. hver; der fandtes kun 14 Gaarde til Værdi af over 300 Sldr. og 12 Gaarde under

100 Sldr. Et Hus med eller uden tilliggende Kaalhave var ansat til en Værdi af fra 60 --20 Sldr., og Vaaninger under 20 Sletdalers Værdi benævnes som Boder.

Den samlede Værdi af Byens Grunde, Bygninger, Haver og Markjorder i 1661 udgjorde 35990¹/₂ Sldr.⁷)

Ved Forordningen af 1682 ²⁸/₁ ophævedes Matrikul- og Saltskatten i Købstæder og Flækker, og der udnævntes atter Kommissarier til at taksere Købstæderne til Grundskat. For Aarhus Stifts Købstæders Vedkommende overdroges Hvervet til Peder Lerche, Jesper Nielsen Hutfeld, Jens Vedel i Kolding og Hans Benzon, der straks skulde begive sig til de paagældende Købstæder og bese Borgernes Gaarde og Huse, Grunde og Pladser og udmelde de vederhæftigste og fornuftigste Borgere til Taksermænd; men Kommissarierne skulde selv vurdere, for at Borgerne ikke skulde taksere for ringe. Byernes Agre, Enge og Haver, som i k k e var beliggende ved Gaardene eller inkorporerede i dem, skulde derimod takseres til Hartkorn efter Landmaalingen under Amtmandens specielle Tilsyn.

De bebyggede Grunde og øde Pladser takseredes ved denne Lejlighed efter hvert Steds Vilkaar og som det laa belejlig til Næring og Brug. Ottendeparten af den Værdi, som Gaardene og Husene med Billighed kunde anses for, skulde af Ejeren eller Brugeren aarlig udgives i Grundskat, og for de ubebyggede Pladsers Vedkommende gjaldt lignende Regler, dog at der forundtes dem, som opbyggede nye Gaarde, 3 Aars Frihed for alle Skatter.

Den 18. Juli s. A. var denne Vurdering af Byens Bygninger og Grunde tilendebragt, og efter Forordningerne af 1682 ²⁸/₁ og 1802 ¹/₁₀ var Horsens Bys Bygnings- og Grundtakst af 1682 Maalestok for Paaligningen af Skatter og Afgifter af Byens faste Ejendomme indtil 1863, da Loven af 11. Februar s. A. bestemte, at Afgifter til Kommunen, som paahvilede faste Ejendomme, skulde lignede dels paa Grundene efter Hartkorn (Grundskatten) og dels paa Bygningerne efter Assuranceværdien (Husskatten).

Ifølge Horsens Bys Bygnings- og Grundtakst af 1682 var Vaaningernes samlede Antal 365, nemlig: 84 Gaarde (50 i Søndergades og 34 i Nørregades Rode) og 281 Boder (142 i Søndergades og 139 i Nørregades Rode), foruden 7 Pakhuse og 1 Farverhus ved Aaen, 1 Smedje ved Ladebrohoved og 1 Hestemølle i Smedegade. To Gaarde og 4 Boder var øde, og desuden fandtes 32 øde Pladser og Byggesteder (13 i Søndergades og 19 i Nørregades Rode).

Under Byens Grundtakst vurderedes endvidere Raadhushaven, Høgholms Have og Jens Frandsens Have, begge beliggende Nord og Vest for Grønnegades ældste Del, Mads Bøsemagers og Chr. Tonboes Haver ved Kattesund og endelig 37 Strandhaver paa Grønland.

Vurderingssummen beløb sig alt i alt til 26007 Rdl. 28 Skilling (nemlig: Horsens Bys Grunde 2998 $\frac{7}{2}$ Rdl. og Bygningstaksten 23009 Rdl.). Skatteydelsen var Ottendeparten: 3,250 Rdl. 5 Mark 6 $\frac{1}{2}$ Skilling.⁸⁾ Som ovenfor omtalt takseredes Markjorderne i 1682 efter Landmaalingen til Hartkorn og skyldsattes endelig i 1688 for 139 Tdr. 5 Skpr., nemlig: Købstadsgods, d. v. s. de omkring Byen liggende Tofter og Agre samt Priorslykken og Spedalsø med Embeds- og Hospitalsjorden, 19 Tdr. 7 Skpr. 1 Fdk. 1 Alb., 161 Gaardsavl til Købstaden 103 Tdr. 2 Skp. 1 Fdk. 2 Alb. og endelig Præsternes, Skolens og Svanings Fundats Hartkorn af 33 $\frac{1}{2}$ Gaardsavl, foruden Fundatstofterne 16 Tdr. 3 Skp. 1 Fdk. Hartkorn.⁹⁾

Efterhaanden som Grundtaksten forbedredes ved Nybygningers Opførelse, forandrede Vurderingssummerne ogsaa ved Sammenlægning og Deling af Byggegrunde. Skøder maatte ikke læses, før den paagældende Ejendom var opmaalt og sat i Grundtakst.

Indtil Maj 1717, da Byen var inde i den Byggeperiode, som efterhaanden helt forandrede dens Udseende, var Grundtaksten af 1682 blevet forbedret til 28,125 Rd. 2 Mark, og samtidig var Bygningsantallet steget til 422, nemlig: 94 Gaarde (58 i Søndergades og 36 i Nørregades Rode), 54 Huse (21 i Søndergades og 33 i Nørregades Rode) og 264 Boder (127 i Søndergades og 137 i Nørregades Rode), og der fandtes kun 15 øde Pladser og Byggsteder.¹⁰⁾

Siden 1682 var Bygningernes Antal vel kun steget med 57 Gaarde, Huse og Boder tilsammen; men Størsteparten af det foregaaende Aarhundredes brøstfældige Gaarde og Huse havde efterhaanden maattet vige Pladsen for anselige Bindingsværksbygninger, og nye Boder var blevet opført i Stedet for faldefærdige Barakker.

I samme Periode begyndte ogsaa Byens Udvidelse med Bebyggelsen uden for Hospitalsporten og paa søndre Side af Aaen samt paa det betydelige Areal, som var blevet indvundet ved Udtørringen af Hestedam, hvorved Hospitalsgade blev ført videre nordpaa til Hestedamsport, og Ny Grønnegade opstod. Søndergades nordre Side blev samtidig forlænget østpaa over det

forsvundne Skidenstrædes Grund, og paa Kippervigs vestre Side opførtes en Række Nybygninger.

I 1741 var Bygningsantallet 492, Byens offentlige Bygninger medregnet, og i 1769: 497; samme Aar siges det, at Byen var saa tæt bebygget, at der ikke fandtes een ledig Byggeplads.

Blandt Horsens Bygherrer i første Halvdel af 18. Aarhundrede maa i første Række nævnes følgende: Købmændene Henrik Lichtenberg og Hans Christensen samt dennes Søn Etatsraad Gerhard de Lichtenberg, Peder Thomsen Bering, Claus Cortsen, Adam Helms, Borgmestrene Hans Jochumsen Rodenborg og Stephan Rasmussen Hofgaard, Provst Jesper Nørup, Apoteker Jacob Schmidt og Konsumptionsforpagter Rasmus Pedersen Snedker samt flere Medlemmer af Familierne Monberg, Groth, Gylding og Nyeland, der lod opbygge hele Gader, som tilforn var enten øde Pladser eller besat med ringe Vaaninger.

Ved en Taksationsforretning i Foraaret 1759 til den s. Aar oprettede almindelige Brandforsikring for Købstæderne, vurderedes Horsens Bys Bygninger alt i alt til 285,020 Rdl., derunder Klosterkirken for 25,000 Rdl., Sct. Ibs Kirke for 45,000 Rdl. og Raadhuset for 4200 Rdl. Denne Sum reduceredes dog senere for Kirkerne og Raadhusets Vedkommende med tilsammen 50,200, hvorefter Assuranceværdien 1762 udgjorde 234,820 Rdl. (I 1771 var samtlige Bygninger assureret for 254,260 Rdl.).

1787 havde Byen 432 Gaarde og Huse foruden de offentlige Bygninger. Dette Antal var fordelt i 18 Gader som følger: Borberggade: 37, Fugholmsgade: 20, paa Grønland: 9, Badstuegyde: 5, ved Aaen: 32, Provstgyde: 17, Søndergade: 53, Over Højbro: 10, Hospitalsgade: 15, Hestedams-gade: 17, Jørgen Tonboesgade: 13, paa Gravene: 8, ved Torvekirken: 7, Nørregade: 47, Grønnegade: 34, Smedegade: 77, Kattesund: 32 og Gavlgade: 9.¹²⁾

I Aaret 1798 var Bygningsantallet steget til 470, Byens offentlige Bygninger ikke medregnet. Der var indført en Forandring i Gadernes Benævnelse, saaledes at der var blevet 22 Gader paa det samme Areal, som var bebygget i 1769. Nogen Udvidelse af Byen havde ikke fundet Sted. Svingninger i Antallet var sket ved Forandringer og Ny-

bygninger inden for Byens gamle Omraade. Samtidig var Byens 470 Gaarde og Huse blevet betegnet med Gaardnumre i Nummerfølge efter Grundtakstens Opregning; disse Gaardnumre var tillige Brandforsikringsnumre og anvendtes som Betegnelse for de enkelte Ejendomme indtil 1878, da de afløstes af Matrikelnumre.

Fordelingen i Byens Gader var i 1798 som følger:

Borgergade: Nr. 1-11 og 438-470, paa Kirketorvet: Nr. 12, 14, 240-241 og 434-437, Søndergade: Nr. 15, 37, 58-59 (for Søndergades Ende), 81 og 92, 99-104 og 115-129, Hospitalsgade: Nr. 38-45 og 54-57, over Hospitals Bro: Nr. 46-53, Hestedamsgade: Nr. 60-70 og 71-80, Jørgen Tonboesgade: Nr. 83-98, paa Gravene: Nr. 105-114, Provstgyde: Nr. 130-145, Sønden Aastrøm og paa Grønland: Nr. 146-161, Norden Aaen, østen Fugholms Bro: Nr. 162-178 og 185-191, Badstuegyde: Nr. 179-184, Fugholm: Nr. 192-217, Norden Aaen, vesten Fugholms Bro: Nr. 218-228, Gavlgade: Nr. 232 og 430-433, Nørregade: Nr. 233-237, 247-268a og 376-398, Kippervig: Nr. 238-239 og 242-246, Grønnegade: Nr. 269-300, Smedegade: Nr. 301-356 og 365-375, Bjerrekildegyde eller Krogen: Nr. 357-362 og Kattesund: Nr. 399-429. Nr. 363 Vejr møllen og Nr. 364, Raadmand Anders Kruuse's Lade, der benyttedes af det slesvigske Rytterregiment til Ridehus og samme Regiments Eksercerskole (Litra M.), der alle laa uden for Krogen, nævnes som beliggende udenfor Byen.

Byens offentlige Bygninger havde følgende Litra-betegnelser: Litra A.: Latinskolen, B.: Klosterkirken, C.: Toldboden ved Havnen, D.: Himmeriges Boder, E.: Raadhuset, F.: Toldboden ved Sønderport, G.: Hospitalet, H.: Vor Frelzers Kirke, I.: Klokmesterens Hus i Kippervig, K.: Flensborgs Enkebolig, L.: Toldboden ved Hestedam, M.: Eksercerskolen og N.: Toldboden ved Smedegades Port.¹³⁾

I Aaret 1799 opførtes Gaardene Nr. 471 ved Hestedamsport og Nr. 472 i Grønnegade samt Nr. 473, Byens Sygehus, Hjørnet af Borgergade og Badstuegydes østre Side. I de følgende Aar indtil 1814 blev opført 5 Nybyg-

ninger, nemlig Nr. 474 og 475 (Chr. Jensen Monbergs Tømmergaard) paa Grønland, Nr. 476 i Tonboesgade og Nr. 477 ved Smedegades Port samt Nr. 478 ved Havnen, som blev bygget til Bolig for Havnefogden.

Byens Udvidelse mod Nord ved Bebyggelsen uden for den ældste Smedegades Port, for Enden af Gæstgiver Soeles Gaard (Nr. 336), begyndte i 1815 med Opførelsen af Stederne Nr. 479-483; i 1816 byggedes her den første Gaard (Nr. 484) af Farver Johan Gotfred Nitschke, og Gaden fik Navnet Ny Smedegade. I de følgende Aaringer indtil 1832 opførtes her 20 Nybygninger, nemlig Nr. 485-505, hvormed samme Gade havde naaet den Længde, som den havde i Aaret 1850.

Efter Udskiftningen af Byens Markjorder i 1830erne anlagdes Alléerne omkring Byen, hvor der var opstaaet en Mængde Smaahaver, der som Jordlodder var tilfaldet Grundejerne og efterhaanden fik større Værdi som Byggegrunde.

Nord for Hestedamsgade, som med Gaarden Nr. 471 var bebygget ud til „Porten“, blev det første Hus (Nr. 511) i Alléen bygget 1832 og efterfulgtes af følgende Numre: 516-24, 527-32, 534-37, 539-41, 546 og 548-551, hvormed Bebyggelsen, først paa vestre Side og saa paa østre Side af Alléen, i 1850 var naaet ud paa den Plads, som senere fik Navnet Nørretorv; den ny Gade kaldtes Allégade. I samme Tidsrum opførtes følgende Nybygninger: Nr. 505 Grønnegade, 506-509 paa Grønland, 510 og 512, 513 og 514 i Kattesund, 515 Caroline-Amalielund, 517 paa Mæketorvet, 525 Tugthuset, 526 (Nørhule), 533 Grønnegade, 538 Havnegade (Jacob Kjellerup's Skibsbyggeri), og endelig Gaard-Nr. 543-547 paa Spedalsø og Grønland.

I Aaret 1850 var Bygningsantallet steget til 547, foruden de med Litra betegnede offentlige Bygninger.

Den gamle Rodeinddeling i 2 Roder, Søndergades og Nørregades Rode, var blevet afløst af en Inddeling i Distrikter under Skatteligningskommissionen med tilsammen 2 Rodemestre.

Havnevejen var endnu ubebygget, Smedegade udmundede i Aarhusvejen, noget forbi Generalsgaarden (Gaard-Nr. 487), og bag Smedegade gik en Vej og Fodsti ned til Kildegade, der derefter dannede Byens nordlige Grænse. Indgangen til den nye Kirkegaard var fra en Vej, der var Fortsættelsen af Kildegade, og Kattesund ophørte, hvor Kirkegaardsalléen nu er. Hospitalsgade og

Hestedamsgade var een sammenbygget Husrække, der kun naaede lidt forbi Grønnegade, og dannede Byens Grænse mod Syd og Vest. Hestedamsalléen og Mælketorvet var derimod ny Bebyggelse. Allégade var Strækningen fra Hestedamsport til det yderste Sted uden for Smedegades Port.

Med Undtagelse af de tidligere omtalte Udvidelser i 18. Aarhundredes første Tiaar samt Bebyggelsen efter 1815 og navnlig i 1832 havde Byen ikke strakt sig synderligt udover det Omraade, som den havde allerede ved Begyndelsen af 17. Aarhundrede.

De efter Svenskekrigene følgende halvandet hundrede Aar kan i mange Henseender betragtes som en Stilstandsperiode for Horsens By.

I en Beskrivelse af Byens Tilstand, som Magistraten i 1753 maatte indsende til Stiftamtmanden, angives Borgernes Antal til 257. Handelen erklæres for kun at være liden. Byen siges at være blevet forarmet ved Indkvarteringsbyrder, Krigsstyr, Kopskat o. s. v., og selv om den vel endnu har nogen udvortes Anseelse af Bygning, er den indvortes storlig forringet paa Pengemidler, saa at den sorte Armod regerer i de fleste Huse.¹⁴⁾ Disse Udtalelser skulde dog ikke tages helt bogstaveligt; man var allerede dengang vant til at fremstille Tilstande i mørke Farver, især naar der var nye Skatter i Vente.

Men Stilstanden viser sig ogsaa i Folketallet.

Medens Byen i 1627 talte op imod 3000 Indbyggere, var Antallet ved Slutningen af samme Aarhundrede ca. 2200 og i 1744 ca. 2500.¹⁵⁾

I 1768 udkom Erik Pontoppidans danske Atlas, Tom. IV, hvor Horsens er beskrevet, og hvor det siges, at der i Byen er ca. 500 Familier, som i 1766 udgjorde 1708 Sjæle over 12 Aar. „Af Borgerskabet ere Kiøbmændene 32, Skippere 17, Matroser 5, Amtsmestere i Laugene: Skomagere 19, Skrædere 12, Smedde 13, Snedkere 10, Hattemagere 5, Sadelmagere 4, Feldberedere 6, Handskemagere 10, Røkkedreiere 4; uden Laug: Knapmagere 1, Giørtlere 3, Peruqvemagere 3, Pottmagere 5, Malere 4, Billedhugger 1, Stolemager 1, Uhrmager 1, Guldsmede 4, Kandestøber 1, Murmestere 4, Kobbersmedde 3, Tømmermænd 2, Bødkere 3, Vævere 7, Glarmester 1, Hiulmænd 2, Naalemager 1 og Rebslagere 2.“

Borgmesteren og Raadmændene samt de privilegerede var forskaanet for Kontributioner til Byen.

Ved Tællingen den 24. August 1769 var Indbyggerantallet 2584 (1156 Mænd og 1428 Kvinder), og samtidig var der op imod 500 Familier eller Husstande, hvilket Antal omtrent svarede til Bygningsantallet.¹⁶⁾ Befolkningens Fordeling efter Alder med Sammentælling inden for Byens 2 Roder fremgaar af nedenstaaende Oversigt:

Alder:	Mænd:			Kvinder:			Hele Byen:		
	Søndergades Rode	Nørregades Rode	Til sammen	Søndergades Rode	Nørregades Rode	Til sammen	Mænd	Kvinder	Til sammen
Under 8 Aar	91	121	212	99	108	207	212	207	419
8—16	86	81	167	79	86	165	167	165	332
16—24	101	98	199	125	105	230	199	230	429
24—32	77	64	141	102	106	208	141	208	349
32—40	66	73	139	76	77	153	139	153	292
40—48	44	36	80	66	53	119	80	119	199
48 og der- over	115	103	218	178	168	346	218	346	564
Til sammen	580	576	1156	725	703	1428	1156	1428	2584

Med Hensyn til Befolkningens naturlige Tilvækst ved Fødselsoverskuddet, gik det Horsens som de andre Købstæder, Antallet af Fødsler oversteg med Nød og næppe Dødsantallet. Tiaaret 1695—1704 viser tilsammen 583 Fødsler og 600 Dødsfald, og i Tiaaret 1755—1764 fødtes 616 og døde 705 Mennesker. Fødselshyppigheden fra Tiaar til Tiaar har bevæget sig imellem 25 og 30 pro mille af Befolkningen, medens Tallet for Dødelighedens Vedkommende var 25 aarlig for hver 1000 Mennesker. Dødeligheden ved Børnekopper og andre Epidemier viser sig størst i Aarene 1762 og 1764, I hvert af disse Aar steg Dødsantallet til 102, medens Antallet af Fødte var 67 og 59. Svingninger i Folketallet skyldes saaledes i overvejende Grad Forskellen imellem Indvandring og Udvandring, og hele 18. Aarhundrede igennem fristede Livsvilkaarene i Byen ikke til stærk Indvandring ude fra.

Efter 1769 viser Tallene en Nedgang saavel med Hensyn til Folketallet som Bygningsantallet. Ved Folketællingen $\frac{2}{3}$ 1787, der omfattede alle civile og militære Personer i Horsens, havde Byen 2,221 Indvaanere (486 Familier), og ved Tællingen $\frac{1}{2}$ 1801: 2,398 Indvaanere og 496 Familier.

Vendepunktet i Befolkningens Tilvækst viser sig ved Folketællingen $\frac{1}{2}$ 1834, da Byen talte 4,846 Mennesker (deraf var 264 forsørgelsesberettigede), eller mere end en Fordobling af Indbyggerantallet i Løbet af 34 Aar.

Det store økonomiske Opsving, som Tiden og Forholdene havde skabt inden for Købstadslivets Omraader, i Forbindelse med gunstige Livsvilkaar for alle Samfundsklasser havde allerede faaet afgørende Indflydelse paa Befolkningstætheden. Byens gamle Grænser strakte ikke til, nyt Land maatte indvindes til Bebyggelse, og Udskiftningen af Markjorderne blev det første Skridt fremad til den Udvikling, som med større og større Fart iler ind i vor Tid og m. H. t. Befolkningstilvæksten ikke mindst skyldes Overskudsindvandringen.

Tilvæksten ude fra havde gjort sin Indflydelse gældende, og i den følgende Tidsperiode vedblev Indvandringen at være af afgørende Betydning for Byens Vækst, idet Indvandringsoverskuddet omtrent udgjorde $\frac{2}{3}$ af Tilvæksten.

Stigningen i de næringsdrivende Borgeres Antal i Tidsperioden 1834-1858 viser følgende Tal, Tallet for 1858 staar i Parantes:

Bagere 11 (18), Barberere 2 (4), Blikkenslagere 2 (6), Bogbindere 2 (5), Boghandlere 2 (4), Bogtrykkere 1 (1), Brolæggere 10 (9), Bundtmagere 0 (4), Bødkere 12 (18), Børstenbindere 1 (2), Bøssemager 1 (1), Conditorer 1 (2), Dampbrændere 0 (11), Drejere 10 (10), Farvere 3 (10), Feldberedere 6 (2), Gadekørere 13 (42), Gartnere 2 (10), Garvere 6 (5), Gæstgivere 3 (3), Gørtlere 5 (3), Glarmestre 3 (7), Guldsmede 6 (10), Handskemagere 5 (8), Hattemagere 7 (3), Høkere 28 (15), Jernstøbere 1 (3), Kammagere 0 (2), Karetmagere 3 (4), Købmænd og Handlende 96 (130), Klodsemagere 0 (12), Kobbersmede 3 (4), Kukkenbagere 1 (4), Kurvemagere 0 (3), Lystestøbere 1 (3), Malere 6 (27), Marskandisere 1 (4), Modehandlerinder 0 (15), Murermestre 6 (14), Møllebygger 0 (1), Møller 0 (1), Naalemagere 2 (3), Nagelsmede 0 (2), Oljemøller 0 (1), Parykmagere 0 (1), Pottemagere 4 (2), Rebslagere 13 (19), Sadelmagere 7 (13), Sejlmagere 2 (1), Skipperere 24 (42), Skomagere 60 (81), Skræddere 27 (38), Slagtere 14 (24),

Smedde 16 (29), Snedkere 28 (43), Træskomagere 0 (7), Tømrermestre 5 (10), Urmagere 5 (5), Værtshusholdere 21 (40), Vinhandlere 2 (4), Vognmænd 2 (8), Vævere 12 (16) og Ølbryggere 1 (5), foruden 26 større og mindre Fabrikvirksomheder i 1858 imod 3 i 1834, hvilket Aar der var 55 Brænderier.

Indvandringens Betydning for Byens Vækst viser sig 16 Aar senere ved Tællingen i 1850, da end ikke Halvparten af Byens Indvaanere var født i Horsens.

Den 1. Februar 1850 havde Horsens 5827 Indvaanere (2814 Mænd og 3013 Kvinder); i 1840: 4933 (Garnisonen indbefattet); i 1845: 5058 (uden Garnisonen). I Femaaret 1845—50 var Indbyggerantallet steget med 769 Personer, deraf Fødselsoverskuddet 125, medens et Antal af 644 repræsenterer Overskudsindvandringen. Der var i 1850 441 Familier eller Husstande med tilsammen 5636 Personer, medens 191 Personer ikke kunde regnes under saadanne.

Fødested :	Mænd :	Kvinder :	Tilsammen :
Horsens	1339	1421	2760
Andre Købstæder i Nørrejylland	235	173	408
Landdistrikter i Nørrejylland .	788	1095	1883
Kjøbenhavn	102	108	210
Købstæder uden for Nørrejyll.	119	95	214
Landdistrikter do.	47	36	83
Danske Bilande og Kolonier .	4	5	9
Sønderjylland.....	80	42	122
Holsten og Lauenburg.....	14	17	31
Norge og Sverige	32	14	46
Tyskland.....	45	6	51
Andre Lande	9	1	10
Tilsammen...	2814	3013	5827

Medens kun 2760 af Byens samtlige 5827 Indbyggere i Aaret 1850 var født i Horsens, var 3067 indvandret. Af ovenstaaende Oversigt ses, at Købstæderne og Landdistrikterne i Nørrejylland tilsammen har ydet langt det største Kontingent til Indvandringen. Byen har haft en dragende Indflydelse først og fremmest paa Befolkningen i den nærmeste Omegn, aftagende udefter mod de fjernere Dele af Riget, og ikke mindst har Kvinder, født paa Landet i Nørrejylland, søgt deres Lykke i Horsens.

Uden for Folkekirken stod i 1850 68 Mennesker, nemlig: Reformerte: 1 Mand, Romersk Katolske: 7 (6 Mænd og 1 Kvinde) og Jøder: 60 (27 Mænd og 33 Kvinder).¹⁷⁾

Byens Grænser var bestemt ved Konsumptionslinien omkring Byen, medens Byens 5 Porte med hosliggende Konsumptionsboder laa for de Veje, der ifølge Lovene om Told og Accise var aabne for tilladelig Ind- og Udførsel af afgiftspligtige Varer, nemlig: Søvejen ind i Havnen gennem Strandporten og Borbergades Port, Sundvejen ind ad Kattesundsport, Chausséen fra Skanderborg samt Viborg Landevej ind ad Smedegades Port og Chausséen fra Vejle ind ad Sønderport.¹⁸⁾ Ved det 19. Aarhundredes Midte ophævedes Acciseafgiften, der Aarhundreder igennem havde sat et kunstigt Skel mellem By og Land, og efterhaanden forsvandt Porte og Slagbomme samt Acciseboder. Det var med et Hjertesuk, at man saa den skønne Sønderport, Byens Stolthed, falde for moderne Indretninger.¹⁹⁾

I de efter 1850 følgende Aar tiltog Horsens Befolkning efter en hidtil ukendt Maalestok, i 1855 var Indvaanernes Antal 7250 (3753 Mænd og 3497 Kvinder) og i 1860: 8980. Byen havde vokset sig stor uden for de gamle Grænser.

Loven af 11. Februar 1863 om den kommunale Beskatning i Købstæderne ophævede alle tidligere Bestemmelser om det Maal, hvorefter Skatter og Afgifter hidtil var paalignet faste Ejendomme, saasom: Grundtakst, Bygningsareal o. s. v. Købstadsgrundene blev nu sat i Hartkorn, hvorefter Grundskatten skulde udredes, medens Husskatten maalttes efter Bygningernes Forsikringsværdi. Hvert Takststykke skulde nu opmaales efter geometriske Maal, og Ejendommens samlede Hartkorn udregnes efter Forholdet: 1 Td. Hartkorn lig 72,000 □ Alen Jord til en bestemt Takst (24), dog at ingen andre Brøker af Hartkorn end $\frac{1}{4}$, $\frac{1}{2}$ og $\frac{3}{4}$ Album maatte anvendes. Samtidig skulde for enhver Købstads Vedkommende udarbejdes et Matrikulkort i Maalestok $\frac{1}{800}$, og Grundene skulde betegnes med

Matrikelnumre i Forbindelse med Ejerens eller Brugerens Navn.

For Horsens Vedkommende foretoges Opmaalingen af Byens Grunde under Ledelse af Landinspektør August Søht og var tilendebragt i Aaret 1868; fra 1878 $\frac{1}{4}$ traadte den ny Matrikel for Horsens i Kraft forsaavidt Skøde og Pantevæsenet vedkommende.

Medens Udgangspunktet for Opregningen af Byens Grunde hidtil som i Grundtaksten af 1682 havde været ved Borgergades Port, blev det nu henlagt til Nørretorv, hvor Stedet, Nr. 699, fik Matrikelnummer 1, og i Stedet for de gamle Grundtakstnumre eller Gaardnumre fik Ejendommene indenfor hver Gadestrækning Husnumre, som skulde anvendes jævnsides med Matrikelnumre.²⁰⁾

Ifølge Matriklen over Horsens Købstadsgrunde af 1878 havde Byen over 900 Gaarde og Huse, som paa nogle faa Undtagelser nær laa inden for den ved Lov af 1863 $1\frac{1}{2}$ fastsatte Bygrænse.²¹⁾ I Perioden fra 1850 til 1875 var samtlige Bygningers Forsikringssum, som i 1843 udgjorde 914,290 Rd., steget fra 1,492,830 Rd. til 10,090,450 Kr. I Aaret 1911 var Antallet af Byens faste Ejendomme 1891, heraf Beboelseshuse: 1 Etage: 455, 2 Etager: 970 og 3 eller flere Etager: 435, tilsammen 1860 Beboelseshuse med 6504 Lejligheder. Allerede i 1901 var Bygningernes samlede Forsikringssum med 1745 Forsikringer steget til 25,329,985 Kr., og ved Vurderingen til Ejendomsskyld, ifl. Lov af 15. Maj 1903, naaede man en Sum af 36 Millioner Kroner. Til Sammenligning skal anføres, at samme Aar vurderedes de faste Ejendomme i Aarhus til 111 Mill., i Aalborg til 48 Mill. og i Randers til 33 Mill. Kroner. I Sommeren 1925 vurderedes Byens samtlige Ejendomme til 94,178,000 Kr., medens Jordværdien var 28,198,000 Kr.

Som Maalestok for Byens Vækst og Opblomstren skal endnu nævnes enkelte Tal, der, sammenlignet med det allerede anførte, betegner Udviklingens Fart indtil vore Dage.

Medens Horsens i Begyndelsen af 19. Aarhundrede talte ca. 450 faste Ejendomme, var Antallet i 1876: ca. 900, i 1911: 1891 og endelig i 1925: 3986 Ejendomme med et Areal paa 646,6 Hektar Land. I 1801 var Indbyggerantallet 2396, 1807: 2398, 1834: 4846, 1840: 4933, 1845: 5058, 1850: 5827, 1855: 7250, 1860: 8980, 1870: 10,501, 1875: 11,316, 1880: 12,652, 1890: 17,290, 1901: 22,243, 1905: 22,152, 1911: 23,843 og endelig i 1921: 27,588, eller mere end $11\frac{1}{2}$ Gange større end ved Begyndelsen af 19. Aarhundrede.

Med Undtagelse af Kirkerne og Hospitalet findes kun faa Bygningsrester af det ældste Horsens. Som andre danske Købstæder har Byen indtil langt ind i 16. Aarhundrede været en Samling af lerklinede Huse eller Hytter med enkelte mere anselige Gaarde og Huse af Træ eller Bindingsværk, af hvilke Størsteparten har været straatækte.

I Aaret 1650 maatte Borgmester Hans Marcussen og Raadmand Niels Høg samt Byens Kæmner og to Borgere paa Borgmestres og Raads Befaling undersøge, hvilke der af Borgerskabet i Byen endnu havde deres Huse tækkede med Straa, og tilholde saadanne at nedtage Straataget og oplægge Tagsten i Stedet for -- ellers skulde samme Øvrighed straks lade Straataget nedrive og tiltale og straffe Ejeren efter Frederik II.s aabne Brev af 1587 ^{29/a}, der befaler, at der herefter i Horsens ikke maatte findes straatækte Gaarde og Huse, og at Nybygninger skulde tækkes med Tegl.²²⁾ Men i den Henseende har Horsens ikke været Kongens Lov lydiger end andre Købstæder, endnu i Aaret 1728, da Skrækken efter Kjøbenhavns Ildebrand gjorde Forholdet aktuelt, havde en Mængde af Byens Gaarde og Huse Straatag, og det var først efter den Tid, at alle Nybygninger fik Tegltag.²³⁾

I Byens ældste Skatteregister fra 1627 nævnes kun to Stenhuse, det ene tilhørte Otto Wilstorff, det andet Holger Rosenkrantz. 1661 var der kun eet Stenhus, tilhørende Thomas Andersens Arvinger, det andet, som ejedes af Henrik Rantzows Arvinger, var da øde.

Endnu er bevaret et gotisk Kælderrum under Gaarden paa Hjørnet af Badstuegyde og Borgergade samt Rester af et anseligt Stenhus med smukke Krydshvælvinger under Gaarden (Matr.-Nr. 505) paa Søndergades nordre Side. Da denne Gaard solgtes i 1784, var nederste Etage af det 14 Fags Sidehus til Gaden Grundmur og det øvrige alt af Mur og Egebindingsværk. Under samme Sidehus samt under et 17 Fags Sidehus vester i Gaarden var der „nogle gewelft og andre Kieldere.“ Den store Gaard strakte sig med sine Side- og Bagbygninger samt fire bagved liggende Boder fra Søndergade helt igennem til Nørregade.

Ved vestre Side af Sct. Ibs Kirke, imellem denne og den nu forsvundne Skidengyde, laa i fordums Tid en grundmuret Gaard, der tilhørte Clemmen Olufsen og blev ødelagt under Svenskernes Besættelse i Aaret 1657. Pladsen, hvorpaa Gaarden havde staaet, kaldtes senere „Drilborg Plads“, maaske efter en svensk Major Drill, som

under Svenskekrigen havde sit Hovedkvarter i Horsens.²¹⁾

Andre Bygningsrester af det middelalderlige Horsens findes i Kælderen under den nuværende Godsforvalterbolig (Matr.-Nr. 552)²⁵⁾ og ved Udgravninger i Jorden under Matr.-Nr. 409—411 og 571—572 (Palæet) afdækkedes Murerer, som vil blive omtalt under Beskrivelsen af de paa-gældende Ejendomme.

Af 16. Aarhundredes Bygninger findes nu kun en Sidelænge i den ombyggede Bindingsværksgaard (Matr.-Nr. 496) fra o. 1570, forhen Postmester Morten Luthers Gaard paa Søndergades nordre Side tilbage, og fra 17. Aarhundrede er kun bevaret en Del af Ejendommen (Matr.-Nr. 432) paa Hjørnet af Nørregade og Graven.

Alle andre Bygningsminder om det ældste Horsens er nu forsvundet eller dækkes af Jordlaget. Ved gentagne Ombygninger har enkelte endnu bevarede Rester af ældre Gaarde aldeles tabt Mindet om det oprindelige Bygningspræg.

Fortidens Bygningsmaade i Provinsbyerne at vende Gavlene ud til Gaden var stærkt udpræget i Horsens i 17. Aarhundrede. Navnet paa en af Byens Gader „Gavlgade“ minder endnu derom. Ved Udfoldelsen af Byggeriet i det følgende Aarhundrede blev mange Gavlhuse ombygget til Sidehuse, og endnu i Aarene 1800—03 blev forandret følgende tilbageblevne Gavlhuse: Nr. 35 og 36 (Matr.-Nr. 594 og 595) paa Søndergade, Nr. 62 (Matr.-Nr. 175 a) i Hestedamsgade, der blev helt ombygget til et nyt Sidehus til Gaden, hvortil toges noget af det forrige Hus Længde, Nr. 90 (Matr.-Nr. 458) Hjørnet af Tonboegade og Grønne-gade blev ligeledes helt ombygget, Nr. 321 (Matr.-Nr. 97) i Smedegade blev ved Omforandring frataget 2 Fag, der tillagdes Nr. 320 a (Matr.-Nr. 96), som var Sidehus ved dette Nummer, og Nr. 335 i samme Gade blev ved Ombygning ligeledes frataget 2 Fag, der tillagdes den af nyt opbygte Gaard Nr. 477 ved Smedegades Port o. s. v.²⁶⁾

Gavlhuse havde maattet vige Pladsen for de imponerende Bindingsværkskomplekser, som den Dag i Dag præger Byen, og hvis Gaardpartier endnu er nogenlunde uforstyrrede.

Det 18. Aarhundredes Bindingsværksbygninger med Bislag og Karnapper gav Byen et malerisk og meget hyggeligt Præg. De store Købmandsgaarde med deres ejendommelige, dekorative Udstyr var beliggende paa Torvet, Søndergade, Nørregade og Smedegade. De var opførte

i to Stokværk, medens Smaakaarsfolks Boliger var eenetages Huse med eller uden Kviste og af omtrent ens Udseende. Først i Aaret 1835 fik Horsens sin første treetages Gaard, nemlig Gaarden Nr. 264 (Matr. Nr. 428) paa Nørregade.

Det var næsten uhørt, at en Familie boede til Leje; hver Familie havde sit eget Hus, og denne Sædvane vedligeholdte sig endnu til midt i 19. Aarhundrede, da kun een Mand paa Søndergade lejede en Del af sin Gaard ud. Grundene i Badstuegyde, Fugholm og langs Aaen, Provstgyde og paa Gravene o. s. v. hørte til Gaardene paa Søndergade og Nørregade og var alt i 17. Aarhundrede bebygget med Boder, som var Lejevaaninger for Smaakaarsfolk.

Bjælkeværkets hele Indretning og dekorative Udstyrelse gav Bindingsværksbygningernes Facader deres ejendommelige Præg og vidnede om den Tidsalder, de var opført, og om Bygherrens Rigdom og Smag. Af tekniske Grunde maatte Stokværkets øverste Étage komme til at springe frem over den nederste, og Overgangsbjælken bares af udskaarne Bjælkehoveder, støttet af Konsoller med Prydelser af Englehoveder og Arabesker. Andre Dele af Tømmerværket samt Porte og Døre smykkedes med Indfatninger af dekorativt Billedskærerarbejde, og paa Port- og Dørhamre satte Bygherren sit eget og sin Hustrues Navne eller Navnes Forbogstaver samt andre Inskriptioner med Emblemer for Handel og Søfart. I Horsens kan man endnu finde Eksempler paa den Symbolik, som vore Forfædre yndede at smykke deres Bolig med.

Til Husdørene fører hist og her høje Stentrapper med kønne Smedejernsgelændere, forsynet med smaa hængende Kæder, der tager sig helt pynteligt ud, og paa den lille Platform foran Dørene var anbragt Bænke, hvor Husets Beboere kunde samles til Passiar og iagttagelse Gadelivet.

Indad mod Gaardsiden var Svalen eller Svalegangen Bygningens mærkeligste Indretning. Den var et Slags aabent Galleri i Husets øverste Étage med Trappeopgange fra Gaarden og dækkedes af det fremspringende Tag. Gaardsrummene til de gamle Købmandsgaarde paa Søndergade var af mægtige Dimensioner. Paa Gadens nordre Side strakte Ejendommene sig helt igennem til Nørregade, paa dens søndre Side, Øst for Provstgyde, ned til Byens Kørevej ved Aaen og Vest for samme Gade umiddelbart til den brede Aa, som løb parallelt med Søndergade og ud i Fjorden. Bindingsværksbagsiderne var afbrudt med mellemiggende Haver og Smaafolkshuse med runde Linde foran,

som paraderede langs Vandløbet. Gaardspladserne med deres toppede Brolægning, skygget af en mærkelig Blanding af Svaler og Halvtag, Side- og Mellembygninger med Skure, Stalde, Pakhuse og Oplagspladser og med et Utal af Luger, Kælderhalse og Vinduer med smaa blyindfattede Ruder, hist og her Smaahaver og Beplantninger, var af overordentlig malerisk Virkning.

De mærkeligste Konstruktioner af Pakhuse og Kornmagasiner laa nede ved Aaen, hvor Skipperen ved Foraarstid ladede sin Skude med Landets Produkter, for at føre den dyre Last til Kjøbenhavn, Lybæk eller Norge.

Af disse morsomme Pakhuse, hvis Sidehus med en bred Port til Gennemkørsel var bygget tværs over Gaden og med Gavlen helt ud til Bolværket ved Aaen, har der i 18. Aar hundrede været fire, nemlig: Niels Gyldings, Niels Hjernøes, Jochum de Lichtenhjelm og Knud Gyldings. Et af dem staar den Dag i Dag som et fredet Minde om Byens Negotium i svundne Tider.²⁷⁾

Et ret stort Antal Gaarde og Huse fra 18. Aarhundrede er endnu bevaret, og Bindingsværksbygningerne er talrigt repræsenterede, omend ikke altid i deres oprindelige Bygningsstil. I de sidste Menneskealdr har en Del karakteristiske Bindingsværksgaarde skiftet Udseende. Tidens Smag og Modens Fordringer har haft Indflydelse ogsaa paa dette Omraade. En Bygning, som ikke var grundmuret, maatte have Udseende som om den var det, i hvert Fald for Facadens Vedkommende. Man pyntede derfor Bindingsværket op med Puds, og paa den Maade har mange ældre Bygninger tilsyneladende faaet en grundmuret For-side. Hist og her findes endnu Bygninger, hvis Facader er stærkt antikiserede med murede Søjler, Kapitæler og Gesimser samt smagfuldt forsirede Hovedindgange og Dørsider. Det var to af Byens Sønner, Anders Kruuse og Jens Hjernøe, der paa den Maade fik Lejlighed til i Horsens at praktisere Empiretidens Bygningskunst efter akademiske Forskrifter.

I gamle Dage var Butiksvinduerne ikke større end Bygningsens øvrige Vinduer, og fandtes der en lille Opstilling i dem, var det gerne Smaakram, der var opstillet som en Pyramide eller paa en Trekant med Hylde. Et Skilt over Døren med Navn og Firmabetegnelse eller blot figurlige Fremstillinger af Symboler for Handel og Søfart ansaa for tilstrækkelige til at henlede Opmærksomheden paa, at der var Butikshandel indenfor. Da senere Tider fordrede

endnu større Virkning ved Reklame, gik det atter ud over Facaderne. Uden videre Hensyn huggede man i Mur- og Stolpeværk Huller til store Udstillingsvinduer og nedbrød Skillerum for at skaffe Rum til moderne Butiksindretninger.

Byen og dens Beboere var en lille Verden for sig selv, uden nogen synderlig Interesse for Samfundet udenfor. Købmændene stod altid i første Række blandt Byens Indvaanere; med Handelen fulgte gerne Rigdom og Anseelse, og man fandt det ganske i sin Orden, at den, der havde Kapitalmagt, ogsaa havde Myndighed til at styre Byens Sager. Købmandsslægterne ejede stundom Jordegods ude i Amterne og Størsteparten af Byens faste Ejendomme, og som Byens Raad kunde de herske uforstyrret indenfor Byens Porte. Naar enhver fik sit, var der ingen udefra, der paa en generende Maade blandede sig i „Borgmester og Raads“ Bestemmelser angaaende Byens indre Anliggender. Men de gamle Slægter forstod ogsaa, at de hørte Byen til, og med urokkelig Hæderlighed forøgede de dens Liv paa de fleste Omraader; de var yderst eksklusive med deres Omgang og Familieforbindelser, og Ægteskaber sluttedes næsten altid inden for Kredsen. Paa den Maade opstod hele Dynastier af fornemme Borgerslægter, som ved Indskrifter over Dørstolperne i deres Huse, paa Epitafier og Ligstene og tillige ved Legater sørgede for, at Eftertiden ikke skulde være uvidende om deres Herkomst og Betydning for Bysamfundet. Embedsmændene og Garnisonens Officerer kom kun sjældent til at spille nogen større Rolle i Borgerskabets Historie, dels var deres Ophold i Byen periodisk og dels holdt de sig afsondret fra Byens øvrige Beboere. Overfor Købmandsstanden stod Haandværkerne efter Datidens Syn som en Klasse næringsdrivende af underordnet Betydning. De var ofte indvandrede Udlændinge, de holdt sig inden for deres Stands og Lavs Interesser og forsøgte ikke paa at overskride de stærkt afstukne Grænser, der skilte de store fra de smaa.

Men fra 19. Aarhundredes Midte forandrede ogsaa disse Forhold. Andre Elementer gør deres Indflydelse gældende, og i det følgende Tidsrum er Handelen ikke den eneste bærende Faktor i Byens økonomiske Liv og Udvikling. Det er Haandværkerne og de Industridrivende med Haandværker- og Sangforeningen i Spidsen, der har hjulpet Horsens frem til det, den er nu en fremadstræbende Industri- og Fabriksby, hvis Vækst bedst betegnes ved Stigningen i Indbyggerantallet, som i 1850 var ca. 6000 og nu er ca. 28,000.

BORGERLIGE FORHOLD.

Landevejene til og fra Horsens var i gamle Dage tunge og besværlige. De førte gennem Ler og Morads og over Vandløb og stejle Bakker. Nord for Horsens er den østjydske Hovedlandevej, der følger Ruten Vejle—Horsens—Skanderborg, en af de mest bakkede i hele Jylland, og ved Tøbrud eller i ondt Vejr var det forbundet med Livsfare at passere den gamle Træbro over Hansted Aa. Et vanskeligt Ansvar paahvilede Land iskalen; det var ham, der maatte tage Knubsene, naar der var noget i Vejen med Landevejene, og det var der altid. Da Christian VI. og hans Dronning i Foraaret 1740 ventedes til Jylland, fik Byfoged Thomas Mavors i Horsens Brev fra Stiftamtmanden, hvori denne „vil formode, at Vejene i Nim Herred findes saa passable, at ingen Klage foraarsages, og at Betlere holdes borte fra alle Skiftsteder, hvilke Op-gaver dog maatte være Byfogden som Landfiskal især angelegen.“¹⁾

I 1805 faar Hovedlandevejen det Skudsmaal, at den er upaaklagelig, naar undtages enkelte Stykker, der tilsammen næppe udgør 5 Mil. Det vanskeligste Stykke, Vejen fra Horsens til Skanderborg, blev omsider reguleret i 1840; ved samme Lejlighed blev den gamle Træbro aflagt, og til den ny Hovedlandevej opførtes en Buebro over Hansted Aa. Den direkte Horsens—Aarhus Vej, der fører over Hoved Kro, var en vigtig Færdselslinie. Person- og Pakkeposten gik over Skanderborg, Dagvognen direkte fra Horsens til Aarhus. Den gamle Horsens—Viborg Vej samt Vejen over Lund og Aasted Bro til Nørre Snede var ikke bedre end Markvejene omkring Byen. Landevejen til Aarhus over Odder blev først anlagt i Midten af forrige Aarhundrede, og ved Stensballe Sund var der ingen Bro, dér boede en Færgemand, som besørgede Folk, Kreaturer og Gods over Sundet.²⁾

Ved Sommertid, naar Vejene var tørre, kørte en stor Del rejsende helst uden om Byen for at faa bekvemmere Befordring paa Landet; men naar Vejene var onde, eller naar det var travle Tider for Bønderne i Marken, kom alle rejsende, endog Proprietærer og andre fra Landet, ind til Byen og paa-stod deres Ret til Viderebefordring.

I 17. Aarhundrede havde der i Byen været et Vognmandslav, som enhver, der drev Avling, med Begærlighed vilde købe sig ind i; men det var forlængst ophørt, og Byfogden maatte derfor tvinge dem, som brugte Avling paa Byens Marker, enhver efter deres Tur, til at befordre de rejsende.

Aarsagen til disse uheldige Forhold var ikke alene Vejenes slette Tilstand, men især den alt for lave Takst, som Danske Lov 3—11— $\frac{1}{5}$ havde fastsat for Vognleje og Befordring. Da Taksten blev sat kunde en Skæppe Havre købes for 6 Skilling og en god Vognmandshest for mindre end det halve af, hvad den kostede i 1786.

Som Følge deraf ansøgte Magistraten, der havde Forpligtelse til at drage Omsorg for Befordringsvæsenet, Kongen om Bevilling til Oprettelse af et Vognmandslav samt Tilla-delse for dette til at nyde samme Betaling for de rejsendes Befordring, som forlangtes i Holsten. Ifl. Reskript af 1787 $\frac{20}{1}$, oprettedes et saadant Lav, og samtidig forhøjedes Taksten for Befordring til 2 Mark 2 Sk. for Milen om Sommeren og 3 Mark 4 Sk. om Vinteren.³⁾ Ved Forordn. af 1794 $\frac{9}{5}$ hen-lagdes Befordringsvæsenet under Generalpostamtet og med de ved Forordn. af 1804 $\frac{27}{1}$ givne Bestemmelser bestod Vognmandslavet indtil 1869, da Ekstrapoststationen i Horsens blev nedlagt.

Endnu langt ind i 19. Aarhundrede var Landevejene yderst slette og viste sig mere og mere utilstrækkelige. Men efter Udskiftningen af Byens Markjorder i 1830erne forandredes ogsaa dette Forhold; de gamle Landeveje forbedredes, Chausseer anlagdes mod Nord og Syd, senest ogsaa mod Vest, og ved nye Vejlinier vandtes større Opland for Byen, saaledes Sundvejen mod Øst med Broen over Stensballe-sund og Fortsættelsen ind i Hads Herred.

Som et Stykke af Alfarvejen mellem Vejle og Aarhus var Søndergade et Forbindelsesled med den øvrige Verden, og næst Hjørnet af Graven, hvor Trafikvejene mødtes, har der allerede i 16. Aarhundrede ligget en Købmandsgaard med

Kamre og Senge samt Stalde og Skure til Afbenyttelse for rejsende med deres Heste og Karosser.⁴⁾

Ved Forordningen af 1624 ²⁴/₁₂ oprettedes et Postvæsen for Jylland i Kolding, hvor Brevene fra og til Udlandet, ligesom ogsaa mellem Jylland og Øerne, skulde samles og atter afgaa fra. Fra den Tid har der ogsaa i Horsens været en Postmester, som beskikkedes af Magistraten. Postmesteren skulde være at træffe til bestemte Tider om Dagen, og som Dørskilt skulde han have en hvid Hest med en blå Rytter paa. I Begynde'sen af 18. Aarhundrede blev Retten til at bestyrelse Posten et Regale, og Postmestrene blev kongelige Embedsmænd. Paa Frederik IV.'s Tid var der „ridende Post“ to Gange om Ugen paa Hovedruterne, og desuden fandtes der „agende Poster“, der dog blev drevet privat til 1777, da Staten overtog dem.

I sidste Halvdel af 17. Aarhundrede var Morten Luther Postmester i Horsens; han var den sjette i nedadstigende Linie paa Mandssiden af Dr. Martin Luthers Efterkommere. Posthuset var i hans Gaard paa Søndergade, nuværende Nr. 29, som strakte sig helt ud til Nørregade. Som Postmester skulde han ogsaa tage sig af Personbefordringen gennem Dyen, og Ormsørgen for de rejsende strakte sig saa vidt, at Logi og Foræinse paa Langrejsen var indbefattet i Taksten. Postmestrene var tilige Gæstgivere, og i Horsens ondbørte deres Forpligtelse til at holde Herbergsgaard og Bovering for rejsende først i 1804.⁵⁾ Morten Luther var desuden Købmand og Avsbruger. Han døde 1686, hvorefter Postmesterembedet var betroet hans Efterkommer indtil 1762, da Podil Saxe, Borgmester Hans Chr. Müllers Enke, døde som den sidste af denne Familie i Tjernen.

Derefter har Postmesterembedet været beklædt af følgende:

Cornelius Frederich Müller, udnævnt 1762 ²⁷/₂, død i November samme Aar.

Nicolai Jensen Tvede, f. i Kjøbenhavn 1725, udnævnt 1762 ⁶/₁₁, død 1769 ¹/₁; gift i Almind 1763 ²²/₆ m. Magdalene Kirstine Hoemann, f. 1730, død 1780, bgr. ¹⁹/₈.

Conrad Michael Overbeck, f. o. 1726, udnævnt 1769 ¹⁷/₂, afskediget 1783 ²⁶/₈. I hans Tid var Posthuset i Gaarden Nr. 128 paa Søndergade.

Jens Christian Fussing, der var Raadmand, blev 1783 ¹⁵/₁₀ udnævnt til Postmester og var det til sin Død 1792.

Hannibal S c h a l d e m o s e, udnævnt 1792 $\frac{7}{12}$, † 1803 $\frac{21}{12}$, 60 Aar gl.

Frederik H a r b o e, f. o. 1740, som havde været Postfører i Jylland, blev Postmester i Horsens 1804 $\frac{27}{1}$ og døde 1812 $\frac{13}{1}$.

Ved 19. Aarhundredes Begyndelse var til Postmesterembedet henlagt 80 Rdl. for Brevposten, 45 Rdl. for Pakkeposten, som en Gang ugentlig gik over Jylland, og 17 Rdl. 32 Sk. aarlig til en Litsenbroder. Samtidig fritoges Postmesteren for sin hidtidige Forpligtelse til at holde Herbergergaard og Beværtning, dog skulde han have et rummeligt Værelse med Lys og Varme til Afbenyttelse for de rejsende.

Jens Michael M a l l i n g, f. i Aarhus 1774, havde i 6 Aar været Postfører paa Ruten Kbhvn.-Aalborg og derefter siden 1806 Postmester i Roskilde, da han 1812 $\frac{1}{7}$ blev Postmester i Horsens, Kancelliraad 1836, afsk. 1842 $\frac{17}{8}$, død 1846 $\frac{24}{3}$.

Hans Henrik V o l d e r, f. 1803, Søn af Bager O'e V. og Ane Sophie Madsen, udn. 1842 $\frac{17}{8}$ efter i flere Aar at have været sin tilkommende Svigerfader adjungeret, † 1843 $\frac{12}{12}$; gift med Jensine Poulina Malling, f. i Tønningen o. 1810, død 1881, Plejedatter af ovennævnte Postmester Malling.

Carl Christian S m i d t, f. i Esrom 6. September 1799, Postmester i Ringsted 1837, i Horsens 1844 $\frac{3}{4}$, da afgaaet Major fra Studenterkorpset, virkelig Justitsraad 1860 $\frac{6}{10}$, † 1865 $\frac{15}{17}$; gift med Clara Margr. Oxholm. I hans Tid blev Befordringsvæsenet lagt under Postmesterembedet. Posthuset havde i mange Aar været i Gaarden Nr. 380 paa Nørregade; 1872 flyttedes det til Stationsbygningen, og 1881 $\frac{18}{12}$ blev Post- og Telegrafbygningen paa Stationspladsen taget i Brug.

Niels Daniel Gustav Schack S t e e n b e r g, f. i Kbhvn. 1812, Postktrl. ved det danske Overpostamt i Hamborg 1853 $\frac{15}{10}$, Postmester i Ribe 1858 $\frac{16}{12}$, Kammerraad 1860 $\frac{6}{10}$, Postmester i Horsens 1866 $\frac{31}{7}$, død 1876 $\frac{18}{7}$; gift med Magdalene Margrethe Dorothea Hemmert.

Charles Chr. Hude F r i i s, f. i Kjærup Prgd. $\frac{23}{10}$ 1832, Postktrl. i Kbhvn. 64, Overpostktrl. 68, Postmester i Horsens 1876 $\frac{1}{11}$, R. af Dbg. 88, Dbmd. 97; gift m. Ida Georgine Blad, f. 1839, † 1875.

Frands William Chr. G r o s k o p f f, f. i Kbhvn. $\frac{25}{12}$ 1846, Postmester $\frac{20}{5}$ 1907.

A. E. T. N i e l s e n, f. 1854, Postmester $\frac{15}{12}$ 1913, R. af Dbg., Dbmd.

Henry Jean Chr. Thorvald Sørensen, f. i Skive ²⁸/₇ 1861, Postmester siden ¹⁸/₁₀ 1916.

I Foraaret 1834 oprettedes Dagvognsbefordringen Aalborg—Fredericia—Ribe med Forbindelse mellem Aarhus, Horsens og Vejle to Gange om Ugen i begge Retninger. Befordringstiden var 1 Mil i Timen og Prisen 22 Skilling Tegn pr. Mil for hver Passager, der havde Ret til at medtage 30 Pd. Rejsegods uden yderligere Betaling. Købmand Ole Chr. Olsen var i mange Aar Overopsynsmand ved det kgl. Befordringsvæsen i Horsens, der havde „Comptoir“ i hans Gaard paa Søndergade.

Ved Middagstid kom Diligencen nordfra og en Times Tid senere den sydfra. Postillonen førte det friske Firspand op; han var Karl for at kunne knalde med sin Firehestepisk, saa Skraldene lød som en fortsat Række Pistolskud. Længere tilbage i Diligencetiden var det den løjerlige Kuglepost, som var et Enspænderkøretøj, hvorpaa der hvilede en knaldgul Kugle, som lignede et stort Hvidkaalshoved. Denne var fyldt med Brevpost, der befordredes hurtigt. Kuglen kaldtes ogsaa Ballonen og gjorde tillige Tjeneste som Tidsmaaler, da dens Ankomst til og navnlig Afgang fra Posthuset var ganske bestemt paa Klokkeslettet. Stod nogen ved Vinduet og saa den komme, raabte han ind i Stuen: „Nu gaar Ballonen“, og paa dette Tidspunkt reguleredes Urene.

Fra 1. Juli 1851 gjorde Dampskibet „Zephyr“ ugentlige Rejser mellem Kjøbenhavn og Horsens, og i Septbr. 1868 aabnedes Jernbanen Fredericia—Aarhus, efter at Staten Aaret forud havde overtaget Driften af de jydsk-fynske Baner. Det første Jernbaneanlæg i Jylland var den jydsk Tværbane, **Strækningen Aarhus—Langaa—Randers**, som aabnedes for Driften i Foraaret 1862. Anlægget besørgedes af Peto, Brassey & Betto, et paa den Tid i England meget anset Firma.

Som Følge af Postforordningen af 1694 og med Magistratens Tilladelse nedsatte en Skaaning Chr. Sørensen Everløv sig s. A. som Gæstgiver og Herberger i Joh. Christopher Reiches Gaard, næst Hjørnet af Graven.⁶⁾ Ifølge Forordningen maatte han forpligte sig til at holde offentligt Herberge og Værtshus for alle rejsende; to Gange aarlig skulde Magistraten ansætte en Takst, der skulde opslaaes paa en Tavle i Gæstestuen, og Gæstgivergaarden skulde forsynes med et Skilt, hvorpaa Byens Vaaben med Paaskrift var malet. 1700 ¹⁶/₈ solgte Reiche Gaarden til „kgl. privilegeret Gastgeber og Herberger“ Mads Nielsen Haubjerg, som 1719 ⁷/₁₁ skødede

den til Købmændene Henrik Lichtenberg og Hans Christensen, der paa Grunden lod opføre en Købmandsgaard, en Pindingsværkbygning i 2 Etager, som sidstnævntes Søn Etatsråd Gerhard de Lichtenberg i 1744 lod ombygge og som endnu kaldes den Lichtenbergske Gaard, se Beskr. af Gaarden Nr. 104.

I 18. Aarhundrede har der i Horsens samtidig været to Gæstgivergaarde, een for „Herskaber“ og een for „Gøtfolk“, som gæstede Byen. Den første var i en lang Aarrække den store Gaard paa Torvet, som tillige var Anotek (se Beskr. af Gaarden Nr. 14), og 1722 $\frac{1}{9}$ fik Chr. Hansen Guldberg Borerskab som Gæstgiver. Fra 1719 var den privilegerede Gæstgivergaard i Gaarden Nr. 81 paa Hjørnet af Søndergade og Hestedamsgade, nær ved to af Byens Porte, hvor Færdsejsvejene mødtes, efter at Hestedam var forsvundet. Gæstgiver Mathias Busch og efter ham hans Enke eiede Gaarden til 1782, da den købtes af Hospita'sforstander Hans Bentzen, som 1805 $\frac{25}{100}$ fik kgl. Tilladelse til, at Gaarden fremdeles i hans Eierid maatte være privilegeret til Gæstgiveri for Herskaber og andre fornemme og honnøret reisende Hans Bentzen døde 1808 uden at have udnyttet denne Tilladelse, og imidlertid havde Købmand Jøns Overbye Engerslev 1805 $\frac{16}{100}$ opnaaet Privilegium til at lade sin Gaard paa Søndergade (Nr. 100) indrette til Gæstgivergaard for Herskaber. Men allerede i 1812 blev Gaarden atter Købmandsgaard, efter at Frederich Müller i kort Tid havde været Gæstgiver. Ved Auktionen efter Kammerherroinde Gersdorff 1807 købte Engerslev den Lichtenbergske Gaard, som derefter blev Gæstgivergaard. Her boede Prinsesse Charlotte Frederikke de første Måneder af sit Ophold i Byen. Senere havde Klubben Foreningen sine Lokaler i Gaarden, og Kiold Kioldsen, der var Klubvært, holdt Vinstue i Kælderen. Han fik 1820 $\frac{21}{100}$ kgl. Privilegium som Gæstgiver, og ved Skøde af 1825 $\frac{27}{100}$ købte han Ejendommen, som ved sin Beliggenhed og hele Indretning og med ham som en fortræffelig Vært kunde tilfredsstille alle rimelige Krav til en kgl. privilegeret Gæstgivergaard. I de 23 Aar Kioldsen var Gæstgiver i den Lichtenbergske Gaard var den anset som en af de fornemste Gæstgivergaarde i hele Landet, og dette fornemme Præg bevarede den, efter at Anders Jørgensen fra Rinøsted 1843 $\frac{18}{100}$ overtog Privilegiet og Ejendommen for 9000 Rdl. I mere end 100 Aar har den Lichtenbergske Gaard været Midtpunk-

tet for Byens offentlige Liv, og den har bevaret flere synlige Minder fra Lichtenbergernes Tid.

Foruden Jørgensens Hotel var der i Fyrrerne Brøchners Hotel i Gaarden Nr. 384 paa Nørregade samt et Gæstøveri i Havnehuset ved Indløbet til Havnen, hvor Havnefoged Niels Smed 1820 $\frac{2}{5}$ havde faaet kgl. Bevilling til at holde Logis for Søfarende, en Rettighed, som fulgte de senere Havnefogder.

Senere oprettedes Hotel Bernstorff i Gaarden Nr. 24 paa Søndergade og Soeles Hotel i Smedegade Nr. 336 samt Hotel Skandinavien i Gaarden Søndergade Nr. 126. Desuden var der i 1832 21 og i 1850'erne 40 Værtshusholdere og Restauratører i Byen.

I Købmandsgaardene var man tidlig paa Færde. Kramboden aabnedes Kl. 5 Morgen og var aldrig lukket før Kl. 10 om Aftenen, undtagen om Søndagen — i Kirketiden. Paa Lofter og i Pakhuse, i Bryggers og Kælder var der Arbejde for alle Hænder, og ikke faa Pligter paahvilede Kvinderne. Men ved Middagstid standsede Byens Liv; alle og enhver skulde spise Klokken 12, og det var uhørt, at nogen forstyrredes i den paafølgende Middagstime — saalænge herskede der en landsbvagtig Stilhed i alle Gader.

I Eftermiddagstimerne begyndte Selskabeligheden paa Kiølsens Vinstue i den Lichtenbergske Gaard eller hos „Pontus“, d. v. s. Ludvig Pontoppidan, ogsaa kaldet „Puntpidan“, der i Fyrrerne havde Restauration i Gaarden Nr. 240, i „Stadt Flensburg“ og andre Værtshuse i nedadstigende Rangfølge. Det mest celebre Samlingssted var „Klubben Foreningen“, der allerede 1798 holdtes hos Donslund i Rådmand Jens Fussings Gaard paa Nørregade, hvor der tillige var en stor Have med Kegelbane og et Lysthus i to Stokværk. Her indfandt Rektor Oluf Worm sig hver Postaften og kommenterede Aviserne og fortalte Anekdoter; ved Fællesspisninger, der afholdtes i Klubben mindst to Gange om Maaneden, var Rektoren Forskærer. Fra 1815 var Klublokalerne i den Lichtenbergske Gaard, og ved samme Tid blev Kiølsens Klubvært. I Vintersæsonen 1819 fik han Bevilling til at give Maskeradeballer i Klubben imod hver Gang at betale 10 Rdl. til Byens Fattige, 1820 fik han kgl. Privilegium som Gæstgiver, og i 1825 købte han Gaarden, som allerede i den forrige Ejers Tid var blevet indrettet til Hotel. Senere var Klubbens Lokaler i Palæet, der 1853 blev Klubbens Ejendom.

Søndagen den 9. Oktbr. 1842 indviedes under Navnet

„Mercurius“ en ny Borøerklub i Major Utkes Gaard paa Nørregade, den var oprettet af Køhmand og Kæmner A. v. Essen Barfoed, og i dens første Bestyrelse sad Gæstgiver Brøchner som første Direktør og Farver Nitschke. Stadshaupmand Madsen og Køhmand Banø som Meddirektører, desuden var der en ældre Borgerklub og Læseforening, som havde sit Lokale i samme Gaard som Rosings Institut.

Men større Betydning for Byens offentlige og selskabelige Liv fik den i 1850 af unge Haandværkere stiftede Sangforening, som snart ogsaa fik Tilslutning fra andre Samfundsklasser og allerede efter et Par Aars Bestaaen kunde rejse sin egen Bygning, som indviedes den 20. Novbr. 1853. Samtidig fik Foreningen Navnet „Haandværker- og Sangforeningen i Horsens“, og paa samme Sted i Allégade, hvor den efter Nutidens Forhold beskædne toetages Bygning med Sal, Teater og to Kegelbaner samt en Have i en Menneskealder havde været et yndet Samlingssted for et stort Antal af Byens Borgere, opførtes den nuværende anselige Bygning, bl. a. med en stor Festsal gennem to Etager og en Have, udvidet til omtrent 1 Td. Land, som blev indviet den 27/2 1885. „Horsens Handelsforening“ er stiftet 1862 med det Formaal at fremme Byens Handel og Skibsfart; begge Foreninger har haft bærende Indflydelse paa Forholdene i Byens Udvikling i de sidst forløbne 50 Aar.

Ved Klubliv og andre selskabelige Sammenkomster forenede Borgerne sig med det prisværdige Formaal at leve solidt; man drak Punch og sang Viser og bekymrede sig ikke med at drøfte politiske eller kommunale Anliggender.

Om Aftenen var der mange Slags Forlystelser efter Aars-tiden, i Vintermaanederne Skuespil, Koncerter og Baller. Naar de omrejsende Skuespillerselskaber blev for længe borte, arrangeredes Dilettantforestillinger paa Radhuset, hvor selve Retslokalet anvendtes til offentlige Forlystelser, eller i Ridehuset, som allerede i Begyndelsen af 19. Aarhundrede i Vintertiden havde Navnet „Det privilegerede Provincial-Theater i Horsens“.⁷⁾

I dette tarvelige Teater gav Skuespillere fra det kgl. Teater, Overskou, Zinck, Rosenkilde o. fl., i Vinteren 1822 flere Forestillinger, der jævnlige havde et stort og ualmindelig fornemt Publikum, ikke alene de mange omliggende Herregaardes adelige, men Prinsesse Charlotte Frederikke forsoemte ingen Forestilling efter at have hørt „Don Juan“, der behagede hende saa overordentligt, at hun efter Opførelsen

lod hele Selskabet indbyde til at soupere i „Stueetagen“ paa Palæet næste Aften.⁸⁾

Men da Retslokalet paa Raadhuset alt for ofte var optaget til Brug for Sessioner, kommunale Forhandlinger o. dsl., og Raadhuset derfor ikke kunde tilfredsstille alles Krav, kom det i 1845 paa Tale at faa et passende Lokale til Opførelse af Teaterforestillinger. Ved Aktier blev der tegnet en Sum Penge, og Gæstgiver A. Jørgensen, der Aaret forud af Agent Kieldsen havde købt den Lichtenbergske Gaard, tilkøbte $\frac{20}{6}$ s. A. 40 Kvadrat Alen Grund af Stedet Graven Nr. 106 og lod i Løbet af Sommeren opføre en Bagbygning paa 16 Fag, som Teaterforeningen lod indrette til Teater, der indviedes den 21. Decbr. s. A. med Fremsigelsen af en Prolog af Redaktør Julin Fabricius og Opførelsen af Overskøns Skuespil „Pak“.⁹⁾

Om just ikke i Størrelse, kunde dette Teater dog i mange Henseender maale sig med Teatrene i de andre Provinsbyer, Dekorationerne og Fortæppet var malet af Malermester P. H. Lindegaard i Horsens efter Idéer fra Odense Teater, der var Datidens toneangivende Skueplads for Provinsens Vedkommende. Teatret var meget hyggeligt med Undtagelse af anden Plads, hvor der herskede det dybeste Mørke, som inviterede til Mørkets Gerninger og frekventeredes af Spøgefugle af groveste Slags, der med raa Skrig og hæse Brøl gav deres Begejstring eller Mishag til Kende.¹⁰⁾

Teatret kunde rumme 400 Tilskuere, og Søndag, Tirsdag og Fredag var Sæsonens faste Spilleaftener. Men allerede Aaret efter maatte Teatrets Venner saare deltagende bekendtgøre, at „Thalia“ i Horsens var stedt i samme Nød som den stakkels „Polyhymnia“ i Aarhus, der paa sin gamle Alder havde faaet en tærende Sorg af Fattigdom, som maaske kunde lede til Undergang for dem begge.¹¹⁾ I 1856 udvidedes Horsens Teater, saa at det kunde rumme over 600 Personer, og det blev efterhaanden til en endog meget indbringende Forretning.

Med al sin spidsborgerlige Hverdagsagtighed og en komplet Ligegyldighed for alt, hvad der ikke var „Horsens“, havde Byen en levende Interesse for Skuespil og andre kunstneriske Præstationer. Ankomsten af et Skuespillerselskab eller af Koncertgivere, selv af en Tryllekunstner eller et Panorama, et Menageri, en Cirkus, ja, blot et Vokskabinet var Begivenheder, der paa Forhaand mødtes med Anerkendelse og altid gav fuldt Hus.

Skuespil og andre offentlige Forlystelser var ret almin-

delige i de jydskes Provinsbyer indtil Christian VI.' Tid, og Horsens besøgte ofte af omvandrende Gøglerbander, der opførte alle Slags Skuespil. 1704 ²¹/₆ døde i Horsens en Komediantspiller Johan v. d. Schlangen, forhen Løjtnant paa Flaaden i den svenske Krig, og samtidig nævnes en Komediantspiller Rettig, hvis Søn døde i Novbr. 1703.

I 1735 besøgte Byen af en tysk Bande, der i en af Datidens Aviser anmeldtes saaledes:

„Det tiener og saa Liebhaveere til efterretning, at de til Odense nylig ankomne Kongl. Preussiske og Chur.-Brandenburgiske Hof-Comoedianter med deres stoere Figurer, halvanden alen høye, den 1. Juni aabner første Gang her paa Odense Raad-Huus deris stoere og Prægtige Theatrum, Hvilket i en hver Comoedie 7 til 8 Gange bliver forandret; hvor bliver Præsenteret de skønneste Mascher med alle smukke Poetische Guder, som Comoedien medfører, desforuden bliver ved eenhver comoedie 5 til 4 Propre Dantze eller Balletter Præsenteret, deris stoere og vel staferede Figurer gaa frit paa Theatro og gjøre alle deris Actioner i alle maader som levende Personer, saa mand kand endnu over dette friedt see dem 2 til 3 Alen over deres hovede. Principa:en for dette Bande Obligerer sig at vil have 200 Ducater forspillet, om nogen her har seet saa kostbare og rare comoedier at blive spillet.“

Denne Bande bestod af seks Personer, som i de følgende Maaneder besøgte de jydskes Byer og drukkede samme Efteraar paa Rejsen fra Aarhus til Aalborg. Samme Aar spillede i Rostock en Johan Friederich Darmstädter, der kaldte sig „königl. Dänischer privilegirter Comoedient“, og en Johan Friederich Schütz anmeldte sit Besøg i danske Købstæder med en Trup, der bestod af „curieuse Lin-Danser, Engellændiske Luft-Springer, Positur-Messter, Palancirer og Table-Konstler og stærcke Mans Konster, saa rare og Curieus som næppe nogen her i Landet haver seet, og derfor af mange Konger og andre Høye Herrer have store og berømmelige Attester, Hvilke Mandagen den 10. October paa Odense Raad Huus aabner deres megtig Theatrum, som er værd at see og forsickerer de dee behagelige tilskuere, enhver Afften de agerer med mange og alle tider Nye Curieuse stycker for en ganske Lieden betaling at fornøye.“

En Mand fra Hammerum Herred, „der kunde gøre Spring over de høieste Huse, der i nogen Kiøbstad findes kan“, gæstede i 1735 ogsaa de jydskes Byer.

I Viborg gik i Svang en meget vanhellig og uanstændig Sædvane, idet en Bande af Linedansere og Komedianter, saa længe Snapstinget varede og undertiden længere, offentlig agerede paa det paa Domkirkens Kirkegaard liggende Dom-

hus. Dette gav Anledning til Christian VI.' Forordning af 1738 ^{21/3}, som aldeles forbød Opførelser af alle Slags Skuespil.

Dette Lovbud fra Statsmagten blev ved Reskript (til Stiftamtændene) af ^{11/6} 1772 og Forordningen af ^{27/10} 1773 gentaget og uden Undtagelse eksterderet til andre Omløbere, der lod deres Spil og Kunster se, da slige Omløbere kun søgte at udsuge Undersaatterne og bringe dem til, paa en unyttig Maade at udgive deres Penge.

Men trods disse Forbud er der alligevel blevet opført Skuespil i Provinsbyerne; i Tiden fra 1750 til 1755 besøgte Odense af en tysk Bande, som anførtes af en Mand ved Navn Cunniger, og ifølge Overskou blev i 1759 den gamle Kunstmester Henrik Germann med Familie fra Odense af den bekendte Justitsraad Fædder kaldet til Kjøbenhavn for at vise sine Kunster paa den danske Skueplads.

Overtrædelserne blev tilsidst saa almindelige, at Kancelliet ved et Cirkulære af 1791 ^{27/10} fandt sig foranlediget til bestemt at paalægge samtlige Øvrigheder i Danmark og Norge at paase, at Forordningen af 1773 nøje blev overholdt.

Den første danske Provinsscene grundlagdes 1796 i Odense; men Selskabet opløstes allerede i Aaret 1802, og efterhaanden fik flere tyske Skuespillere Tilladelse til at give Skuespil i Odense og andre Købstæder.

I de første Tiaar af 19. Aarhundrede gæstede Holsteneren Görbing Franck med sit Selskab jævnlig Horsens. Han var en Tid Ejer af Odense Teater og fik næsten hvert Aar kgl. Tilladelse til at give tyske Skuespil i de jydsk Købstæder. Hans Selskab bestod af Tyskere; men da det i Juni 1820 besøgte Horsens for der at opføre Skuespil, opløstes det som Følge af, at to af Skuespillerne havde absenteret sig med Selskabets Pengemidler.

I „Kjøbenhavns nyeste Skilderi“, Juli 1814, findes følgende Bedømmelse af Görbing Francks Selskab:

„Som Selskabets første Bassanger kan Franck med Sandhed sige: ich singe Bas wie e.n Bär. Forresten er hans Spil inderlig roligt, og en vis majestætisk Alvor gjør ham meget takkelig. Han gestikulerer bedst med et Par stive Handsker, hvori Haanden vipper frem og tilbage paa Maven, og hans Deklamation svarer fuldkommen til det øvrige. Hr. Franck jun. og Hr. Renchel danner med ham et værdigt Kløverblad, saa og Hr. Freese, naar han heltmodig hviler sig paa det venstre Ben og strækker det højre frem, dannes Buen til en Vinkel paa 45 Grader. Hrr. Girons og Kones samt Hr. Alvenslebens og Jfr. Hintzes Talenter lader Anmelderen vederfares Ret, ligesaa Jfr. Walter, efter Anmelderens Dom, i det Franckske Selskab en Perle paa en Mødding. Selskabets Garderobe er meget tarvelig. I „das Donauweib“ saa Anmel-

deren lutter Don Ranudoer og Don Quixoter, ja Centaurer, som oven-til vare Riddersmænd og for neden Arbejdskarle; thi de fleste havde fidede Støvler og ikke aldeles rene Nankins Pantalons til Ridderhabitter. De borgerlige Kavalerer gaves i Frakke og Støvler, de brillante havde lange Nankins Benklæder og Sko. Deres Maskering er især yderst slet, deres Maleri bestaar af Kul eller brændt Prop og Kurlak, hvilke Ingredienser bruges til Overflod. Især var Md. Giron saa besmurt med Kridt og Kul og Kuriak lagvis, at hun i det mindste fra Parkettet saa ud, som om hun var marmoreret i Ansigtet.“

Denne sønderknusende Kritik var maaske uretfærdig, og en Del af Udtrykkene skyldes formodentlig patriotiske Hensyn; thi slige Protester mod tyske Skuespil var meget levende paa en Tid, da den patriotiske Regering bestræbte sig for at hævede Nationen og dens helligste Ejendom, Sproget, i sin største Udstrækning og Ejendommelighed.

Fire Aar senere gæstede Görbing Franck atter Horsens denne Gang med et dansk Selskab, og i „Aarhus Stiftstidende“ bedømmer Redaktør Elmquist Selskabets Afskedsforestilling i Aarhus i Sæsonen 1824 som følger:

„I Søndags gav det Franck'ske Skuespillerselskab den sidste Forestilling her for denne Gang. De rejser til Aalborg, hvor de skal have et ikke ubetydeligt Abonnement. Dette Selskab, endnu i sin Begyndelse, fortjener al Opmuntring, hvorved det efterhaanden kan hæve sig op paa højere Trin af Kunstens stejle Trappetage. Temmelig højt staar alt to af dets Medlemmer: Hr. Müller og Kone, der begge besidder et ualmindeligt Talent. Foruden disse, bestaar Selskabet af de Herrer Olsen, Rosing, Packness, Hougaard samt Jomfruerne Levini og Moser, de fleste Begyndere. Desuden har det haft Assistance af den unge Hr. Franck og Kone, der har opholdt sig her som Dandselærere. De fortrinligste Forestillinger: Beverley, de vrede Lune., Radicalkuren, Pigen fra Marienborg, Christian IV' Dom, Maleren af Kærlighed, Jøden og Skuespillerinden paa Prøve, hvoraf de fleste godt besøgt, endes med en af Skuespiller Müller forfattet og fremsagt Epilog.“

Fra det Aar kan de omrejsende danske Skuespillerselskabers Sejr over den provinsielle Dilettantisme regnes. Kunstnerne havde fundet deres Publikum, og dette imødesaa med Længsel hines Genkomst.

Görbing Franck døde i Horsens den 18. Januar 1830, og samme Dag blev holdt Skifte efter ham. Han var Enkemand; hans mangeaarige Virksomhed som Skuespiller havde ikke bragt ham jordisk Rigdom. Ved sin Død ejede han nogle fattige Klædningsstykker, et Tombaksur og en Snustobaksdaase med Sølvbeslag samt nogle smaa Vokskilderier uden Værdi. Hans ældste Søn, Wilhelm Franck, var Dandselærer i Horsens;

en anden Søn, Ernst Chr. Franck, døde i Aarhus 1831 $\frac{1}{8}$, 22 Aar gl.

I samme Tidsperiode gav det Steinerske Selskab i de jydskse Købstæder Forestillinger paa Dansk, stundom ogsaa af danske Forfattere. Selskabet var meget anset, og dets Direktør Gothard Steiner, f. 1768, † i Kalundborg 1831 $\frac{17}{3}$, kan med Rette henævnes som den jydskse Provinsscenes Fader. I den lange Aarrække, det Steinerske Selskab bestod, uddannedes i dets Tjeneste flere Kuld dygtige danske Skuespillere, der magtede betydelige Opgaver og vandt stor Yndest i Provinsen. Som dets „Perler“ nævnes Herrerne Dahlberg, Ehlers, Olsen, Titchen, Jørgensen og P. L. Bigum.

Efterhaanden opstod flere danske Skuespillerselskaber, hvis Direktører havde haft deres Debut hos Steiner, nemlig: Peter Jacob Titchen fra Faaborg († 1847), der debuterede i Aalborg 1824 $\frac{22}{2}$ og fik Bevilling 1827 $\frac{2}{11}$, Jens Peter Müller, f. i Kbhvn. 1797, † 1863, fik Bevilling 1831 $\frac{21}{1}$, Carl Pecker af Odense, Bevilling fornyet 1832 $\frac{28}{2}$, Carl Vilh. Ehlers († 1838), Bevilling 1835 $\frac{5}{6}$, og hans Søn Henrik Chr. Ehlers, Bevilling 1838 $\frac{28}{1}$, Frederik Chr. Aug. Werligh, Bevilling 1841 $\frac{24}{1}$, og hans Enke Louise Adeline Werligh, Bevilling 1843 $\frac{12}{10}$.

Bevillingerne blev givet for fem Aar ad Gangen til at opføre Skuespil i de danske Købstæder, Kjøbenhavn undtaget, dog uden Fortræd for Skuespillerne ved Nationalscenen, naar disse agtede at foretage Rundrejser i Provinsen.

Foruden ovennævnte havde P. L. Bigums og Olsens Selskaber flere Gange i Sæsonerne før 1832 besøgt Horsens; men ved den Tid var førstnævnte død, og Olsen havde faaet et fast Direktorat i Bergen. Det Werlighske Selskab smeltede sammen med det Müllerske, der bestod i en lang Aarrække, og samtidig med dette „det Orlamundtske Selskab“ til ind i 70erne. Derefter var „det Hagenske Selskab“ det førende i Provinsen, og senere opstod tre store Skuespillerselskaber: Th. Cortes', Julius Petersens og Vilhelm Petersens Selskaber, der alle førte de gode Traditioner videre til vor Tid.¹²⁾

Ved Siden af en aldrig svigtende Interesse for fremmede Kunstnere, undlod man ikke at vise Byens egne musikalske og dramatiske Kræfter fortjent Paaskønnelse. Blandt Horsens musikalske Genier i 1850erne var Barber Abel den mest fremtrædende; han dirigerede Orkesteret, naar der var Skuespil, og spillede selv 1. Violin. Paa Morgenstunden løb han omkring og betjente sine mere notable Kunder i deres Hjem, og

senere paa Dagen holdt han Stue i Kippervig. Vilde en Kunde ind paa Barberstuen; men betænkte han sig, fordi Pladsen var optaget, lød det ufravigeligt: „Færsgo' sidt ner“. Paa dette Stikord optoges Talens Traad af en afrettet Poppedreng, der gav sig til at skrigte: „Rha—Rha—Raden kommer strags til Dem!“

Der var mange vittige Hoveder og adskillige Originaler i Horsens, der netop paa Grund af sin Spidsborgerlighed var en morsom By. Ved Kvartetter og Sangforeninger med Sangermøder og Fester stillede den populære Sanger, Kancelliraad Chr. Hjerrild, tillige Byens Festtaler, uundgaaeligt ved Seksaen det altid med Akklamation modtagne Forslag om at sørge for det indre Menneske med „oven paa den her mögen Kvædels at indtage et passende Kvantum Ædels og Vædels — dette blev opfattet som Gudernes Tungemaal, næsten som Poesi.¹³⁾

I Klubben Foreningen, hvoraf Honoratiores saavel fra Land som By kunde være Medlemmer, var der mange Spasmagere, der ved Dilettantforestillinger og andre selskabelige Sammenkomster foranledigede de utroligste Løjer. „Terpsichores“ skønne Kunst dyrkedes flittigt i Horsens. I de første Tiaar af 19. Aarhundrede holdt Wilhelm Franck og Jyllands berømte Dansemester, Digter og Deklamator O. G. F. Bagge († 1838) skiftevis Danseundervisning i Klubbens Lokaler. Senere var Søren Bay fra Viborg og i 1850erne P. Schönberg og kgl. Danser Wilhelm Funch, begge fra Kjøbenhavn, de polerede Danselærere for Honoratiores og deres unge Sønner og Døtre. Derefter var det Kvinder, der her som alle Vegne gik Mændene i Bedene. Forhenværende Kunstberiderske Der-nois, Madame Rosa Price, Flora Hofman, Fru Petrine Cortes, Fru Emma Cortes, Fru Amalie Hagen og Frk. Dagmar Hagen holdt efter hinanden Dansen vedlige i Horsens.

I Januar 1840 indrettede Købmand Bernasconi en Badeanstalt med Dampbade og varme Bade i Bøssemager Eichsens Gaard ved Havnen, og om Sommeren var der Strandbade i Fjorden Syd for Sundmarken, hvortil der fra Havnen førte en gammel Gangsti, der paa Kryds og Tværs var gennemfuret af brede Grøfter. Ved Enden af denne Gangsti havde en entreprenant forhenværende Korporal ved Kyradsererne Laurids Visbye, der tillige var Danselærer og Frisør, i 1847 opført et Badehus; men Magistraten forbød ham at lægge Gangbrædder over Grøfterne, hvorfor han pr. Baad befordrede sine Kunder ud til Badehuset. Om Vinteren holdt Visbye Danseunder-

visning i den ækle, uhyggelige Fægtesal ved Belysning af et eller to Spedelys. Han leverede selv Dansemusikken, som han gned af paa en gyselig falsk Fiol. Med sin kælneste Kyradsersstemme ledede han Takten med følgende Ord: „Jen tov, jen tov, jen to—trej—hop om, mi Lam!“¹⁴⁾

I Sommertiden afholdtes musikalske Underholdninger i den umiddelbart Vest for Byen liggende dejlige Bygholm Skov, hvor Snedkermester Johan Christopher Fischer i 1830 erne arrangerede Skovballer i Forbindelse med offentlige Koncerter, hvortil der indsamledes Pengebidrag fra Byens Indvaanere.¹⁵⁾ Han havde 1824 $\frac{7}{5}$ faaet Bevilling til ved Siden af sit Haandværk at holde Værtshus i sin Gaard, Nr. 450-451 i Borgergade og senere tillige om Sommeren hver Onsdag som Traktør i Bygholm Skov. I 1832 opfordredes Fischer og Stabstrompeter Streibig til ogsaa at give Koncerter i Skoven om Søndagen, da denne Dag faldt bekvemmere for Borgerklassen, der ikke ydede de færreste Bidrag.¹⁶⁾

Naar der var Koncert og Bal i Bygholm Skov, havde Løjtnant og Bogbinder I. L. Lund Karosser holdende ved Sønderport, hvorfra man kunde befordres derud for een Mark. Med Kapervogne kunde man ogsaa køre ud til det livlige Stensballe eller til det melankolske Boller og paa Vejen standse i den vidunderlig skønne Klokkedal, eller man kunde sejle over Fjorden og spadsere lange Ture i store Skove, hvor Vildtet løb i Flokke, og hvor alle Slags underlige Fugle byggede Reder. Sommeraftener efter The gik Trækket fra Søndergade videre ad Caroline Amalielund til, og om Søndagen var Sundvejen altid stærkt befærdet med Vogne og Fodgængere.

I 17. Aarhundrede var militære Indkvarteringer en tung Byrde for Købstæderne, og Borgerskabet i Horsens klagede idelig til Kongen over Besværlighederne dermed. Efter Afslutningen af Svenskekrigen 1659 blev en Styrke af 350 Mand af Kongens Livregiment forlagt til Aarhus og Horsens, deriblandt Major Peter Jacobsen Top († 1666), som med sit Kompagni flere Aar tidligere havde haft Kvarter i Horsens; samtidig var der uafsladelig Indkvarteringer af Rytterregimenter.¹⁷⁾

1719 blev Horsens fast Garnison for 2, senere 3 Eskadroner af Slesvigske Kyradseregiment, som fik det Skanderborgske Rytterdistrikt med Kvarterer i Aarhus, Horsens, Skanderborg og Søbygaard. 1739 drog Regimentet til Rhinen for at hjælpe Tyskerne mod Franskmændene, og efter sin

Hjemkomst fik det Kvarter i Horsens, Fredericia, Vejle og Skanderborg. Fra 1758—63 stod det i Holsten med Standkvarter i Eckernförde og gik derfra til Horsens, Randers og Aarhus, 1803 gik det til Holsten, 1807 til Sjælland, og 1815 fik det Standkvarter med 3 Eskadroner samt Staben i Horsens og 1 Eskadron i Vejle.¹⁸⁾ Garnisonen bestod af ca. 300 Mand, der var indkvarteret hos Byens Borgere indtil 1806, da Gaarden Nr. 15 paa Søndergade købtes til Kasern. Regimentets Eksercerskole var en gammel Bygning af 42 Alens Længde og 14 Alens Bredde, den laa uden for Smedegades Port; som Ridehus benyttedes en nærved liggende Avlsbygning (66 × 21 Al.), der tilhørte Raadmand Anders Kruuse.¹⁹⁾

I 19. Aarhundrede havde Regimentscheferne fast Bopæl i Horsens

Johan Friederich Bardenfleth, født o. 1740, som 1779 var blevet Oberstløjtnant ved Regimentet, blev 1789 dets Chef og afskedigedes 1809 som Generalløjtnant. Han døde 1811 ²⁷/₁₁; var gift 1. Gang med Sofie Magdalene Løvenørn, † 1785, og 2. Gang med hendes Søster Ingeborg Dorothea L., † 1814, Døtre af Konferensraad, Amtmand Frederik Erholdt L. — Hans Descendenter blev ¹⁰/₅ 1871 meddelt Naturalisationspatent som dansk Adel.

Hans Efterfølger Christian Siegfried Bassowitz, Oberst og Kommandør for Prins Frederik Ferdinands lette Dragoner i Aarhus blev 1809 ¹⁶/₂ Chef for Regimentet, men beholdt tillige Kommandoen over sit gamle Regiment indtil ⁵/₁₁ s. A., da han blev Chef for sjællandske Rytterregiment.

Ivar Christian de Lasson, født paa Uggerslevgaard 1755 ²⁰/₆, som i 1803 var blevet forsat til Regimentet som Premierløjtnant, blev Oberst 1809 og udnævntes 1812 til Generalmajor, 1813 R. af Dbg., og døde i Horsens 1823 ¹⁶/₁. Han var 1. Gang gift med Anna Sophie Løvenørn, Datter af Konferensraad, Amtmand Frederik Erholdt L.; hun døde 1801 ³⁰/₁, hvorefter han 1808 ²/₁₂ ægtede Anna Seehusen, ædte Datter af Kammerraad S. til Øllingesøgaard, hun døde i Horsens 1857 ²⁹/₃, 70 Aar gammel. Af sit 1. Ægteskab havde han: 1) Sønnen Jens Fr. L., Prmlt. i slesv. Rytterreg., død i Svendborg 1855, og 2) en Datter Ursula Sophie L., som blev gift med Ulrik Fr. Rosing, Præst i Horsens, og af 2. Ægteskab 6 Børn: 3) Anna Sophie Diderikke L., død 1854 ¹⁵/₂; ugift, 4) Stie Tønsberg Chr. L., der døde som Manufakturhandler i Horsens 1844, 5) Georg Henrik L., Kammerherre og Oberst, faldt ved Dybbøl 1864, 6) Emilie L., ægtede sin

Fætter cand. jur. Hans Chr. Krøyer, 7) Marie Elisabeth L., død 1842 ¹⁹/₁₂ efter 6 Maaneders Ægteskab med Georg Krøyer til Engelsholm, Broder til hendes ældre Søsters Ægtefælle, og 8) Hans Peter L., Ejer af Over Rhodengaard, død 1868 ⁸/₁₀.

Jacob Flindt, født paa Lolland 1768, var Oberstløjtnant ved Prins Frederik Ferdinands Dragoner, da han 1823 ²⁵/₁ blev Oberst og Chef for slesv. Kyradsereg., Generalmajor 1831, Dbmd. 28, Komm. af Dbg. 1834, St. Komm. af Dbg. 1838; død i Horsens 12. Maj 1842. I Januar 1839 fejrede han sit 50 Aars Embedsjubilæum, ved hvilken Lejlighed han udnævntes til Byens Æresborger.²⁰) Hans Hustru Louise Elphinston døde i Frankrig 1818.

Et helt festligt Udseende fik Søndergade, naar Kyradsrerne i fuld Puds passerede den til Hest paa Vejen fra Kasernen og Kvartererne omkring i Byen til deres Samlingsplads, Generalsgaarden, langt ude i Ny Smedegade (Nr. 487), og til daglig livede deres klædelige Uniformer, rød Kjole med blaa Krave og gult Underfoer, fra 1816 hvid Kjole med blaa Krave, mægtigt op i Byens Gader. Mange af Kyradseregimentets Officerer, Læger og Underofficerer var beslægtet med eller indgikket i Byens Familier og ejede faste Ejendomme i Byen. Det var med et Hjertesuk, man modtog Efterretningen om Regimentets forestaaende Opløsning, som skete ved Arméorganisationen 1. Juli 1842. I Horsens følte man det ligefrem som en Tilsidesættelse, at Aarhus ved samme Lejlighed blev begunstiget som Garnisonssted for 3. Dragonregiment, og det var en ringe Trøst, at 37. Bataillon fik Stabskvarter i Horsens.

Som Følge af Krigsurolighederne oprettedes ved kgl. Res. af 1801 ²⁷/₂ i alle Købstæder Borgerkorpser i to Afdelinger, der skulde være bevæbnede med Gevær med Bajonetter, Bajonetgehæng og Patrontaske med Bandoler og kommanderes af Kaptajner, Løjtnanter og Underofficerer. 1. Afdeling, Borgerne, skulde vedligeholde god Skik og Orden i Byen, og 2. Afdeling, alle sig i Byen opholdene Mandspersoner, skulde indkaldes til Atværgelse af fjendtlige Indfald. 1. Afdeling har Hat med Kokarde, Officererne bærer Sabel, og Vaabnene til 2. Afdeling opbevares paa Raadhuset.

Samtidig oprettedes i Horsens et frivilligt Jægerkorps, der bestod af ca. 50 Mand, og den 1. April s. A. begyndte Borgerne at gøre Vagttjeneste. Først Onsdag den 8. April bringer Aarhus Stiftstidende en Korrespondance fra Kjøl-

benhavn af 3. April, hvori Slaget paa Rheden omtales, og fra Søndag Aften den 25. April til Mandag Morgen hørtes Kanontorden fra Øresund.

Efter en længere Overgang, hvor Borgervæbningens Mundering lod meget tilbage at ønske og ligefrem var som skærende Kontraster, f. Eks. en civil Livkjole eller Trøje til hvide Benklæder og Sjako med Fjerbusk, var Uniformerne atter reglementeret og saa smukke som nogensinde tidligere, og Horsens Borgervæbning kunde i alle Henseender maale sig med enhver anden Bys.

1. Afdelings Uniform var en kort, mørkeblaa Trøje, hvide Lærredsbenklæder, spids sort Filthat med hvid og rød Fjerbusk. Over- og Underofficerer og Tamburer af 1. Sektion bar karmoisinrøde Kjoler med grøn Krave og Opslag og trekantet Hat med Fjerbusk. 2. Afdelings Uniform var en mørkeblaa Trøje med rød Krave og Opslag, hvide Benklæder og Hat med Fjerbusk. Officerernes Uniform var som første Afdelings. Jægerne bar en grøn kort Trøje med sort Krave og Opslag, hvide Benklæder og Sjako med grøn Fjerbusk. Oficerer og Underofficerer ligesaa. En Musikanterdreng var itørt fin karmoisinrød Kjole med grønt Foer og blanke Knapper, en grøn gulstribet Vest med Staalknapper, sorte Ems Benklæder, blaa Bomuldsstrømper og rund Hat.

Borgerne og Jægerne, d. v. s. Krambodsvendene, der nu begyndte at kaldes Kommis'er, kommer en Sommersolskindsdag trækkende gennem Søndergade. „Mine Herrer, Gevær i Hvil!“, eller „Mine Herrer, med Sektioner til højre, sving!“ — „arhch!“, kommanderer Borgerkaptajn Madsen. Musikken spiller op, Stortrommen sætter Boller paa Messingsuppen, og det lød som fjerne „Bump“ længe efter, at Væbningen var ude af Syne. Borgermusikken kunde især spille Kuhlauske Melodier af „Røverborgen“, der i Horsens fik et andet Navn, efter at fhv. Stænderdeputeret og Folketingsmand, Byens rapmundede Oljemøller Schytte i et Selskab kom til at fortale sig ved at sige Ordet bagvendt. Borgernes March gennem Gaderne skulde man helst ikke se paa; men værst var dog Hjemturen fra Marken henimod Aften, naar Væbningen var i en løftet Stemning af forskellige nyde vaade Varer.²¹⁾

Til at vaage over Byen ved Dag og ved Nat var ansat 3 Gadevægtene. 1786 ansattes den første Taarnvægter, Jens Pedersen, der forhen i tre Aar havde været Gadevægter; han havde bl. a. fri Bolig i et Kirken tilhørende Hus i Kippervig. Senere fik han Medhjælp, saa at der blev to, der skiftedes;

fra 1816 fik hver i Løn 56 Rdl. Sølv foruden fri Bolig. Jens Pedersen var endnu 1836 i Bestillingen, uagtet han var Krøbling; hans Arme var saa korte, at han med Nød og næppe kunde folde sine Hænder over Brystet, og dog arbejdede han om Dagen som Kalkslager. Senere afløstes Gadevægterne af 2 Politibetjente, af hvilke Chr. Frederik Bielenberg, der var født i Kiel 1816 og havde været Underofficer og Spillemand ved Kyradsererne indtil 1842, opnaaede en stor Popularitet. Han kaldtes almindelig „Billenblos“ eller blot „Blos“. Paa Billedet „Markedsscene i Horsens 1864“, ser man ham i en koprød Frakke med grønne Opslag, Uniformskasket og med en hvidknappet Stok i Strop om Haandleddet. Billedet er tegnet under den fjendtlige Okkupation, som varede 7 Maaneder og 17 Dage.

Uagtet Bindingsværksbygningerne med Svalegange, Pakhuse, Stalde og andre Udbygninger af Træ var yderst brandfarlige, forskaanedes Horsens i 18. og 19. Aarhundrede for Ildebrande af større Betydning. Det var Hvermands Interesse og Pligt at passe paa; thi Fortidens Brandredskaber var meget primitive. De ved Brandordningen af 1761 paabudte Foranstaltninger med Anbringelsen af Brandstiger og Brandhager samt Brandspande af Læder, der skulde ophænges i enhver Gaard, forekommer os helt paradiske, især da det ikke er foreskrevet, hvor Vandet skulde hentes fra. Naar Ild udbrød, kom det heller ikke ikke saa meget an paa at slukke som at redde, hvad reddes kunde. Derfor var der altid stor Opstandelse i Byen, naar Stormklokken klemtede, og Stadstamburen røgte Trommerne i Byens Gader; det var nødvendigt at bringe hele Byen paa Benene. Alle Indvaanerne havde Pligter til at forhindre, at Ilden greb videre om sig, og den, der bragte den første Spand Vand til Brandstedet, fik en Speciedaler som Belønning. Byfogden skulde være Brandinspektør, naar han ellers duede til det, hvorimod Brandkaptajnen og andre Officerer samt Svende ved Brandkorpsen blev udpeget blandt Byens Borgere. Mur- og Tømrermestre skulde naturligvis være Brandmestre, og til enhver Sprøjte hørte en Brandmester, en Straalemester og en Assistent samt det fornødne Antal Brandsvende til Pumpning, medens Borgervæbningen i Gevær holdt Vagt ved Brandstedet. Stadstamburen havde ogsaa den Bestilling at bringe Nyheder ud over Byen ved Trommeslag. Naar „Trommen gik“, var der altid et eller andet paa Færde, som havde Offentlighedens Interesse.

I Foraaret 1749 foretog Frederik V. en Rejse i Danmark

og Norge og gæstede ved samme Lejlighed Horsens, hvortil Kongen med sit Følge ankom sydfra den 19. Maj Kl. 9 om Aftenen og modtoges med store Æresbevisninger af Byens Magistrat, Biskoppen over Aarhus Stift, Præsterne og Byens Borgere. Sønderport var pragtfuldt dekoreret, og oven paa den var der anbragt et Musikkorps, der musicerede, medens Kongen og hans Følge passerede Broen. Ved Søndergades Ende var der rejst en Æresport med Indskrifter, der i høje Toner hilste Majestæten Velkommen. Alle Vinduer i Søndergade var illuminerede, særlig tiltrak Opmærksomheden sig ved Apoteker Schmidts og Købmand Groths Gaardes mægløse Udsmykning. Kongen logerede om Natten i Lichtenbergs Gaard, fra hvis Kvist der ved Afrejsen affyredes en Salut med 27 Kanoners Torden.²²⁾

Som Kronprins besøgte Frederik VI. næsten hver Sommer Horsens og var paa disse Rejser ofte ledsaget af sin Gemalinde. De stod begge paa en fortrolig Fod med de russiske Prinser og Prinsesser, som var Enkedronning Juliane Maries Broderbørn. Men det føltes af alle Parter som en Gene, at man ved Samtale maatte lade sig betjene af en Tolk. I Juni 1824 var han som Konge i Jylland og kom ogsaa til Horsens, hvor hans Modtagelse var som en Gentagelse af det 100 Aar tidligere lagte Program ved Kongebesøg. Under Klokkernes Kimen, Kanonerens Torden og Jubelraab af den bølgende Skare modtoges Kongen ved Indkørselen til Byen, hvor der var oprejst Ærespoite, og ledsagedes til Kongeboligen, den Lichtenbergske Gaard, der ligesom flere andre Gaarde paa Søndergade samt Raadhuset var behængt med grønne Kranse og andre smagfulde Dekorationer med sindrige Insriptioner. Det borgerlige Militær og Jægerkorpsset afgav Æresvagt for Majestæten i de to Dage, han opholdt sig i Byen, og ved samme Lejlighed udnævntes Stadshauptmand Jacob Blumer til Major. Ved Illuminationen om Aftenen udmærkede sig især skønne Transparenter hos Borgmester Ræder, Consistorialraad Rosing, Jernstøber Weiss, Købmændene Knud Monberg, H. v. Essen, Bernasconi og Farver Dehn samt paa Posthuset, Borgerklubben og Raadhuset. Foran Kirken og Klubben brændte Begkranse, og uden for Kongeboligen blev der af en talrig Forsamling af alle Stænder afsunget en af Pastor Zahle forfattet Sang. Under hele Sangen stod Kongen med blottet Hoved i Døren, og da den var endt med et „Leve Kongen“, var han saa naadig at stige ned ad Trappen og bevidne Mængdens sin Tak. Straks paa Morgenstunden

den næste Dag inspicerede „Folkets Fader“ Brandkorpset og Borgervæbningen; i Borgerskolen og i Friskolen lod han eksaminere i alle Klasser, paa Raadhuset eftersaa han Embedsmændenes Protokoller og skrev sit Navn i dem, hvi ket blev opfattet som Bevis paa, at Landsfaderens vagtsomme Øje fulgte med i alle Enkeltheder. I Weiss' Jernstøberi blev i Kongens Overværelse støbt to Stykker til en Kakkellovn, det ene med Kongens Navnetæk og Ordet „V i v a t“, det andet med en Inskription i Anledning af Kongebesøget. Efter at have inspiceret Latinskolen, udtalte Majestæten i de naadigste Udtryk sin Tilfredshed med alle Byens Indretninger, og ved en festlig Diner i Klubben Foreningens skønne Lokale, hvor Byens Embedsmænd, Honoariøse og første Borgere deltog, udbragte Kongen en Skaal for „Horsens Velgaende“. Omtrent Kl. 2 afrejste Kongen under Udfoldelsen af samme Højtideligheder og Glædesytringer som ved Ankomsten.²⁴⁾

Den 25. September 1844 var Christian VIII. og Dronning Caroline Amalie i Horsens, hvor de besøgte Klosterkirken, Latinskolen, Asyllet og Lystanlægget ved Papegøjen. Efter Nedlæggelsen af Kyra's Regimentet havde Byen, faset den obligatoriske Middag i Klubben og Ballet paa Raadhuset, ikke andre Attraktioner at byde paa.

For Byens Borgere havde „Haven ved Papegøjen“ allerede i Gildevasenets Tid Betydning, fordi de aarlige Fester med Skydning efter Papegøjen afholdtes her. Denne gamle Skik vakttes atter til Live i 1841, da ca. 150 Borgere samt civile og militære Embedsmænd i Horsens under Direktion af Farver M. Nitschke, Kanceliraad Chr. Hjerrild, Smed N. Joclumsen og Købmand H. v. Essen oprettede Horsens borgerlige Skyttelaug, hvis Skydebane anlagdes i Papegøjetoftens østlige Ende. Den første Fugleskydning afholdtes i Dagene 21. og 22. Junis. Aar, og Urmager M. I. Levy blev Selskabets første Fuglekonge. Efter Skydningen marcherede Skydebrødrene under fuld Musik til Raadhuset, hvor der var Fællesspisning og holdtes Taler til Fuglekongens og det nystiftede Selskabs Pris. Senere hen paa Sommeren samlede Brødrene til Skiveskydning ved Papegøjen, og den 28. Jan. 1842 afholdtes det første Bal. Omtrent samtidig anlagdes der en Promenade paa den østlige Skraaning af Blæsbjerg Bakke, og efterhaanden blev denne til et Anlæg med en smuk lille Lystskov, hvor Skydeselskabet lod opføre en Pavillon, indviet Pinsedag (^{26/5}) 1844. I Begyndelsen havde kun Selskabets Medlemmer Adgang til Pavillonens,

senere blev den aabnet for alle og enhver, der vilde bidrage til Selskabets Kasse med mindst 1 Rdl. aarlig.

Ved Christian VIII.s Besøg i 1844 modtoges Kongeparret i Lystanlæggets Pavillon, hvor der afholdtes Fællesspisning med Sang, Musik og anden Festlighed. Borgmester Ræder holdt Festtalen og betonedde, at Kongen ved sit tidligere Besøg i Horsens 1831 havde givet Idéen til Anlægget, og paa Skyttelaugets Vegne anmodede han om Tilladelse til, at det maatte kaldes efter Dronningen, der derefter gav det Navnet: *Caroline Amalielund*.²⁴⁾

Men uagtet sin smukke Beliggenhed var „Carolinelund“ i lange Tider upopulær. Naar der ikke afholdtes Fugleskydninger, stod Anlægget tomt, og dets største Berømmelse i 1850erne var en løjerlig „Prydplante“, der voksede vildt i dets Blomsterbede. Det var „Rabarber“, hidtil kun kendt som „Draaber“ paa Apoteket, men Fortroppen for de Myriader af Planter, hvis Saft snart skulde flyde over det ganske Land og som Rabarbergrød berige fattiges og riges Bord med en ny Foraarsret, der kunde tage det op med Sommerens Desert, den nationale Rødgrød.²⁵⁾

Den 23. September 1857, mens Koloraepidemien var paa sit højeste baade i Horsens og Aarhus, besøgte Frederik VII. og hans Gemalinde Byen. Paa hele Vejen fra Vejle til Horsens blev Kongeparrets Vogn eskorteret af ridende Bønder, og overalt var oprejst Æresporte. Borgmester Ræder bød „Velkommen“ paa Raadhuset og takkede Majestæten — som Søn af den dyrebare Prinsesse, der i mange Aar havde levet i Byens Midte — for hans Besøg i Horsens.

Efter Afsyngelsen af følgende Sang:

*Hil Dig vor Drot!
Hersker paa Skjoldunge-Thronen,
Arving af Hjerter og Kronen!
Rig er din Arv.*

*Bølgen sig skønt
Snoer om din blomstrende Slette,
Skjønnere Baand dog omflette
Konge og Folk.*

*I Høthers By
Dig og Din Hustru vi bringe
Velkomst paa Tonernes Vinge.
Hil Dig vor Drot!*

takkede Kongen i hjertelige Ord for den Hengivenhed og Velvilje, der her i sin Tid var vist hans Moder og nu ved hans og hans Gemalindes festlige Modtagelse. Under deres Ophold overnattede Kongen og Grevinde Danner hos Justitsraad I.

Holst i Gaarden Nr. 120 paa Søndergade. Med Diner i Klubben. Bal paa Raadhuset, hvor Kongen aabnede Ballet med en Polonæse, Illuminationer, Sang og Fryderaab afsluttedes Dagen, og den følgende Morgen rejste Kongen og hans Gemalinde, eskorteret af ridende Bønder, ad Landevejen videre til Aarhus.²⁶⁾

Krigen 1801 og 1802 mærkede man i Horsens ikke meget til. Den gav Anledning til en Rekonstruering af Borgervæbningen, der maatte ikke ringes med Kirkeklokkerne, uden naar det befaledes til Signal, og Bauner indrettedes. I Sommeren 1801 gaves Skuespil og Koncerter til Fordel for de saarede og de faldnes Efterladte. Fredsslutningen 1814 og Norges Tab gav ikke Anledning til nogensomhelst Bemærkning i Aarhus Stiftstidende. Derimod illuminerede man i Horsens og gjorde Festballer paa Raadstuen i Anledning af „Fredens længe ønskede Gode“.

I Maj Maaned 1807 ankom til Horsens et fransk Kavaleriregiment, der forblev her og i Omegnen omtrent et Aar. Paa samme Tid drog Spaniolerne, som Napoleon havde sendt herop til Forening med de franske Tropper under Marskalk Bernadotte for at støtte Danmark i Krigen med Sverrig og holde Englænderne ude fra Fastlandet, til Aarhus og Omegn, og en kort Tid var et Par Eskadroner spansk Kavaleri indkvarteret i Horsens. I Tyrsted kom det en Dag til et alvorligt Sammenstød mellem nogle franske og spanske Ryttere, ved hvilken Lejlighed en Spanier skød en Franskmand. Dette gav Anledning til alvorlig Uro i begge Lejre, og efter en Udfordring mødtes Fjenderne den følgende Dag og opstilledes i Slagorden paa Tyrsted Mark. Paa deres dejlige sorte Hingste galoperede Spaniolerne med dragne Vaaben gennem Gaderne ud til Mødestedet og skreg deres „Cascaras! Cascaras!“ Byen var alarmeret og meget ængstelig for Udfaldet, men da Trompeterne skingrede, og Angrebet skulde begynde, mødtes Regimentscheferne, og en fredelig Overenskomst blev sluttet. Synderen udleveredes til de Franske, som sendte ham til Odense, hvor han senere blev skudt.²⁷⁾

De her til Landet sendte spanske Tropper opdagede imidlertid snart Sandheden, hvorfor de havde maattet forlade deres Fædreland, hvor Napoleon vilde have sin Broder Joseph indsat som Konge, og i Forstaaelse med Englænderne planlagdes Flugten. De spanske Tropper (ca. 9000 Mand foruden Kvinder og Børn) samledes i største Hemmelighed paa Langeland, hvorfra de paa 8 engelske Krigsskibe og henved 100

ranede danske Transportfartøjer førtes til Gøteborg og derfra af en større engelsk Eskadre befordredes hjem til Spanien, hvor Kong Ferdinand atter var blevet Landets Fyrste i Stedet for Joseph Bonaparte. De fleste af deres prægtige Heste maatte de efterlade her i Landet, og fra de spanske Hingste stammer de saakaldte „Knabstruppere“.

Baade 1848 og 1849 var Horsens besat af Fjenderne, men under det tredje Felttog mod Insurgenterne mærkedes intet til Fjendebesøg. Den smukke Stemning i Byen viste sig bl. a. ved Gaver og Indsamlinger til vore Soldater og Krigenes mange Ofre.

Før 1848 brugte Privatfolk ikke at flage; ved højtidelige Lejligheder hængte man grønne Kranse paa Facaderne og Guirlander over Gaderne. Flagstænger fandtes hverken ved Huse, i Haver eller offentlige Anlæg. Men med Krigsaaret blev Flagning især i Købstæderne almindelig, de hjemvendende Troppeafdelinger skulde dog se, de kom til eller gennem en god dansksindet By. En saadan Festdag blev gerne afsluttet med et større Traktement, i Horsens i det med Gran og Flag smykkede Ridehus, hvortil Byens Borgere og Borgerinder bar Spise- og Drikkevarer i største Overflødighed.²⁸⁾

Da Krigen i 1864 udbrød, maatte Horsens atter døje en fjendelig Okkupation, som varede 7 Maaneder og 17 Dage ialt, desuden havde Byen i 25 Dage snart vore egne Soldater, snart Fjenden hos sig. Den Dygtighed og personlige Opofrelse, som ogsaa under denne Krig vistes af det Udvalg af Borgerrepræsentanter, der forestod den ordnede Forplejning af de fjendtlige Tropper, blev med god Grund paaskønnet af alle. Man havde maattet bøje sig for Magten, men bøjede sig kun for den, og Horsens viste, at den ogsaa i Fædrelands-kærlighed ikke stod tilbage for nogen anden jydsk By.

Handel og Skibsfart.

„Uden for Aarhus mod Samsøe ligger Thunøe, hvorfra Havet vender hen imod Alrøe og Gernøe og giver der atter en stor Fiord hen op for Horsens, en smuk Købstad, som giver smukt Folk og formuende Borge.“ Saaledes siger Claus Christophersen Lyskander († 1624) i Fortalen til hans store danske utrykte Krønike, og han kunde have tilføjet, at Horsens ligger i en skøn og frugtbar Egn med fire af de bedste Herreder i Jylland og 21 Herregaarde nær og rundt om sig.

Ved sin Beliggenhed er Horsens en udpræget Handelsby, og dens Ejendommelighed som By er den Dag i Dag de store

Købmandsgaarde med mægtige Pakhuse og mærkelige Bindingsværksbygninger. Gunstige Levevilkaar i Forbindelse med en solid og dygtig Købmandsstand gav Byen og dens Slægter et fornemt Snit, i hvilken Henseende den havde et Fortrin for de andre jydsk Købstæder.

De sidste Tiaar af 16. og Begyndelsen af 17. Aarhundrede var en Blomstringsperiode for Horsens Bys Handel og Skibsfart. Blandt den Tids Købmænd kan i første Række nævnes følgende: Christen Madsen (1581), senere Borgmester, Jens Pors, Borgmester, Jannichen, Hans Skyttes Enke (1593), Raadmand Johan Budtzius, Adser Nielsen Reff (1603), Adser Sørensen, Anders Jørgensen, Tolder og Borgmester, Hans Olufsen Riber, Borgmester, Anders Nielsen Mule, Søren Lassen, Ernst Ernstsen Baden, Skriver paa Aakjør 1609, senere Borgmester, Simon Titke (1609), Skipper Peder Jensen Tonboe (1612), Claus Kidzing (1610), Jacob Tenour, Mads Kølholt (1613), Clemmen Olufsen, Karen Pedersdatter (1612), Ingeborg sal. Michel Ørbeks Enke (1619), Hans Volbertsen, Borgmester (1620), Mogens Rasmussen, Laurids Jellesen, Hans Nielsen, Skipper (1625), Oluf Tonboe, Søren Tulesøn, Jørgen Nielsen, Skriver paa Bygholm senere Borgmester, Obi Rasmussen og hans Søn Niels Obisøn, Niels Jostsen, Søren Olufsen Kock, Oluf Ibsen, Raadmand, Niels Madsen, Terkel Pedersen, Peder Pedersen Dal, Raadmand, Christopher Sørensen Dal, Oluf Hansen Svane (1628), Rasmus Jensen Krag, Hans Hansen Krag, Jep Ibsen (1630), Christopher Christensen Lylow (1627) og hans Enke Magdalene Henriksdatter (1642), Anne Svane, Hans Ribers Enke (1633), Jørgen Madsen Kølholt, Peder Bie (1640), Enevold Clemmensen, Terkel Jensen (1644), Sidsel Pedersdtr., Clemmen Olufsens Enke, Skipper Niels Hansen, Espen Sørensen m. fl.

Blandt disse hørte flere til en stor og indflydelsesrig Slægt, der nedstammer fra Borgmester Oluf Nielsen († 1488), men ikke førte æveligt Tilnavn. Brugen af Slægtsnavne var endnu ikke blevet almindelig i Borgerstanden. Som nogle af de ældste Slægtsnavne i Horsens kan bl. a. nævnes følgende: Skonning, Worm, Pors, Reff, Basse, Mule, Skytte, Tonboe, Juel, Tenour, Ørbek, Lylow, Baden, Krag, With, Riber, Svane, Kølholt, Hoemann, Grøn, Hjort, Kollemorten, Høj, Dagnes, Lime og Mønnich.

Som Eksempler paa Datidens Varepriser kan anføres: 1581 kostede 1 Td. Spegesild 4 Sldr. 1623:1 Gaas 1 Sletmark, Høns 8 Sk. dansk pr. Par, Stangjern 1 Sldr. pr. Lpd. (1 Rdl.

= 96 Sk. dansk, 1 Sldr. = 64 Sk. dansk). 1631 kostede Hør 45 Sldr., Hamp 32 Sldr., Rydsch Fisk 20 Sldr., alt pr. Skpd. og 1 Td. Rostokker Øl $4\frac{1}{2}$ Dl., 1632 var Prisen for 1 Td. Havre $4\frac{1}{2}$ Mk. og i 1640 for 1 Td. Rug 3 Sldr., 1 Td. Byg 9 Mk. og 1 Td. Havre 1 Sldr., 1 Td. Smør 23 Sldr., 1 Lpd. Flæsk 16 Rdl., 1 Td. Sild 6 Rdl., 1 Td. Torsk 7 Sldr., 1 Td. Lüneborger Salt 4 à 5 Rdl., Speger 3 Rdl. pr. 100 Stk.²⁹⁾ 1636 forlangte Borgmester Oluf Hansen Svane i Fragt for 1100 Tdr. Havre, som med hans Skibe var overført fra Horsens til Provianthuset i København, af hver Tønde 8 Skilling og for 39 Dusin Maatter til Garnering under og over samme Havre for hvert Dusin $1\frac{1}{2}$ Ørter.³⁰⁾

Fra gammel Tid havde der været et Købmandslav i Horsens, og det havde sit eget Hus i Byen; thi 1636 ²⁹⁾ stævnedes Terkel Jensen, „Oldermænd i Købmandslavet, paa Lavets Vegne“ Søren Koldborg for 24 Sk. Jordskyld, som aarlig skulde gives til Købmandslavet af den Gaard, han iboede paa Nørregade.³¹⁾ 1660 $\frac{1}{11}$ udgik kgl. aabent Brev til Borgmestre og Raad om at opkræve en Skat af Borgmestre og Raadmænd, Købmænd, Kræmmere og „alle dem, der var i Købmandslavet“. Som de styrende i alle Byens Sager har „Borgmestre og Raad“ i Virkeligheden været Købmandslavets Oldermænd, og et selvstændigt Lav har derfor været uden Betødning. I alt Fald høres senere intet om et Købmandslavs Bestaaen, og 1713 $\frac{10}{2}$ siges, at et saadant ikke findes i Horsens.³²⁾

Byens Raadmænd var Købmænd, og af deres Kreds valgtes Borgmestrene; begge Embeder var ulønnede. Ved kgl. aabent Brev af 1668 $\frac{4}{4}$ fik Borgmester og Raad Bevilling paa at maatte opkræve 2 Hvider af hver Sletdalers Værdi af alt, hvad der for Byen til Lands eller til Vands ind- eller udførtes, dog at Halvparten deraf skulde tillægges Havnen til Vedligeholdelse og Bolværkernes Reparation.³³⁾ Paa den Maade blev Magistraten dobbelt interesseret i Byens Handel og Omsætning, og det er rimeligt, at Særprivilegier f. Eks. paa Vinhandel, Handel med udenrigske Steder o. s. v. efter haanden samledes inden for deres egen Kreds. Som et Eksempel paa denne Magtstilling kan anføres, at Borgmester Oluf Hansen Svane i Aaret 1648 havde forbudt en hollandsk Skipper, som laa ved Byen med sit Skib, at sælge noget som helst til Borgerne, uagtet han ikke selv købte af ham, og skønt Skipperen gerne vilde sælge, og Borgerne gerne vilde købe.³⁴⁾ Retstrætter med Borgmestre og Raad fik som Regel

altid det Udfald, at disse blev den vindende Part, og Klager fra „enfaldige Folk“ over Magistratens Handlinger naaede sjældent ind til Kongens Afgørelse.

Ved Begyndelsen af 17. Aarhundrede havde Studehandelen taget et voldsomt Opsving, der udførtes aarlig ca. 50.000 Stude fra hele Landet, og ved Aaret 1650 skal Antallet endog have været 100,000. Handelsretten med Studene har til forskellige Tider haft mange Indskrænkninger; den var et Privilegium for enkelte Stænder, og der knyttede sig mange Ejendommeligheder til den gammeldags Studehandel. Saaledes havde Købmændene i lange Tider Ret til at føre Studene til fremmede Markeder; medens Herregaardene var i Besiddelse af Encrettet til Studedefningen, hvorimod det ved Lovgivningen var bestemt, hvormange Stude, der maatte udføres af Landet. Det var ikke sjældent, at Adelsmanden i pengeknappe Tider modtog Forskud af Købmanden og saa blev Fodervært for dennes Stude, og man har Eksempler paa, at hele Besætninger er blevet beslaglagt af Købmændene. 1601 ²⁷/₁₀ udgik kgl. Missive til Anker Mogensen, Tolder i Kolding, hvorved Kongen bevilger, at Knud Sørensen, Borger i Aalborg, Margrethe Johan Budzes, Borgerske i Horsens, og Jacob Tenour, Borger ss., i Forening straks og for denne ene Gang maa lade uddrive 200 Øksne af Riget og sætte dem paa Foder i Fyrstendømmerne Slesvig og Holsten mod at betale 400 Dlr. Told, 2 Dlr. af hver. 1609 ⁹/₁₀ fik Clemmen Olufsen, Steffen Nielsen, Janniche Hans Berntsen Schyttes Enke og Margrethe Johan Budzes, alle i Horsens, Tilladelse til hver at udføre 100 Stude.³⁵⁾ Størsteparten af Jyllands Stude gik over Nordsøen til Holland; men i 18. Aarhundrede tog Handelen stadig af, og i 1770erne blev Indførselen af dansk Kvæg til Holland forbudt. Forbudet blev først hævet i 1824, og efter den Tid var der ikke mere Tale om Studehandel herfra med Holland.

Medens Byen nogenlunde hurtig kom over Følgerne af de kejserliges Besøg i 1627—1629, blev Aaret 1644, da de svenske Tropper under Oberst Wrangels Anførsel i Januar Maaned første Gang faldt ind i Byen, Begyndelsen til Byens Odelæggelse, der var fuldbragt ved Fredens Slutning 1660.

Ved Suverænitetens Indførelse og Privilegiernes Bekræftelse i 1661 kom Horsens som de andre Købstæder direkte under Kronens Kontrol, og Borgernes Indflydelse paa Styrelsen af deres Bys Anliggender reguleredes paa det nøjeste af Stiftamtmanden. Med Beskatning som Formaal holdt Regeringen

et vaagent Øje med de enkelte Borgeres Formue og Indkomst, og ved trykkende Indførsels- og Udførsels Forbud, høje Told- og Konsumptionsatsar, stadig stigende Skattebyrder og endelig Indkvarteringen, som Byen havde ondt nok ved at bære, lagdes der et Tryk paa al Handel, Søfart og anden Næring, saa at Krigenes direkte og indirekte Følger blev en fortsat Nødgang eller Stilstand for Horsens igennem de følgende halvandet Hundrede Aar. Magistratens Magt var brudt; men Enevældens Regering fik stundom at mærke, at det var lettere at udstede Forordninger end at faa Byøvrighederne til at rette sig derefter. Købmændene havde ikke Evne til at tage deres Varer fra første Haand, de bemidlede trak sig ud af Handelen, og der var alt for mange, der drev Købmandsskab; endog Skræddere, Skomagere og Gaardskarle handlede, bryggede og brændte Brændevin.³⁷⁾

Horsens Borgere havde forhen været berømte for deres Tarvelighed og simple Levemaade, der havde gjort dem rige og formuende, men det fremhæves som et sørgeligt Tidens Tegn, at denne bestandig aftog. Af de gamle Købmandsfamilier holdt enkelte endnu Handelstraditionerne fra den gamle Tid og den fra Fædrene nedarvede Rigdom vedlige, medens de fleste, deriblandt den fordom saa mægtige Slægt Riber eller Svane var gaact under allerede i tredje Generation. Det var andre Slægter, der i 18. Aarhundrede handlede i de store Købmandsgaarde paa Søndergade og Nørregade, og mange af disse Slægter havde netop deres Opkomst i denne Tidsperiode.

Brugen af faste Slægtsnavne blev e'terhaanden almindelig, og i mange Tiltælde kan visse Slægtsnavne give tilforladelig Oplysning om Stamfaderens Herkomst. Snart er Navnet bragt med til Byen fra fremmede Steder, snart er det et Navn paa en Gaard eller en Landsby i Horsens nærmeste Omegn, stundom tilsløret eller omskrevet, saa at det har faaet en fremmed, men fornemmere Klang.

Paa faa Undtage'ser nær, bestod Provinsbyernes Handel dengang nærmest i at forsyne de tilgrænsende Landdistrikter med Forbrugsvarer, Beboerne ikke selv kunde frembringe ved Husflid, og hvad der saaledes solgtes til Landboerne var efter Nutidens Begreber saare lidt. Men naar Landhandelen laa samlet paa enkelte Hænder, kunde den faa en vidtrækkende Betydning for Byens økonomiske Liv. Der er talrige Eksempler paa, hvorledes en driftig Købmand ved sin personlige Dygtighed og ved at lægge Skilling paa Skilling og

Daler paa Daler i forbausende kort Tid kunde oparbejde en beskeden Krambodshandel med fine og grove Varer til en stor Handelsvirksomhed.

Uagtet Landbrugets Produkter med Datidens Landeveje og Transportmidler kun lidt egnede sig til Afsætning i Udlandet, udførtes til Lybæk Korn, Smør og Fedevarer, sorte Gryder, Voks, Foerværk og Lammeskind, til Østersøstederne og Amsterdam Sild og Tran, som var kommet fra Bergen, nogle kinesiske og ostindiske Varer og sorte Lergryder. Kjøbenhavn var Modtager af Korn og Fedevarer, alle Slags hjemmegjort Tøj, Huder og Skind, Mjød og Voks, Talg og Lim, sorte Gryder og andet Pottemagerarbejde, og til Flensborg og Norge udførtes Korn og nedsaltet Kød samt mange Slags Haandværksarbejder.

Omsætningen mellem By og Land var fra Regeringens Side trykket ved en Række Kontrolforanstaltninger og Monopolbestemmelser, som for Handelen med visse Varer var ligefrem ødelæggende, og som man derfor søgte at komme uden om. Smugleri var den Gang ikke anset som en uærlig Haandtering, og det at narre „Posekigerne“ var nærmest en fortjenstfuld Handling. Det var bekendt viden om, at Horsens i lange Tider forsynede baade Jylland og Fyn med indsmuglede Varer, og det paastodes, at man i Butikker i Horsens kunde finde Silketøjer, engelske Strømper og alle Slags Modevarer i ligesaa rigt Assortiment som i Butikker i Hamborg.³⁷⁾ Forandringer i Told- og Konsumptionsindtægterne viste sig navnlig efter 1817, da den strengere Toldinspektør, Kammerraad Hans Hansen afløste Chr. Ditlev Frisch.

Som en lille Oplysning om Kornudførselen fra Horsens kan tilføjes, at der i Femaaret 1735—1739 udførtes ialt fra Byen: 46,149 Tdr. Rug, 10,346 Tdr. Byg, 46,834 Tdr. Malt, 17,954 Tdr. Havre, 1583 Tdr. Ærter, 164 $\frac{3}{4}$ Tdr. Mel og 248 $\frac{3}{4}$ Tdr. Gryn.³⁸⁾ Blandt Stiftets Købstæder stod Horsens i den Henseende kun tilbage for Aarhus.

Omfanget af Byens Omsætning med fremmede Steder kan til Dels maales med Antallet af de i Byen hjemmehørende Fartøjer.

Efter Krigene i 17. Aarhundrede var Byens Skibe ruinede eller af Fjenden bortførte.³⁹⁾ 1709 ejede Byen 17 Fartøjer af Størrelse fra 3—17 Læster, tilsammen 152 $\frac{1}{2}$ L., drægtige,⁴⁰⁾ 1711: 13 Fartøjer af Størrelse fra 4—17, tilsammen 127 $\frac{1}{2}$ L.⁴¹⁾ I Følge Magistratens Sigende i Marts 1721 havde Byen ved Fjendehaand mistet 12 Skibe, tilsammen 98 $\frac{1}{2}$

L. og til en Værdi af 25,114 Rdl.;⁴²⁾ 1726 var der 18 Skibe, det største en Skude paa 17L., 1732 var Byens Handelsflaade tiltaget til 24 Skibe, deraf 4 Krejterter fra 6½—19 L., 4 Skuder fra 9—16 L. og 5 Galioter fra 7—13 L., tilsammen 232 L. og med 92 Mands Besætning.⁴³⁾ Antallet formindskedes atter i den følgende Række Aar, saa at Byen i 1750 kun havde 15 Skibe paa 166 L. tilsammen.⁴⁴⁾ I 1769 var der 17 Skibe, som kunde lade fra 2—600 Tdr. Korn, og én nybygget, som kunde lade 1200 Tdr. Korn.⁴⁵⁾ 1776 var Antallet 25 Skibe, deraf 1 Skonnert paa 19 L., 9 Galeaser paa 11½—27 L. og 1 Snovskib paa 17 L.⁴⁶⁾ og i 1806: 31 Fartøjer paa tilsammen 484½ Læster.⁴⁷⁾

Sidstnævnte Aar erklærede Borgmester Carøe, at Byens Næring ikke kunde anses for at være bedre end i 1768. Med Hensyn til Skibenes Antal i 1776 og 1806 synes det dog, at den saakaldte „glimrende Handelsperiode“, der naaede sit Højdepunkt i Halvfemserne, i nogen Grad har haft Indflydelse paa Byens Handel og Skibsfart.

Krigene i Begyndelsen af 19. Aarhundrede berørte vel ikke Jylland direkte; men Følgerne af vor Alliance med Franskmændene og Krigen med England ødelagde Landets Storhandel og laanede for lange Tider Handelsflaaden, der forud var Danmarks Stolthed. Der fulgte en Tid, hvor der vendtes op og ned paa mangt og meget, ikke mindst inden for Handelens Omraade. Gamle Købmandsslægter ruineredes, mens moderne Købmænd negotierede efter et helt nyt System, dels ved Kredit, saaledes at der laantes Penge til Indkøb af Varer, og naar Laanet var forfalden til Betaling, dækkedes det ved andre Laan, og dels ved paa Tid at købe Varer, som solgtes før Forfaldstiden, og den indkomne Avance anvendtes til Indkøb af andre Varer. Naar der var Varer til Stede i tilstækkelig Mængde, og naar Omsætningen skete i tilsvarende Tempo, og Held fulgte med de enkelte Transaktioner, var der iristende Udsigter til paa den ene eller anden Maade og i forholdsvis kort Tid at tjene en Formue. Saa længe Herligheden varede, regnede Handelens og Skibsfartens Parvener sig for holdne Folk og førte stort Hus.

Samtidig og som Følge af Krigsforholdene udstedte Regeringen Forbud paa Forbud imod Ind- og Udførsel, som langtfra respekteredes, tværtimod florerede ulovlig Handel som ingensinde tidligere. Endelig maatte Statsmagten tage skrapere Forholdsregler, hvilket skete ved Forordn. af 1812²⁸⁾/₅, der ud fra den Grundsætning, at forbuden Handel er en

Følge af lav Vindesygge og Ringeagt for Borgerpligt, med Lovens største Strengthed forbød Udførsel af mange Slags Varer, deriblandt: Kornvarer og Bælgfrugter af enhver Art samt Kartofler og Fødemidler deraf, Frøsorter, Fodervarer, Tømmer og Træ, Hør, Hamp, Uld, Huder og Skind o. s. v. I Købstæderne oprettedes Kommissioner, der skulde føre speciel Kontrol med de paa Stedet værende til Handel bestaaende Forraad af Varesorter, som ikke maatte udføres. Alle Slags Manufakturvarer, saavel af inden- som udenlandsk Oprindelse skulde stemples, og der skulde føres nøjagtige Opregninger over Forbrug og Ind- og Udførsel til Lands og til Vands.

Denne Forordning gav Signalet til en stor Mængde Falitter over det ganske Land.

Ved Foraarstid 1810 grundlagdes i Horsens Handelshuset Müller & Hammer med det Formaal at drive Handel med Korn og andre Varer i Forbindelse med Rhederivirksomhed.⁴⁸⁾ Under normale Forhold udførtes Overskuddet af Landets Kornvarer samt Landbrugsprodukter og andet lignende for Størstedelen direkte fra Provinsbyerne og mest til Norge. Men Tiderne var langt fra at være normale. Englændernes Krydsere standsede alle Fartøjer, de traf paa, og indbragte dem til engelske Havne. Begivenhederne i Aaret 1807 havde været Begyndelsen til tunge og trange Tider for Landets Handel og Skibsfart.

Tidspunktet for Grundlæggelsen af et Handelshus med den Opgave at drive Storhandel og Skibsfart var tilsyneladende uheldigt. Men samtidig var Kaperfarten, som siden 1809 ²/₃ havde været standset, atter traadt i Virksomhed, og dermed kom der en gunstig Lejlighed til paa ny at udnytte Konjunkturer, som i den tidligere Kaperperiode havde vist glimrende Resultater. Ved Kaperforordningen af 1810 ²⁸/₃ gaves atter Tilladelse til privat at udruste Skibe mod Statens Fjender i den Hensigt at opbringe eller ødelægge Skibe og Fartøjer, tilhørende Røvernationen, det mægtige Albion, hvis Sønner havde gjort sig til Herrer paa Havet, og standse Transporter af Varer til Storbritannien. Kaperiet ved de jydsk Kyster fortsattes med krigersk Mod og bittert Had og bragte store Værdier til Landet.

Tilførsler af Brødkorn og andre Levnedsmidler fra Jylland til Norge opretholdtes ved Licensefart af jydsk og norske Kapere.⁴⁹⁾ Ved saadanne Lejligheder udviste mangan jydsk Kaperfører og hans raske Mandskab et eventyrligt Mod i Forbindelse med halsbrækkende Forvovenhed og bragte

stundom en god Prise hjem til deres Rhedere. Omstændelige Beretninger om disse dristige Vovehalse **Fart** over Havet, der bevogtedes strengt af engelske Krydsere, findes trykt i **Aarhuus Stirtstidende** for Aarene 1810—1812 og blev læst med levende Interesse i de østjydske Havnebyer, hvor mange drev Spekulation med Kaperaktier eller paa andre Maader var økonomisk interesserede i Kaperfarten.⁵⁰⁾

Samme Sommer købte Müller & Hammer ved Auktion **Fartøjet „Abellino“**, en aaben Baad med 2 Kanoner og 12—14 Mands Besætning, der allerede 1808 havde været ude i Kaperfart og nu med Horsens som Udskebingssted var bestemt til at fortsætte denne Virksomhed i Forbindelse med Korntransport til Norge. Et eneste heldigt Kup vilde have været tilstrækkeligt til at gøre **Fartøjets Rhedere** til holdne Folk; men det lykkedes ikke dets Kaptajn at bringe een eneste Prise hjem, og for Varetransporter over Havet var Risikoen ved Foretagendet allerede blevet for stor. Efterhaanden blev det ogsaa vanskeligere at skaffe Penge til Kaperudrustninger, og med Aaret 1812 sygnede Kaperfarten hen.

Ifølge Interessentskabskontrakten skulde Müller skaffe Handelshuset Forbindelser i Hamborg og Lybæk, medens Hammer skulde dirigere indenlandske Handelsforetagender. Hansestædernes Jøder var mere end villige til at handle paa Kredit og om fornødent forstrække jydsk Købmænd med Kapital. Lybske Storhandlere havde allerede i Aarhus etableret en Slags Filial, Firmaet Mussmann & Schwedler, som med Held havde handlet med Kornvarer og andre af Landets Produkter, der med Udskebning til Lybæk stundom passerede Nordsøen.⁵¹⁾ Med Aarhusfirmaet som Mellemand havde hanseatiske Købmænd udvidet deres Virksomhed til ogsaa at købe østjydske Herregaarde og Købstadsgods og ejede 1813 bl. a. Haraldslund, Serridslevgaard og Katholm Gaard og Gods. Sidstnævnte Herregaard købtes $\frac{1}{4}$ s. A. for 132,708 Rbdl. 2 Mark med en Udbetaling af 50,000 Rbdl.;⁵²⁾ iøvrigt ejedes den Lichtenbergske Gaard i Horsens ved samme Tid af en Købmand i Lybæk.⁵³⁾

Frederich Müller var en Westphaler, der var kommet til Horsens fra Paris, hvor han skal have tjent som Officer i en af Napoleons Hære, og efter eventyrlige Oplevelser havde han fundet Vej op gennem Jylland.⁵⁴⁾ I Horsens fik han en gæstfri Modtagelse og havde en Tid Lykken med sig. Det af ham og hans tilstundende Svoger Chr. Hammer grundlagte Handelshus var slaaet stort op; men saa kom Forord-

ningen af 1812 ²⁸/₄ om skærpede Forholdsregler mod forbu- den Handel og som saa mange andre af „Kaperfolke“, der havde drevet Handel som Spil, knækkede Handelshuset sam- men og maatte gøre Opbud med en samlet Gæld paa 54,725 Rdl ⁵⁵) Dette Forhold ordnedes omsider paa den Maade, at Gælden mod Kavtions Stillelse fordeltes ligelig imellem begge Deltaetere i Firmaet, hvorefter Kompagniskabet opløvedes. ⁵⁶) Men samtidig var Müller blevet indviklet i adskillige Proces- ser, blandt hvilke en Saa angaaende simulerede Udklareringer og andre Forhold vedrørende Kaperbaand „Abellino“, der paaførte ham som Rheder nogle Maaneders ufrivilligt Op- hold i Kastellet i Kjøbenhavn ⁵⁷) Falske eller dobbelte Skibs- papirer var lige saa hyppige som Toldbedragerier og stem- lede ikke sin Mand som Kærling, og i dette Tilfælde har Forholdet ikke været af farligere Beskaffenhed, end at Mül- ler, som Arrestant, paa sin Ansøgning, dat Citadellet Frederikshavn 1812 ¹⁰/₈, fik køl. Privilegium som Gæstgiver i Horsens. ⁵⁸) Til denne magelige Virksomhed har han åbenbart ikke egned sig, i hvert Fald ogsaa han den kort Tid senere og tog fat paa ny. Men i de fattige Tider og under vanskelige Vilkaar, som omsider førte til Statens Fallit, mangede Køb- mændene Penge, Risikoen var stor, og Landmændenes Pro- duktion var ikke gode Handelsvarer og derfor i lav Pris.

I en Beretning fra 1825 hedder det bl. a., „at Mangel paa Spekulation hos Købmændene er Aarsag til Handelens slette Tilstand“, og det tilføjes, at der en Tid lang i Aarhus var to Købmænd, Mussmann og Schwedler, som spekulerede en Del og derved nyttede Egnen — men de er nu borte. ⁵⁹)

Handelshuset Mussmann & Schwedler fallerede 1817, og samme Aar gjorde Købmand Frederich Müller en kæmpemæs- sig Fallit. ⁶⁰) Men om han ved sine Handelsspekulationer havde „nyttet“ Egnen, fortælles der intet.

Efter den Tid var Frederich Müller en slagen Mand. En Sommerdag i Aaret 1824 indlagdes han ved det offentlige Foranstaltning paa Sygehuset i Borgergade som en sindssyg Stakkel, der i flere Dage hvileløs havde vandret omkring i Byens Gader og paa dens Marker. Han var iført grøn Liv- kjole, blaa Vest og Benklæder, Sko og hvide Strømper. Paa Hovedet bar han en hvid Hue, og i hans Lommer fandtes en Snustobaksdaase samt en rød Saffianstegnebog, fyldt med unyttigt Makulatur, det var alt, hvad han ejede. ⁶¹) Han døde Natten mellem den 25. og 26. Juli, kun 40 Aar gammel.

En af de vigtigste Reformere for Bysamfundet var Ud-

skiftningen af Markjorderne i 1830erne. Omsider var man kommet ind paa den rigtige Vej til at aftvinge Jorden dens Rigdomme, og efter Udskiftningen blev der Brug for flere Hænder, end medens Jorderne dyrkedes i Fællesskab. Frembringelserne forøgedes snart til det firedobbelte, og en Tilvækst af flere Tusinde Tønder Korn, samt Dyrkning af Tobak, Raps, Kommen o. s. v. paa Byens egne Marker gav Handelen større Liv og blev en Indtægtskilde ogsaa for Haandværksmanden, der ved Siden af sit Haandværk kunde drive sin Jordlod efter eget Forholdsbefindende.

Samarbejdet mellem Byen og det frugtbare Opland skabte bedre Landbrug og dygtige Købmænd, der ikke lod sig nøje med det lokale Marked, men med frisk Foretagsomhed og stor Forretningssans fandt nye Afsætningsomraader for Overskuddet af det jydsk Landbrugs Produktion.

I de gamle Købmandsgaarde udfoldedes store Virksomheder for Handel og Industri, og i 1830 byggedes det første større Skib, Skonnerten „Jens Monbergs Minde“ af 50 Læstørs Drægtighed paa Jacob Kjellerups Skibsværft, hvor i de følgende Aar flere store Skibe løb af Stabelen.⁶²⁾

Aarhundreder igennem førtes den udenrigske Handel med Hansestæderne, især Hamborg og Lybæk, og Amsterdam, hvor de jydsk Købmænd købte, hvad Landet ikke selv frembragte. Betalingsmidlerne var danske Landbrugsprodukter, og Priserne for disse kom derfor i daarlige Tider til at staa i omvendt Forhold til den Kredit, der behøvedes fra dansk Side. Paa den Maade var de fleste Horsens Købmænd fuldstændig i deres udenlandske Kreditors Lomme, og det blev en af den ny Tids Købmænds vanskeligste Opgaver at afvikle de tilvante, men ufordelagtige Handelsforbindelser sydpaa og søge bedre Markeder — uden Mellemmænd, der tog Broderparten af Fortjenesten. Afsætningsstederne for Overskuddet af den jydsk Landbrugsproduktion blev efterhaanden England og tildels Belgien og Frankrig, hvor der opnaaedes høje Priser. Ved ministeriel Bekendtgørelse af 27/, 1849 oprettedes en Dampskibsforbindelse for Transport af Landbrugsartikler mellem Hjørring og London, der begyndte i Maj Maaned s. A., og dermed var Porten aabnet for Udførselen til England, hvor navnlig det danske Smør og Flæsk blev en Rigdomskilde for Landet, som Silden og Studene havde været det i gamle Dage.

Ved Telegrafstationens Oprettelse i Horsens var en Købmand saa forretningsdygtig, at han ikke som andre Medbor-

gere lod sig nøje med at læse i Avisen om Telegrafens Vidunderlighed. Paa Aabningsdagen indfandt han sig paa Stationen. Uden mindste teknisk Forstaaelse troede han praktisk talt paa Videnskaben, satte sig i Forbindelse med Hovedstaden og opkøbte derefter alt det Smør, han kunde overkomme i den videste Omkreds. Ved denne Spekulation lagde han Grunden til sin Formue. Da „Smørpedersen“ fra Helsingør, der fra Sundtoldens Dage havde været vant til at aftage Horsens-Smørret, arriverede, kom Hr. Pedersen bag efter. Smørret var borte, og Grosserereren og hans Agenter viste sig ikke oftere paa Skuepladsen for deres tidligere Bedrifter.⁶³⁾

Medens Byen i 1806 kun havde 31 Fartøjer med en samlet Drægtighed af 484½ Læster, var Handelsflaaden i 1855 vokset til 44 Skibe af tilsammen 1042 Læsters Drægtighed.⁶⁴⁾

Udviklingen af Handels- og Omsætningsforholdene kan maales med Antallet af ind- og udgaaende Skibe. I 1835 var Havnen besøgt af 320 Skibe, i 1846 i n d k o m der ialt 520, i 1854: 700 (deraf 222 fra Udlandet) med Bestuvning 8,079 Læster, og i 1855: 859 Skibe (285 fra Udlandet) med Bestuvning 10,349 Læster.

Allerede 1835 u d f ø r t e s fra Horsens: 740 Tdr. Hvede, 9641 Tdr. Rug, 10,650 Tdr. Byg, 1118 Tdr. Ærter, 3399 Tdr. Havre, 1157 Tdr. Gryn, 828 Tdr. Malt, 2859 Tdr. Raps, 63 Skpd. Ost og 271 Skp. Uld. I 1857 var Kornudførelsen 100,290 Tdr., hvoraf 28,400 Tdr. til Indlandet, og desuden udførtes: 249,000 Pund Ben, 35,500 Pund Kradsuld og 390,000 Pund Oljekager. Smørudførelsen, som i 1835 var 1184 Tdr., steg i 1851 til 2344 Tønder.⁶⁵⁾

Søvejen var selvfølgelig ikke den eneste Vej for Udførselen, men Landevejene var yderst slette, og for Passagen gennem Byens Porte havde Lovgivningsmagten ved en Række urimelige Foranstaltninger lagt et kunstigt Skel mellem Land og By.

Accise var en Forbrugsafgiit, som efter Forordningen af 1621 ¹⁶/₂ lagdes paa alt Korn, som den ufri Mand brugte til Øl og Brændevin, og blev efter 1660 til den almindelige Konsumtion af alt, hvad der førtes gennem Byens Porte eller udgik fra Byens Mølle. Konsumtionen af Byen var i 17. Aarhundrede en Tid lang bortforpagtet, og der var idelig Klager og Stridigheder mellem Indvaanere og Forpagterne.⁶⁶⁾ Byens Indhegninger, en hel Del Gærder, Plankeværker og Baglaager, skulde holdes vedlige af Borgerne, og naar de var be-

fundet brøstfældige, havde Forpagteren Myndighed til at lade Manglerne afhjælpe for Vedkommendes Regning.⁶⁷⁾ I Slutningen af Aarhundredet havde Konsumptionsafgiften været ca. 3600 Rdl. aarlig, for hvilket Beløb den derefter som en betinget Sum til Kongen paalignedes Borgerne, hvorved de baa- de forskaanedes for Omkostninger ved Betjentholdet og kunde faa Lejlighed til at hjælpe de mindre bemidlede.⁶⁸⁾ I 1732 blev det foreslaaet, at Tolden skulde overlades til de jydskse Købstæder i Forening for en Afgift af 20,000 Rdl. aarlig, hver Købstad skulde saa erlægge sin Andel i denne Sum,⁶⁹⁾ 1743 var Aarsafgiften for Horsens Vedkommende 1000 Rdl. foruden at Byen betalte Toldbetjentene deres Gager efter Reglementet,⁷⁰⁾ men i 1753 anføres som en af Grundene til Byens daarlige Tilstand, at Told- og Konsumptionsforpagtningen var for højt opdreven.⁷¹⁾

I 1758 var Byens Konsumtion 6740 Rdl., i 1761: 6160 Rdl., 1764: 6010 Rdl. og 1767: 6000 Rdl. I Femaaret 1801—1805 beløb den sig i Gennemsnit til 11,750 Rdl. efter Fradrag af Lønninger, men i Midten af Tyverne udgjorde den 7000 Rdl. aarlig.

Følgende Oversigt viser Stigningen i 1830erne:

	1826:	1830:	1832:	1833:	1834:	1835:	1836:	1837:
Konsumtionen søværts, Rdl.:	1246	4331	5247	5577	3893	4657	8059	5727
Konsumtionen landværts, Rdl.:	5546	8120	9356	9992	9071	8809	8592	8621
Indf.-Told, Rdl.:	—	—	—	25.834	25.957	24.442	21.804	22.594
Udf.-Told, Rdl.:	—	—	—	7387	4816	6827	8739	5177

I 1845 var Konsumtionen 32,191 Rdl. 9 Sk. Netto, dog uden Fradrag af Konsumtionsgodtgørelserne, og samme Aar udgjorde Toldindtægterne 60,447 Rdl. 66 Sk. Netto.⁷²⁾

Med Undtagelse af den gamle Søndersport, som endnu i nogle Aar var en Prydelse for Horsens, var alle Byens Porte forsvundet før 1840, og efter Konsumtionsvæsenets Ophør forsvandt ogsaa de ved Indkørslerne til Byen optørte Acciseboder.

I 1862 var Indførselstolden ved Horsens Toldsted steget til 61,028 Rdl. og i 1908 til Kr. 593,345,30.⁷³⁾

I 1875 besøgte Horsens Havn af 87 Dampskibe (deraf 14 fra Udlandet) og 384 Sejlere (deraf 211 fra Udlandet). I 1912 var Antallet: 385 Dampskibe (deraf 153 fra Udlandet) og 617 Sejlere (deraf 287 fra Udlandet).⁷⁴⁾

Som ovenfor omtalt handlede Købmændene foruden med Korn og Landets Produkter samt alle Slags Bygningsmaterialier ogsaa med Manufakturvarer og Urtekram; men havde dog gærne en eller anden Hovedartikel. Ved Siden af Handelen dreves ofte Agerbrug, Brændevinsbrænderi og Maltgøreri, ligesom de store Købmænd, der yndede at kalde sig „Negotianten“, tillige var Skibsrhedere. Som Regel holdt Købmændene ikke Svende eller Drengene, men Konen, Døtrene eller Husjomfruerne, som fandtes i ethvert Hus, gik i Kramboden og drev Handel, medens Manden selv som Skipper ved Foraarstid førte sin Skude med Kornlast til Norge eller Kjøbenhavn. Til andre Aarstider maatte han passe sit Maltgøreri eller se efter paa sine rummelige Kornlofter eller i Tømmergaarden.

Flere af disse gamle Forretninger bestaar endnu, omend under andre Former. Blandt de betydeligste skal her nævnes følgende: Chr. Richters Isenkramforretning, grundlagt 1748 i Grønnegade og 1784 henflyttet til Gaarden Nr. 378 paa Nørregade, Chr. Lauritsen, forhen S. N. Monbergs Enke & Søns Jern-, Staal- og Maskinforretning, grundl. 1756 i Gaarden Nr. 487 paa Smedegade, Eskild Jensens Korn- og Foderstofforretning, grundl. 1768 i Gaarden Nr. 55 i Hospitalsgade, A. L. Mikkelsens Vinhandel, grundl. 1820 af Andr. Bang i Gaarden Nr. 260 paa Nørregade, B. Rosenbergs Produktforretning, grundl. 1830 i Gaarden Nr. 337 b paa Smedegade, og J. Bøtterns Urtekramforretning, grundl. 1847 i Gaarden Søndergade Nr. 100, som alle omtales senere under Beskrivelsen af de paagældende Ejendomme.

Tidens Fremskridt og Byens stærke Udvikling ved Midten af 1830erne medførte Specialisering inden for Detailhandelen, og i de følgende Aaringer opstod en Mængde Specialforretninger, af hvilke enkelte endnu bestaar.

I 1834 etableredes i Gaarden Nr. 22 paa Søndergade Firmaet „Pontoppidan & Stegmann“, en Mode- og Manufakturforretning, som 1837 overtoges af Købmand Stie Tønsberg Chr. Lasson († 1844). hvis Enke Hansine Kierkegaard i en lang Aarrække førte den ansete Forretning videre og afstod

den til sin Søn Kbmd. Chr. Lassen († 1890). Andre Forretninger i samme Branche, som i Løbet af de følgende Aar etableredes i Gaardene gl. Nr. 18, 24, 25, 34, 36, 81 og 105 paa Søndergade skiftede ofte Ejere, og ingen af dem bestod i 25 Aar. Derimod havde den af H. S. Frølund og Martin Severin Wittrup († 1893) 1860 i Gaarden Nr. 313 paa Smedegade grundlagte Manufakturforretning Held med sig; efter Frølunds Udtræden af Firmaet i 1868 fortsatte Wittrup Forretningen, som førtes videre af hans Sønner og i 1885 forenedes med en gros Virksomhed.

Blandt de i 1850erne anlagte Handelsvirksomheder, som endnu bestaar, nævnes Fogs Trælast- og Jærnhandel, grundlagt $\frac{1}{2}$ 1857 af Chr. Fog i Jens Monbergs Gaard, Smedegade Nr. 486 og $\frac{1}{2}$ 1909 omdannet til et Aktieselskab. Firmaet N. C. Nors' Enke er grundlagt af Kbmd. Niels Chr. Nors (f. 1818 † 1866), der fra 1848—54 havde været Medinteressent i Firmaet S. N. Monbergs Enke & Søn, etablerede sig 1854 under eget Navn i Niels Gyldings gamle Købmandsgaard, Søndergade 102, og endelig J. P. Holmboe & Søns Malervarerforretning, grundlagt $\frac{10}{2}$ 1858 i Gaarden Nr. 370 paa Smedegade.

Før 1847 fandtes hverken Bank eller Sparekasse i Horsens. Tyve Aar tidligere havde en Kreds af Købmænd i Horsens og Landboere i Byens Omegn forsøgt at oprette en Sparekasse; men Forsøget mislykkedes, væsentligst paa Grund af, at man ikke kunde opnaa Portofrihed for Pengeforsendelser. Paa fornyet Opfordring fra Landboernes Side i 1846 traadte en Kreds af Byens Embedsmænd og Borgere sammen som Bestyrelse for det planlagte Pengeinstitut, og den 4. Juni 1847 aabnedes Sparekassen for Horsens Bye og Omegn, som i mange Aar havde Lokale i Gaarden Nr. 18, Søndergade Nr. 42. Banken for Horsens By og Omegn er stiftet 1855 og blev i 1881 overtaget af Kjøbenhavns Handelsbank.

I gamle Dage var Udøvelsen af visse Virksomheder betinget af et Privilegium eller kgl. Tilladelse til at udnytte en eller anden Art af Videnskab eller Kunst samt alle Slags Manufakturer. Læger, Barberere, Apotekere, Boghandlere, Bogbindere, Bogtrykkere, Farvere, Møllere, Vinhandlere, Gæstgivere, Musikantere o. s. fr. var værnet af Statsmagten ved et Privilegium, der holdt al Konkurrence ude. Men med Privilegiet fulgte Forpligtelser og ikke sjældent Bryderier med at holde det fri for Indpas af andre samt Bestræbelser for at sikre Monopolet for sine egne Efterkommere. Som pri-

vilegerede var Byens Doctor Medicinæ, Apotekeren, Chirurgus, Musikanten, Organisten, Stempelpapirsforvalteren og en Bogbinder forskaanet for at svare Skat til Byen.

I første Halvdel af 17. Aarhundrede var der kun faa Læger i Jylland. 1650 blev Dr. med. Johan Christopher Creutzaver (f. 1610) Provinsialmedicus i Viborg, hvor han tillige var Apoteker indtil 1669, men virkede som Medicus for hele Nørrejylland indtil sin Død 1692. I Sygdomstilfælde har Lægehjælp i al Almindelighed været overladt til Byens Bartsckærer og hans „Vunddrikke“ og Mirakelkure. Bartsckæerne skulde have Magistratens Tilladelse til at praktisere og var bosiddende Borgere i Byen, nærmest betragtet som Haandværkere, der holdt Svende og iøvrigt var bundne af deres Lavsartikler. De skulde tjene Kongen til Søs og blev i Krigstider, lige saa vel som Spillemænd og Baads-mænd, udrustet af Byen. Ifl. kgl. Reskript af 1708 ²⁷/₇ maatte ingen nedsætte sig i Aarhus Stift som Barberere, uden at være prøvet ved Barberlavet i Kjøbenhavn og have Attestatum derfra.

Før 1650 nævnes i Horsens følgende Bartsckærere: Arent og Hans Bartsckær (1614), Mester Heinrich Siuordtz (1617), Gert v. Lippen (1624), Erik Knudsen, som 1638 ²⁵/₆ aflagde sin Moder Buold Brochis Værgemaal, og Hans Heldvad. Sidstnævnte var Søn af Præsten Hans Nissen i Heldvad og saaledes Broder til den lærde Nicolaus Helvaderus. Han havde først været bosat i Flensborg, hvorfra han maatte flygte, da Kejsrens Folk kom ind i Landet, og bosatte sig i Aarhus, hvor han 1639 ¹⁸/₄ forlangte et Stokkenævn for sig, Hustru og Børn for den Tid, de havde opholdt sig der, da han agtede sig med sin Familie til Horsens, „sitt brød och nering der med Gud og Æren att adspørge“.⁷⁵)

1643 fik Christopher Wegener Privilegium som Bartsckær i Horsens. I sin Ansøgning af 3. April s. A. lover han at holde en Svend og en Skibskiste med Tilbehør rede til Kongens Tjeneste.⁷⁶) Han ejede den Gaard paa Søndergade, paa hvis Grund „Helms Apotek“ nu ligger, samt Gaarden Nr. 20 andre Ejendomme i Byen. Han døde 1669, og 1672 ⁴/₆ pantsatte hans Enke Margrethe Christophersdatter og hendes Sønner Christopher og Oluf Wegener til Jens Nielsen Tonboe en Have uden for Kattesund m. m.⁷⁷)

I Aarhundredets sidste Halvdel nævnes Mester Andri-ans Kvinde (1662) og Mester Daniel Bartsckær, f. i Halm-

stad, der tog Borgerskab 1663 $\frac{1}{8}$. Det var maaske ham eller en Søn af ham, der 1711 tilligemed Regimentsfeltskær Johan G e r t z gik med Hæren til Tyskland; disse to omtales i hvert Fald ikke senere. I en Erklæring fra Magistraten 1703 $\frac{22}{9}$, til Stiftamtet nævnes en gammel bedaget velerfaren Mand Gert v. N i c h t e n, som formedelst Alderdom ikke ernærer sig af Kunsten; men holder en Svend.⁷⁸⁾ Han var født i Oldenburg o. 1629 og tog 1661 $\frac{1}{7}$ Borgerskab i Aarhus, hvor han døde 1703 og $\frac{27}{9}$ s. A. blev begravet i Domkirken. I de sidste Aaringer før sin Død har han altsaa ikke levet i Horsens; to af hans Sønner tog Borgerskab i Aarhus, og en Datter Anne Margrethe v. N. († 1738 $\frac{10}{5}$) ægtede Kirurg Oluf Hansen Raun, død i Aarhus 1735.

1661 $\frac{30}{7}$ tog Henrik S t e e n b l o c h, f. i Friesland, Borgerskab som Bartskær i Horsens og blev her til sin Død 1689 $\frac{7}{10}$. Han efterlod sig Enken Inger Jacobsdtr., en Søn Willum, som blev Præst i Højslev, † 1707, samt en Datter Lene Alhed.⁷⁹⁾ Han efterfulgtes af Knud R a s m u s s e n, f. i Lange-skov, der tog Borgerskab 1662 $\frac{28}{10}$.

Oluf W e g e n e r, f. i Horsens, Søn af ovennævnte Bartskær Christopher W., tog Borgerskab 1691 $\frac{30}{9}$, en af hans Døtre blev 1712 $\frac{22}{8}$ gift med nedennævnte Johan v. d. Linde.

Medens der hidtil som Regel kun havde været een Bartskær i Byen, var der fra Begyndelsen af 18. Aarhundrede flere samtidig, dertil kom Konkurrencen fra Feltskærernes Side, især efter at Horsens var blevet fast Garnisonssted for Slesvigske Kyradseregiment. Feltskærerne hvervedes ganske som Soldater; de maatte kun gøre Tjeneste ved Hæren og ikke praktisere; men da flere af dem havde fast Bopæl i Byen, er det rimeligt, at dette Forbud er blevet omgaaet.

1702 $\frac{2}{11}$ fik Egidius C a r s t e n s e n fra Lybæk Bgsk. som Bartskær og ægtede samme Aar Else Cathrine Johansdtr., 1707 blev Jochum Frandsen P l o c h h o f t († 1733) Bartskær i Byen. Han var født i Horsens o. 1682, Søn af Frands Jochumsen, som var Postmester Morten Luthers Brodersøn,⁸⁰⁾ og endelig havde ovennævnte Oluf Wegners Svigersøn Johan v. d. L i n d e 1712 nedsat sig som Bartskær i Byen.

De var alle fattige. Jochum Frandsen, der ikke var eksamineret, søgte at bøde paa sin Armod ved at forarbejde „nogle ringe peruqver“, hvoraf han dog ingen „fait gjører“, og Joh. v. d. Linde gik med sine to Børn omkring i Byen og betlede.⁸¹⁾

1711 $\frac{15}{8}$ fik Byen Befaling til at levere en Bartskærsvend

til Kjøbenhavn paa Grund af Pesten; men kunde ikke, fordi — som Magistraten erklærede — denne forarmede By i saa Maade lige saa slet som i alle andre Maader er forsynet.⁸²⁾

Omtrent 1720 havde Chr. Peter van Groningen nedsat sig som Bartskær i Horsens. Ham skyldes følgende karakteristiske Skildring af Forholdene i en Klage til Stiftamtmanden, dateret Horsens 1728 ²⁹/₁:

Die fuscher hier in horsens, so sich hie gesetzt haben die Barbier Kunst gebrauchen, so ville Menschen zu crüppel gemacht ja ich geschweige dass leben müssen einbüßen. Der eine hat wie er berichtet dem König gedient, er hat eine tochter die hat 2 oder 3 hur Kinder mit oder bei einem Echten Mann gehabt, so ein Kirchendieb ist, so hie gefangen und wart zum Galgen geurtheilet, sonsten hat der König das urtheil confirmirt, dass er solte an den Galgen gehenckt werden, in dessen brach er aus den gefengniss und lif furt, der selbe fuscher lif fort, derselbe fuscher der Huren ihre Vatter, heist Egidius Castensen, der ander fuscher heist Johan von der Lind. Der dritte fuscher der ist ein Perückenmacher gesell auch hält er ein Barbier gesellen auf die Barbier Kunst, er hat die fornehmsten Leute hie zu barbieren, er hat drey Eigene Häusser hier in der Stadt und 4 Buden, er braucht Kaufmanschafft auch Ackerbau, so dass er sehr wohl kann leben, ohne die Barbier Kunst.....⁸³⁾

Syv Aar senere undveg Chr. Peter van Groningen fra Byen, hvor han efterlod sig stor Gæld og et slet Rygte.

I 1729 søgte Kirurg C a d o v i u s, som i 15 Aar havde været Feltskær, Tilladelse til at nedsætte sig i Horsens, hvor der da kun fandtes een Bartskær, der var gammel og skrøbelig; foruden ham var der en Feltskær, som var god, for ikke at tale om den berømte Johan C r e m o h n, Feltskær ved 2. jydsk nat. Rytterregiment.⁸⁴⁾

Samuel B e a u f i n, f. o. 1668 i Stege, tog Eksamen ved Fakultetet 1702 ¹⁶/₇ og nedsatte sig som Bartskær og Kirurg i Horsens, hvor han levede endnu i 1749 og havde sin Søn Gregorius som Svend. Ogsaa han klagede over Fuskeriet, hvorom Magistraten 1744 ¹³/₁ erklærede, at den ikke vidste noget; der var rigtignok en afdanket Rytter, som barberede og aareled, men han t i l t æ n k t e sig denne Frihed, da det var ham tilladt at ernære sig af sine Hænders Gerning.⁸⁵⁾

Ved Anordning af 1736 ³⁰/₄ indrettedes det kirurgiske Anfiteater i Kjøbenhavn, hvormed Vejen var aabnet for enhver Bartskær og Kirurg til at erhverve Ret til at praktisere som Læge, uden først at være immatrikuleret som Student. Efter den Tid tynder det ud i Bartskærernes Kreds; de er-

stattes efterhaanden af Kirurger og Læger. Feltskærerne foretrak ofte at kalde sig Kirurger, naar de havde underkastet sig Eksamen ved „Theatrum anatomico-chirurgicum“.

Feltskærere og Kirurger:

Poul N o s t i t z, Kirurg. Han var død 1709 $\frac{7}{1}$, da hans Enke Sidsel Nielsdr. gav sin Søsterdatter Voldborg Pedersdr. Skøde paa en Vaaning i lille Smedegade.

Johan G e r t z, vistnok en Søn af ovennævnte Bartskeer Gert v. Nichten. Han var en af de første, der absolverede Eksamen ved Fakultetet, og havde tjent paa Flaaden, da han o. 1700 kom til Horsens. Han forlod Byen 1711 og var 1714 Feltskær i Prehns nat. sjæll. Rytterreg., havde da været med Hjelptropperne i Sachsen og Holland. En Søn af ham, Herman Gertz, født i Horsens 1705 $\frac{22}{7}$, blev Kirurg i Aalborg 1742.⁸⁶⁾

Johan C r e m o h n, f. $\frac{16}{12}$ 1664, Feltskær i 2. jydsk nat. Rytterreg., † i Horsens 1754 $\frac{13}{12}$, 90 Aar gl. Hans Arvinger Jochum C. i kgl. svensk Tjeneste ved Nørre Skaanske Reg. til Hest, Marie Sophie C., Anne Susanne C., Johan C., Elisabeth C., Christiane C. og Anna Marie Cremohn gav Afkald for deres Arv 1755 $\frac{29}{3}$.⁸⁷⁾

Adam S c h w e i k o f f e r, blev 1711 Regimentskirurg ved 3. jydsk Reg.; skænkede 100 Rdl. til fattige i Horsens, hvilket Beløb efter hans Død 1742 blev udsat paa Rente.⁸⁸⁾

Sebastian Friederich D e g e n, f. i Kiel, Kirurg ved Generalmajor Poulsens Regiment, Kompagnifeltskær, Borgerkab i Hs. 1731, g. i Hs. 1734 $\frac{11}{8}$ m. Maren Christensdr. Svejstrup, † 1748.

Martin S ø r e n s e n, f. o. 1723, kir. Eks. 1754, blev 1758 Regimentsfeltskær ved 3. jydsk Rytter Reg., som s. Aar forlod Byen, død i Randers $\frac{26}{4}$ 1801; gift i Kbhvn. 1754 $\frac{12}{10}$ m. Martha Lund.

Peter Simon S t i e g m a n n, f. i Glückstadt 1726, Stud. 1758, med. Eksamen 1758, Kompagnikirurg, prakt. i Hs. fra 1755, senere i Viborg, begr. der 1763 $\frac{15}{4}$. Gift i Hs. 1758 $\frac{11}{8}$ m. Clara Margr. Borchhorst, f. 1720; gift 1. G. m. Stadskirurg i Hs. Svend Johan Højer, død 1754, og 3. G. m. Klokker Vessel Barthling.

Carl Frederik L e d e r e r, f. i Sachsen Weimar o. 1728, kir. Eksam. 1759, Regimentsfeltskær i Norge og senere i Rendsborg, Randers og fra 1761 i Horsens, med. Eksam. 1773, Læge ved det russiske Hof 1780, Justitsraad 1782, død 1808

$13/_{10}$. Gift i Kbhvn. 1760 $26/_{9}$ m. Eriikka Hedevig Charlotte Neander, f. i Helsingør 1738 $13/_{6}$, død 1816 $29/_{6}$.

Johan E c h s t e d, f. i Helmstadt i Bayern 1730 $6/_{12}$, kir. Eksamen, prakt. som Kirurg i Hs. 1778—1782 og blev senere Livkirurg og Kammertjener ved Palæet, død i Hs. 1810 $10/_{6}$. Gift i Uth 1783 $12/_{12}$ m. Anna Catr. Elisab. Friborg, f. paa Højstrup ved Storehedinge 1755 $8/_{8}$, død i Hs. 1842 $5/_{7}$.

Lorents A n d e r s e n, f. i Kolding 1751 $22/_{1}$, kir. Eksamen 1780, var Regimentskirurg i Hs. 1787—1792, død i Helsingør 1834 $16/_{2}$. Gift i Kbhvn. 1788 $30/_{7}$ m. Anne Marie Dimler, f. 1750, † 1828 $13/_{7}$.

Samuel Frederik H e n r i q u e s, f. i Kbhvn. 1772 $28/_{1}$, kir. Eksamen 1796, Regimentskirurg i Hs. 1802, død i Kiel 1849 $30/_{7}$. Gift 1805 $11/_{5}$ m. Caroline Marie Elisabeth Fogh, f. 1784 $18/_{3}$.

Johan Conrad M ü l l e r, f. i Kbhvn. 1789 $22/_{4}$, Stud. 1804, kir. Eksamen 10, Regimentskirurg i Hs. $8/_{6}$ 12, Rang med Kaptajn $2/_{6}$ 18, Dr. med. 36, Etatsraad 57, død i Kbhvn. 1869 $12/_{5}$. Gift 1. G. 1812 $24/_{1}$ m. Cathrine Gunhilde Lykke Hengene, f. i Kbhvn. 1788, død i Hs. 1828 $20/_{11}$, 2. G. 1829 $7/_{8}$ m. Ursula Beate Linde, f. i Kbhvn. $28/_{5}$ 1797, død der 1881 $23/_{1}$.

Niels Chr. M ü n s t e r, f. i Randers 1799 $10/_{8}$, cand. pharm. 1820, Eskadronskirurg i Hs. 20, kir. Eksam. 23, kar. Bataillonskirurg ss. 23—24, prakt. Læge ss. 24—48, Sanglærer ved Latinskolen fra 36, kst. Overlæge i Felttogene 48—49. R. af Dbg. 49, død i Ebeltoft 1874 $12/_{5}$. Gift 1. G. i Randers 1824 $23/_{16}$ m. Cecilie M. de Linde, f. 1796, død i Hs. 1848 $29/_{11}$, 2. G. i Kbhvn. 1850 $10/_{2}$ m. Juliane Charlotte Nicoline Karen Krebs, f. 1812, død 1872.

Jens Bay L i h m e, f. i Helsingør 1804 $9/_{11}$, Eskadronskirurg i Hs. 26—28, og 35—39, Lægeeksam. 41, prakt. i Hs. 41, død i Hs. 1864 $22/_{9}$. Gift 1843 $1/_{11}$ m. Rasmine Secher, f. i Hs. 1808 $17/_{3}$, død 1891 $7/_{7}$.

Hans Jørgen G r ø n h o l t z, f. i Føns Sogn 1793 $23/_{8}$, Eskadronskirurg i Hs. 27—28, kir. Eksam. 28., Bataillonskirurg ss. 28, død i Assens 1880 $25/_{4}$. Gift i Hs. 1834 $6/_{11}$ m. Johanne Charlotte Sophie Nandrup, f. i Kbhvn. 1801 $28/_{11}$, død i Assens 1880.

Thiel Jacob P e t e r s e n, f. i Kbhvn. 1794 $21/_{2}$, kir. Eksamen 16, Regimentskirurg i Hs. 32—42, Rang med Kapt. 33, død i Kbhvn. 1870 $10/_{4}$. Gift 1832 m. Dorothea Cathr. Christine Knoph, f. 1807 $8/_{2}$, død 1873 $1/_{6}$.

Frederik Henrik Lindberg, f. i Torsted 1807 ²⁸/₁₀, Stud. 26, kir. Eksamen 32, prakt. Læge i Hs. 1838, kar. Bataillonskirurg ved Slesv. Kyradsereg. 39, Overlæge ved 3. Dragon Reg. i Aarhus 1842, død der 1868 ¹⁵/₁₁. Gift 1. Gang 1842 ²¹/₇ m. Nielsine Kirstine Ingeborg Gine Secher, f. i Hs. 1843 ¹⁷/₇, død i Aarhus 1843 ¹⁷/₇, 2. Gang 1847 m. Rebekka Marie Køster, f. i Aarhus 1812, død 1884 ²¹/₃.

Frederik Vilhelm Wernicke, f. i Kbhvn. 1791 ¹⁷/₄, cand. pharm. 1816, Eskadronskirurg ved Kyradsereerne i Hs. 25, kir. Eksam. 32, karakt. Bataillonskirurg 32—42, prakt. Læge i Hs. og paa Endelave 1848, død i Møllerup ved Silkeborg 1844 ⁴/₉. Gift m. Ulrikke Susanne Marie Lyngge, f. 1789, død 1858 ¹⁰/₃.

Rasmus Chr. Rasmussen, f. paa Karlslund ved Kjølge 1808 ¹¹/₁₂, Stud. 30, kir. Eksamen 38, karakt. Bataillonskirurg i Hs. 40—42, død paa St. Jan 1856 ¹/₇.

Stads- og Distriktskirurger samt Distriktslæger.

Svend Johan Højer, f. paa Sjælland o. 1712, kir. Eksamen 48, Stadskirurg i Hs. 1748, død 1754, begr. ¹⁹/₆ i Hs. Gift 1750 ²⁸/₁₀ m. Clara Margrethe Borchhorst; se Feltskær P. S. Stiegmann.

Alexander Henrik Floock, f. i Slesvig o. 1724, fik Bevilling som Stadskirurg i Hs. 1761, Distriktskirurg 1777, med. Eksam. 1778, † 1806 ⁸/₇. Gift 1. G. 1757 ⁸/₁₂ i Kolding m. Kirstine Margrethe Engvarij, † 1776 ¹/₃. — 2. G. i Vejle 1779 ⁶/₃ m. Anna Cathrine Jahn, f. o. 1734, † 1819 ¹³/₁₁; gm. 1. G. Hospitalsforst. Bagge Baggesen. Efter sin Ægtefælles Død fik hun 1808 ²²/₁ kgl. Till. til ved duelige Folk at lade udføre Bartsikkertjeneste

Jacob Nicolai Schwartz, f. i Haderslev 1765 ¹⁴/₁₂₇, kir. Eksamen 94, Kompagnikirurg i Hs. 01, Stads- og Distriktskirurg ss. 04, død 1810 ²¹/₂. Gift i Hs. 1805 ⁷/₆ m. Marie Elisabeth Stockholm, f. ss. 1787.

Samuel Starinsky, f. i Kbhvn. 1778 ¹⁶/₁₁, Stud. 96, kir. Eksamen 05, Distriktskirurg i Hs. og Læge ved Hansted Hosp. 10—11, Læge ved Prinsesse Charlotte Frederikkes Hof 11—16, Hofkirurg 11, død i Næstved 1840 ²⁹/₁₀. Gift m. Johanne Justine Brøndlund, død i Kbhvn. 1885 ²⁸/₁.

Jacob Diderik Mikisch, f. i Kappel i Slesvig 1777 ²⁰/₈, kir. Eksamen 03, Distriktskirurg i Hs. og Læge ved Hansted Hospital ⁴/₆ 1811—¹²/₁₂ 1853, Kammerraad 24, R. af

Dbg. 47, Justitsraad 53, død i Hs. 1858 ¹⁴/₁₂. Gift 1801 m. Anna Dorthea Voigt, f. i Fr.stad i Norge 1781, D. af Reg.felt-skær Joh. Nic. V. og Anna Dor. Cabichs, død i Hs. 1827 ²⁸/₈.

Simon Peter Neukirch (før sin Daab 1861 Sally Simon), f. i Hamborg 1811 ⁴/₃, Stud. 28., kir. Eksamen 35, med. Eks. 38, Distriktslæge i Hs. 1854 ²¹/₃, døbt i Tirsbæk ved Vejle 61 ¹⁵/₄, sindssyg, afsked. 62 ¹⁶/₁₂, død i Lundehuset ved Kbhvn. ¹³/₅ 1891. Gift 1855 ⁴/₁₂ i Ølsted m. Anina Friboline Drewsen, f. ⁷/₇ 1833.

Oluf Trygvesen Rudolph Schjødt, f. i Berlin ²/₁₁ 1828, prakt. Læge i Hs. 1854. kst. Distriktslæge 59—63, Distrikts-læge i Brædstrup.

Jørgen Scheel Meyer, f. i Rdrs. 1813 ²⁰/₄, Stud. 30, kir. Eksamen 36, Distriktslæge i Hs. og Læge ved Sygeh. og Hosp. samt Hansted Hosp. 1863 ²⁰/₃, R. af Dbg. 64, død 1880 ²¹/₅ under et Ophold i Kbhvn. Gift 1839 ²¹/₁₂ m. Halvordine Elise Tuxen, f. i Kbhvn. 1816 ²¹/₈, død ss. 1893 ¹⁰/₉.

Henrik Carl Alexander Lassen, f. i Helsingør 1838 ²⁷/₃, Stud. 56, med. Eks. 63, Distriktslæge 81—07, R. af Dbg.

Christen Christensen Søderberg, f. i Odense 1860 ¹³/₁₁, Stud. 78, med. Eks. 86, prakt. Læge i Hs. 90, Distrikts-læge 07, Kredslæge 15.

Doktorer og Licentiat (1639—1788) samt praktiserende Læger efter 1786.

Daniel Dithmar var Læge i Horsens i 1639 og 1651; 1643 omtales han som forordnet Medikus i Halland med Bo-lig der. Hans Enke Magdalene Sibylle Gräfinde ægtede Dr. med. Joh. Christopher Creutzaver i Viborg, der saaledes blev Stedfader til Mester Daniel Danielsen og Lisbeth Danielsdr., gift 1. Gang med Apoteker Christopher Cornerus († 1669) og 2. Gang med Apoteker Ernst Stamer († 1701).

Caspar Meerwitz, f. i Lauchstadt i Sachsen ²⁴/₁₀, 1658, død ²⁰/₁ 1700 i Lübeck, praktiserede som cand. med. i Hs. i 1685, var Læge og Apoteker i Neustadt i Holsten o. 1693, Dr. med. i Kiel 94 og derefter Læge i Lübeck.

Johan Henrik Prehn, f. i Flensborg, Dr. med. i Jena ¹⁰/₁ 1739, praktiserede i Hs. 1740.

Henrik Scheffer (den yngre), f. i Flensborg 1713 ¹¹/₁₂, var Dr. med. i Jena til 1743, da han praktiserede i Hs., bisat i Hs. 1774 ²⁷/₃.

Johan (Jean) Abel Lafont, f. i Kbhvn. 1738 ²⁸/₂, Stud.

58, med. Eksamen 66, Dr. med. 68, prakt. i Hs. fra 61 og senere efter at have været Landfysikus i Aalborg og Provincialmedikus i Næstved atter i Hs. og tilsidst i Fredensborg, død der 1810 $\frac{23}{9}$. Gift 1770 m. Cathrine Bull, f. 1738 $\frac{3}{11}$, død 1818 $\frac{1}{6}$.

Salomon Hirsch, f. i Dessau i Anhalt 1773, (S. af Aron H., senere Kbm. i Fredericia) Stud. 89 i Königsberg, Dr. med. i Erfurt 00, prakt. i Hs. 09—25, død i Helsingør 1830 $\frac{22}{12}$; ugift.

Hans Chr. Höffner, f. i Hs. 1790 $\frac{27}{8}$, kir. Eksamen i 1813, prakt. Læge i Hs. 28—50, Kancelliraad 25, død i Kbhvn. 1862 $\frac{12}{12}$. Gift m. Maren Elisabeth Schmidt, f. i Kbhvn. 1792, død 1853 $\frac{26}{1}$.

Andreas Henrik Frederik Gehr, f. o. 1783, Læge hos Prinsesse Charlotte Frederikke, død i Horsens 1852 $\frac{18}{10}$.

Paulus Christopher Diderik Mikisch, f. i Hs. 1813 $\frac{26}{4}$, Stud. 33, Lægeeks. 40, prakt. Læge i Hs. 1841, død 1845 $\frac{22}{10}$; ugift.

Otto Rudolph Buchhave Boeck, f. i Sæby 1806 $\frac{1}{2}$, havde som Kirurg opholdt sig i Trankebar og paa Nikobarøerne, da han kom til Hs., hvor han prakt. fra 1843 og var kst. Overlæge ved Lasarettet 1849—50, døde i Hs. som Etatsraad 1889 $\frac{5}{4}$. Gift i Hs. 1844 $\frac{26}{11}$ m. Christine Helene Freiesleben, f. 1819, død 1891 $\frac{5}{12}$.

Just Chr. Valentin Haurowitz, f. i Kbhvn. 1818 $\frac{17}{5}$, Stud. 37, Lægeeks. 43, prakt. Læge i Hs. 1845—85, kst. Overlæge i Hæren 50, Læge ved Tugthuset 53—85, R. af Dbg. 78, Etatsraad 85, død i Kbhvn. 1899 $\frac{29}{11}$. Gift i Hs. 1856 $\frac{17}{5}$ m. Bodil Johanne Therkelsen, f. i Hs. 1812 $\frac{8}{11}$ (g. 1. Gang med Therkel Gottlob Nitschke, Kbm. i Horsens, død 1855).

Niels Conrad Meiner, f. i Kbhvn. 1823 $\frac{7}{4}$, Stud. 42, Lægeeks. 49, prakt. Læge i Hs. 1851, R. af Dbg. 50, død i Hs. 1854 $\frac{3}{4}$. Gift 1854 $\frac{29}{3}$ m. Adolphine Nielsen.

Frederik Vilhelm Greibe, f. i Kbhvn. 1791 $\frac{16}{4}$, kir. Eksamen 1818, privatiserede fra 1853 i Hs., død 1857 $\frac{8}{7}$. Gift m. Kirstine Agnete Nørup, f. 1802 $\frac{4}{1}$, død i Kbhvn. 1869.

Johan Sørensen Lindemann, f. i Bandholm 1825 $\frac{1}{10}$, Stud. 47, Lægeeks. 56, prakt. Læge i Hs. Oktbr. 57, Byrådsmedlem 75—81, R. af Dbg. 95, død 1909 $\frac{7}{10}$. Gift 1. Gang i Hs. $\frac{16}{9}$, 1864 m. Bodil Margrethe Gylding, f. i Hs. 1838, død ss. $\frac{2}{2}$, 1875, 2. Gang i Andst $\frac{20}{4}$, 1888 m. Agnes Laurentia Vilhelmine Emilie Raben, f. i Knudlund $\frac{10}{5}$, 1848.

Andreas Black, f. i Kbhvn. 1819 $\frac{9}{2}$, Stud. 37, Læge-

eks. 44, prakt. i Sorø og var Læge ved Akademiet indtil 1858, da han blev kst. Stiftsfysikus i Vejle og Skanderborg Amter med Bolig i Hs., fast ansat 1859 $\frac{22}{6}$, Jstr. 67, R. af Dbg. 81; afsk. som Stiftsfysikus 88 $\frac{2}{9}$ og D. M.; død i Kbhvn. 1892 $\frac{11}{1}$. Gift 1. G. 1849 med Nancy Bøtker, f. 1826, skilt p. Gr. af Sindssygdom, død paa Sindssygeanst. v. Aarhus 1878, 2. G. 1864 m. Marie Catherine Benedicte Paludan-Müller, f. i Beder Prgd. $\frac{6}{5}$ 1841.

Martin Smith G a d, f. paa Sct. Thomas 1838 $\frac{4}{8}$, Stud. 58, Lægeeks. 64, prakt. Læge (Øjenlæge) i Hs. fra 1865, død ss. 1890 $\frac{26}{3}$. Gift i Sæby 1866 $\frac{7}{6}$ m. Julie Gad, f. i Sæby 1839 $\frac{2}{1}$, død i Hs. 1902 $\frac{8}{10}$.

Andreas Frederik M a t h i a s s e n, f. i Hs. 1840 $\frac{11}{4}$, Stud. 57, Lægeeks. 65, prakt. Læge i Hs. 66—1908, i Kbhvn. Gift i Hs. 1870 $\frac{29}{10}$ m. Adamine Abigael Bisgaard Gorm, f. i Hs. 1841 $\frac{15}{2}$, død 1876 $\frac{7}{8}$.

Johan Chr. F e d e r s p i e l, f. i Hs. 1841 $\frac{17}{12}$, Stud. 61, Lægeeks. 70, prakt. Læge i Hs. 1871—1879, i Kbhvn. 84. Gift i Hs. $\frac{4}{6}$ 1875 m. Johanne Kirstine Elisab. Lind, f. i Aarhus 1855 $\frac{15}{2}$.

Eduard Heinrich R i c h t e r, f. i Kbhvn. 1849 $\frac{15}{10}$, Stud. 67, Lægeeks. 75, prakt. Læge i Hs. 79, død ss. 1880 $\frac{3}{7}$; ugift.

Efter 1880 har følgende nedsat sig i Horsens som praktiserende Læger:

1880: Georg Nicolaj Frederik Møller, f. 1850. Ludvig August Lange, f. 1851. Peter Simon Winde, f. 1848, Læge ved Straffeanstalten, R. af Dbg.. 1885: Carl Frederik Guldberg, f. 1857, Overlæge ved Komm. Hosp., R. af Dbg. 1892: Chr. Ditlev Trappaud Saugmann, f. 1864, Overlæge ved Vejlefjord Sanat. 1895. 1894: Anders Pedersen Brill, f. 1868. 1896: Henny Julius Westergaard, f. 1867. 1898: Hother Adam Tolderlund, f. 1870. 1900: Ernst Frederik Ferdinand Svendsen, f. 1859, Tandlæge. Knud Eyvind Fischer-Møller, f. 1872. 1901: Viggo Lund, f. 1867. 1904: Olaf Ludvig Wernberg Møller, f. 1870. 1911: Svend Pedersen Stensballe, f. 1877. 1905: Chr. Valdemar Krøldrup, f. 1871. 1909: Chr. Poul Georg Lauritzen, f. 1875. 1910: Carl Gerhard Dehlholm, f. 1872. Frk. Nanna Knudsen, f. 1872, Læge i Indien 15. 1914: Niels Høeg, f. 1876, Øjenlæge. 1915: Hans Adolph Sølling, f. 1879, Overlæge ved Komm. Hosp. 15.⁸⁹⁾

Før 1663 har der ikke været noget egentlig Apotek i Horsens, og indtil 1573, da der blev oprettet et Apotek i Viborg, maatte Indbyggerne i Nørrejylland lade hente deres

Apotekerverer i andre Lande eller nøjes med den Medicin, som kunde fremstilles af hjemlige Lægeurter. Iøvrigt var Læge og Apoteker een Person. 1663 ¹⁶/₁₀₀ gjorde Christopher Corners, f. i Schmiedeberg i Schlesien, sin borgerlige Ed for velvise Borgmestre og Raad og gav straks til Kæmmeren 5 Sletdaler. Han blev Ejer af foran omtalte Christopher Wegener Bartskaers Gaard paa Søndergade, hvor Helms Apotek nu er, og døde i Viborg 1. Juli 1669.⁹⁰⁾ Hans Enke Lisbeth Danielsdtr., som var en Steddatter af føromtalte Dr. med. og Apoteker Creutzaver, solgte Apoteket, „som mesten var øde“, til Jørgen Henning Beyers, der 8. September s. A. fik kgl. Bevilling til at holde Apotek i Horsens; men han har vistnok ikke overtaget det, da han omtrent paa samme Tid havde faaet Privilegium paa Apoteket i Fredericia, hvor han levede til henimod Aarhundredets Slutning. I hvert Fald drev Lisbeth Danielsdatter Apoteket indtil 1671, da hun ægtede Ernst Stamer, f. i Berkentin i Nedersachsen 1634, der 9. Maj s. A. fik Bevilling som Apoteker. Hendes eneste Barn af 1. Ægteskab Frederik Christopher Corner var da 1 Aar gammel, og for hans Fædrenearv, 250 Sldr., maatte Stamer stille Apoteket som Sikkerhed. I 1685 var Sønnen 16 Aar gammel, og den 8. Aug. s. A. gav han sin Stedfader Ernst Stamer Atkald for Arven efter sine Forældre. Ejendommen var allerede solgt ved Auktion til Birkedommer Peder Mouridsen.⁹¹⁾ Som Lejer drev Stamer Apoteket indtil 1693 ¹⁰/₁₁, da Mouridsen solgte Ejendommen til Købmand Søren Berendsen; men han ejede intet og havde i de nærmest foregaaende Aar endda ikke betalt Husleje.⁹²⁾ Den 16. Febr. 1701 døde Ernst, „forrige Apoteker og blev for Armodis Skyld bevilget Jorden og alle Klokker fri, var 67 Aar gl.“

Ved Forordn. af 1672 fik Apotekervæsenet en forholdsvis fast Ordning og Apotekeren Encret til at handle med Medicin. Enhver, som vilde nedsætte sig som Apoteker, skulde have kongelig Bevilling som saadan, og naar han døde, skulde hans Enke og Børn beholde Apoteket med alle Privilegier og Rettigheder, saafremt de holdt en Provisor, eller en af Sønnene havde den fornødne Dygtighed til at overtage Apoteket.

Den 11. Decbr. 1688 fik Erik Jacobsen Elbogen, en Apotekersvend fra Haderslev, kgl. Bevilling som Apoteker i Horsens, og 1693 ²³/₁₀₀ købte han af Kirsten Jochumsdtr. Rodenborg, Knud Thomsens Enke, Ejendommen (Nr. 20) paa Søndergade, hvor han allerede 1690 havde indrettet sit Apotek. I Magistratens Erklæring til „Kop- og Ildskatten“ s. Aar

siges, at Elbogen „er for kort Tid siden kommen hertil Byen og af ingen Middel, haver kun liden Aftræk paa Medikamenter“. Som Medhjælp holdt han 1 Dreng og 1 Pige, foruden Hustruen. I Maj Maaned det følgende Aar maatte han til Kongen indsende en Klage over det Afbræk, som en Tysker Johan Christopher Reich „og andre“ gjorde ham i hans Næring og Privilegier, saa at han ej kunde vedligeholde Apoteket „saa fuldkommelig, som ske burde“. Ved kgl. Missive af 1691 $\frac{6}{7}$ fik Magistraten Befaling til at „maintenere“ Elbogen, og det blev Reich forbudt at bruge sin Apotekerkunst.⁹³) Samme Aar den 1. Decbr. fik Johan Christopher Reich Børgherskab i Horsens, og maatte ved den Lejlighed tilstaa, „at han ej vidste, hvormed han sig kunde ernære, efterdi hans Apotekerkunst at bruge var ham forbuden; vilde derfor nogen Tid eragte Tiden“. Iøvrigt havde han allerede gjort sin Lykke, idet han 25. Maj s. A. var blevet viet til Anna Thomasdatter, Kbmd. Jens Nielsen Tonboes rige Enke, som bl. a. ejede Gaarden Nr. 104 paa Søndergade.

Erik Elbogen havde 1686 $\frac{3}{2}$ ægtet Gertrud Danielsdatter, som efter hans Død 1707 solgte Apoteket til Jacob Schmidt, der i Følge Amtmand Chr. Ludv. v. Plessens Erklæring i Oktober s. A. havde godtgjort at have lært Apotekerprofessionen i Haderslev og nu var kommet til Rette med den forrige Apotekers Enke i Horsens om Betingelserne for Apotekets Overtagelse.⁹⁴) Derimod blev den hidtidige Apotekergaard solgt ved Auktion 1707 $\frac{25}{10}$ til Guldsmed Mogens Thomsen Løwenhertz; se Beskr. af Gaarden Nr. 20.

Jacob Schmidt var født i Gardelegen i Brandenburg 1682, tog 1707 Eksamen ved „facultete medica“ og derefter ved Overhøring af en Apoteker i København befundet dygtig i den praktiske Udøvelse af sin Apotekerkunst. Den 11. November s. A. fik han Bevilling som Apoteker i Horsens, og det følgende Aar indsendte han en Klage til Kongen over den Indpas og Afbræk at nogle Købmænd og Urtekræmmere, som tværtimod hans Privilegium solgte Apotekervarer. Ved Missive af $\frac{10}{9}$ s. A. fik Amtmand Chr. L. v. Plessen kgl. Befaling til at haandhæve Jacob Schmidt ved det ham givne Privilegium, og af Borgmester og Raad blev de skyldige fremkaldt paa Raadhuset, hvor det i Apotekerens Nærværelse alvorligt blev dem paalagt at afholde sig fra sligt, hvis de ikke vilde straffes som kgl. Mandaters modvillige Overtrædere.⁹⁵) Jacob Schmidt holdt tillige Herberg for fremmede Herskaber, og af et Aktstykke af 1716 $\frac{3}{3}$ ses, at der ikke fandtes andre,

der var bedre skikket til at modtage fornemme Herrer og smukke skikkelige Folk, end Apotekeren, som ogsaa havde Vin til Fals for enhver; desuden holdt han et dygtigt og vel beskikket Apotek.⁹⁶) Iøvrigt drev han Handel i stor Stil og var med i alle Foretagender, som udfoldede sig i Byens store Byggeperiode. Jacob Schmidts Apotek har i alle Henseender været en Modsætning til dem, der tidligere havde været i Byen. Det blev grundlagt i den store Gaard paa Torvets søndre Side, den østre Palægaard, som han ved Skøde af 1707 ²⁹/₁₁, havde købt af Hospitalsforstander Søren Clemmensen; se Beskr. af Gaarden Nr. 14. Ved en Opgørelse af sin Formue i 1718 vurderede han Eiendommen til 501 Rdl. 1 Mrk. 8 Sk.. Apotekerløsøre til 1000 Rdl. og eiede i rede Penge 1000 Rdl.; medens hans Gæld var 1000 Rdl., altsaa Formue: 1501 Rdl. 1 Mrk. 8 Sk.⁹⁷) Ved Skøde af 1729 ²/₁, købte han af Anna Hansdtr. Lottrup, Købmand Søren Berendsens Enke, den hende tilhørende Gaard paa Søndergade, hvor Byens ældste Apotek havde været, og efter at have solgt Gaarden paa Torvet til Konferensraadinde Lucie Hedevig Grabow, lod han de paa førstnævnte Ejendoms Grund staaende gamle Bygninger nedbryde og opførte 1736 den smukke grundmurrede Gaard, som er nuværende „Helms Apotek“; se Beskr. af Gaarden Nr. 32.

Apoteker Jacob Schmidt døde 1750, hvorefter hans Søn Kammerassessor Gottfried Schmidt († 1773) arvede Apoteket (Bevill. 1743 ²⁴/₅), som dennes Sønner Ulrich Chr. og Joh. Fr. Schmidt, begge adlet 1783 under Navnet Schmidten, ved Skøde af 1782 ¹⁷/₉, solgte til Apoteker Jacob Helms (f. 1735, † 1816), der 1779 ¹⁸/₈ havde faaet kgl. Bevilling til at bruge Horsens Apotek, som 1870 fik Navnet Helms Apotek. Senere Ejere: 1817 ⁹/₅ Adam Helms, 1856 ²³/₅ Jacob Helms, 1886 ²⁷/₆ Adam Helms.

Svaneapoteket er oprettet i 1870 af Joh. Ludvig Schulstad, Bevill. ⁸/₇ s. A. Senere Ejere: 1876 ¹⁷/₁₁: Joh. Aug. Wiinsted, 1910 ¹⁶/₃: Aug. Vilh. Kattrup, 1914 ²⁶/₄: Niels Chr. Andr. Dohn.

Nørre Apoteker oprettet ifl. Bevilling 1897 ²⁷/₁ af Viggo Bisserup og overtoges 1914 ¹⁸/₁₁ af Michael Søren Holst.

I 16. og 17. Aarhundrede udøvedes Musikken af Instrumentister, som ikke alene var Orgemestre, Lutenister og Harpeslagere; men tillige Altister, Bassister, Frotister og Kornettister samt Trommetere og Pibere. Stundom kaldes de

ogsaa Kapelmænd og Taarnmænd eller blot Spillemand.⁹⁸) Senere opstod to selvstændige Grupper: Organister og Stadsmusikantene, der hver især havde deres egne Privilegier. Kun ganske undtagelsesvis var Organist og Kantor een Person, derimod kunde det hændes, at Organisten tillige var Stadsmusikant. Stundom kunde ogsaa denne have en Slags kirkelig Forretning. I Nyborgs Stadsmusikant Jørgen Fibigers Instruks 1665 hedder det, at han Søndag og Onsdag, naar Menigheden har forladt Kirken, fra Taarnet skal muscere med Basuner, Kornetter og Trompeter, altsaa levere et Slags instrumentalt Postludium. Man brugte Musik ved alle Lejligheder, og i „Jean de France“ paastaas det, at nymodens Herrer ikke gaar i Kirke, uden der er Musik.

En hedder Musicus, Guds Ord paa Noder sætter,
lær' at tilbede Gud i Form af Menuetter.
Han mener Bønnen er hos Gud i større Agt,
naar den frembaaret er i simpel Trippe-Takt.

Orgemestre og Trommetygere har i hvert Fald eksisteret i Horsens 1588, og fra 1617 opkrævedes en Skat af Grundejerne til Præsters, Skoleholderes og Organisters Løn.⁹⁹) Bryllupper var en af de store Privatfester, ved hvilke Borgene udfoldede en i Forhold til deres Livsvilkaar og Formue overvætted Pragt. Musikken ved Trolovelser, Bryllupper og Barselgilder besørgetes af Stadsinstrumentisten og hans Svende og var overmaade nødvendig. Bryllupsgæsterne modtoges med Trompetfanfærer, og Gildet sluttede altid med en Svingom. Da denne Overdaadighed ikke er omtalt i den store Forordning af 1683 ^{18/3}, der ellers foreskriver, hvorledes Befolkningen havde at forholde sig overfor al Luksus, er der altsaa ikke befalet nogen Indskrænkning for Musikkens Vedkommende, og de gamle Sædvaner har holdt sig uforandret i det følgende Aarhundrede.

Ifølge kgl. aabent Brev af 1642 ^{18/11} maatte alene de af Borgmestre og Raad antagne Instrumentister opvarte med Musik til Barsel, Bryllupper og andre „Morskaber“ i Horsens By og Stjernholm Len. Ved samme Tid var Bertel Dittloff Organist i Horsens. Han havde i mange Aar været kgl. Majestæts Trompeter og blev af Christian IV. benaadet med Organistembedet i Horsens. Han døde 1661, og ^{12/7} s. A. bøn-faldt hans Enke Margrethe Hansdatter Frederik III. om Hjælp til af Magistraten at bekomme 80 Sldr., som var hendes afdøde Mands tilgodehavende Løn. Byens første Borgmester

Oluf Hansen vilde gerne unde hende hendes Ret; men Kirkeværgen vilde ikke samtykke „mer ehr der noch aff Kierckens at betalle, end Presten haffuer faat sit och scholemester i Ligermaade“. ¹⁰⁰⁾ Enken fik dog omsider, hvad der kunde tilkomme hende efter Mandens Død.

1682 nævnes Søren Willumsen som Orgemester i Horsens; ¹⁰¹⁾ han efterfulgtes af Johan Richter, der døde 1714. 65 Aar gl. Sidstnævnte ejede Gaarden Nr. 14b paa Søndergade og omtales senere. 1714 ^{3/7} fik Carl Christian Wien Bestalling som Organist i afgangne Johan Richters Sted. Han skulde med sine Svende udføre al Musik og havde Tilladelse til paa de fire Højtidsaftener, før Mortensdag, Jul, Nytaar og Hellig tre Kongersdag, at besøge Indvaanerne og oppebære Gaver af dem. Ved en saadan Lejlighed, Mortensaften 1715, kom han i Strid med Rektor Erik Bredal, som ledsaget af Skolens Personale og Disciple med samme Formaal var ude i Byen for at synge for Folk. Rektoren udskældte Organisten for „Hundsvot, Carnalie, Rakkerknægt o. dsl.“; men maatte bøde 10 Rdl. for sine Grovheder. ¹⁰²⁾

1717 overtoges Organistembedet af Hans Friis Lütken, der for sin Tjeneste skulde nyde ialt til Klæder og Føde 50 Sldr. af Byen, desuden skulde det være ham tilladt at besøge Menigheden de fire Helligaftener og ellers betjene ved Værtsskaber, Bryllupper o. dsl. Han var født i Randers 1696 og Søn af Organist Otto L og dennes 1. Hustru Else Nielsdr. og ægtede 1717 ^{12/10} i Horsens Marie Kirstine Andersdr., død ss. 1770, 81 Aar gl. Han døde allerede 1726, begr. ^{12/11}, og efterfulgtes 1727 ^{22/4} af sin Halvbroder Anders Lütken, dbt. i Randers 1705 ^{14/2}, Søn af Faderens 2. Ægteskab med Mette Andersdr. Hans Løn var 250 Sldr. aarlig, foruden den sædvanlige Tilladelse til at opvarte Menigheden med Sang og Musik. ¹⁰³⁾ I 1728 indberettede Magistraten til Stiftamtet, at Organist Lütken i Fuldskab havde ladet sig hverve til Rytter, og at Ritmesteren var rejst bort med ham. Ved Stiftamtmandens Bistand lykkedes det omsider at faa Organisten tilbage; men der var flere Gange senere Tale om hans Vildløftigheder og ekstravagante Optræden, og en Tid var Thomas Jensen Mønborg († 1747) hans Stedfortræder som Organist. Lütken døde 1769 ^{6/4}, hans Hustru Anne Sophie Feilke overlevede ham. Samme Aar blev den 26 aarige Nicolaj Stockholm Organist i Horsens, han var tillige en Slags Kantor ved den lærde Skole og døde 1820 i sit Ægteskab med Maren Fischer blev han Fader til tre Sønner, der

blev Præster, en fjerde Søn Iochum Stockholm fik 1803 $\frac{6}{7}$ Bestalling som Organist i Byen, men døde allerede 1818 $\frac{18}{11}$, 42 Aar gl.

Hans Hansen Bro, død 1843 $\frac{28}{11}$, 36 Aar gl. kaldte sig „Stadsmusikant“ og Organist; han var gift med Johanne Cathrine Enghardt.

Poul Diderich Muth Rasmussen, død 1855 $\frac{22}{10}$. I sine Studenterdage komponerede han den yndefulde Melodi til Carl Bernhards friske Skovvise: Herlige Skov, yndige Ro. her vil jeg bygge, her vil jeg bo! Han ægtede 1845 $\frac{6}{7}$ Eline Cathrine Laurberg, Datter af Præsten i Hedensted, hun døde 1868 $\frac{29}{10}$.

Jens Peter Malling, død i April 1869; gift med Karen Achtonia Henriksen, død 1858 $\frac{17}{7}$, 57 Aar gl. En Tid fungerede Løjtnant Chr. Christrup som Organist og kaldte sig tillige „Stadsmusikant“, hvorefter Organistembedet i en lang Aarrække beklædtes af den dygtige Musiklærer Christian Holm, som døde 1889.

Nu er der fire Organistembeder i Horsens: Ved Vor Frelasers Kirke, siden 1890 $\frac{1}{1}$: Niels Mønsted, f. 1858, der tillige er Kantor siden $\frac{1}{1}$, 1905, ved Klosterkirken, siden 1905 $\frac{1}{1}$: Frk. Helene Anna Nielsine Fischer, f. 1863, som fungerede som Organist efter Kirkens Indvielse 1894, ved Hospitalskirken, siden 1888 $\frac{1}{2}$: Frk. Frederikke Magdalene Charlotte Dahlstrøm, f. 1842, og ved Straffeanstaltens Kirke, siden 1874 $\frac{15}{1}$: Jens Poul Vedel-Jensen, f. 1847.

Fra gammel Tid havde Horsens været matrikuleret for 17 Baadsmænd, 1 Bartskeerer med udrustet Skibskiste og 1 Trompeter aarlig at stille til Flaadens Bemanding.¹⁰⁴) For Baadsmændenes Vedkommende forandredes Antallet senere til 12 og var i Begyndelsen af 18. Aarhundrede 15.¹⁰⁵) Da flere af Baadsmændene ligesaavel som Bartskeererne og Trompeterne havde Borgerskab i Byen, fik Magistraten 1710 kgl. Tilladelse til i Stedet for Levering „in natura“ at betale for hver Baadsmænd og Bartskeereren 24 Sldr. og for Trompeteren 32 Sldr. Denne Baadsmænds-, Bartskeer- og Trompeterskat kunde beløbe sig til 432 Rdl. aarlig og blev lignet paa Borgerskabet.¹⁰⁶)

1617 nævnes Stefan Trommeter og Karen Spillemands, og i 1627 og 1632 var der foruden Organisten en Spillemand i Byen. 1655 $\frac{3}{1}$ fik Oluf Jensen Saxe (eller Fuorting) Borgerskab som Spillemand, og 1667 maatte

han lade sig overføre til Bremerholm for at gøre Tjeneste som Trompeter paa Flaaden,¹⁰⁷⁾ senere omtales han ikke i Horsens.

1662 $^{14}/_7$ blev Henrik Berthelsen K l o c h, som boede i Aarhus, bestilt til at være „Musikus instrumentalis“ i Aarhus og Aarhus Stift, hvor ingen anden uden hans Tilladelse maatte lade sig bruge „af alle, som hans Tjeneste begærer“,¹⁰⁸⁾ og 1668 $^{16}/_4$ fik hans Hustru i lige Maade kgl. Bevilling til efter hans Død „dygtige Svende der paa at holde“,¹⁰⁹⁾ Henrik Berthelsen døde 1699 $^{23}/_3$ i Aarhus; Dorthea Thidemann, som var hans 1. Hustru, var død 24 Aar tidligere.

Den 9. Febr. 1699 beskikkedes Trompeteren Martinus R æ s s til at være Instrumentist i Horsens samt Stjernholm og Aakjær Amter; „han skal med sine Svende udføre al Slags Musik“,¹¹⁰⁾ men han synes ikke, som Organisten, at have haft Tilladelse til paa de fire Højtidsaftener at modtage Gaver af Indvaanerne. Det følgende Aar havde han Strid med Niels Rasmussen i Skanderborg, der havde kgl. Tilladelse til at musicere i Skanderborg og Aakjær Amter.¹¹¹⁾ Ved kgl. Missive af 1702 $^{8}/_6$ blev Aakjær Amt delt imellem dem i to Distrikter; men allerede 1707 $^{28}/_{10}$ klager R æ s s atter til Kongen over Indpas af Fuskere og andre, der paa Landet i hans Distrikt opvarter med Musik til Bryllupper, Barsler og andre Værtskaber.¹¹²⁾ 1713 $^{17}/_5$ fik han kgl. Bevilling som Instrumentist i Aarhus i afdøde Rasmus Andersen Holsts Sted, og $^{21}/_7$ s. A. beskikkedes Hans J e n s e n, forhenværende Hautboist i Garden, som Musikant i Horsens, hvor han kalder sig „kgl. privilegeret Instrumentist“ og døde 1723. Hans 1. Hustru Inger Larsdtr., der var Enke efter Joh. Just Rüdiger, Hautboist ved Marinerregimentet, døde i Kjøbenhavn 1703, hvorefter han giftede sig med Dorothea Henriksdtr. Meier, som 1724 $^{18}/_2$ i Horsens ægtede Chr. Nielsen S v e j s t r u p, der 1723 $^{14}/_3$ havde faaet Privilegium som Musikant i Horsens; hun døde det følgende Aar, og 1725 $^{5}/_{10}$ ægtede Svejstrup Bodil Cathrine Mogensdtr. Løvenhertz, som han 1730 efterlod som Enke i største Armod. 1730 $^{11}/_{12}$ fik Jens Hartvig B i s g a a r d kgl. Privilegium som Musikant efter Chr. Svejstrups Død. Han var den første i Horsens, der kaldte sig „Stadsmusikant“, og havde straks efter sin Ankomst til Byen Strid med en gammel og affældig Mand Peder Jensen, der for Armods Skyld 1732 $^{30}/_7$ havde faaet kgl. Tilladelse til paa Landet at opvarte Bønderne med sit Spil. Ved given Lejlighed i en Bondegaard tog Bisgaard Staklens Vio-

lin, brød den i Stykker og hortjagede den gamle Mand fra Gaarden.¹¹³) Af Embedet oppebar Bisgaard en aarlig Løn af 100 Rdl. og ejede en lille Gaard i Smedegade, som senere i mange Aar var i hans Svigersøns Gorm Rasmussens Eje. I sit Ægteskab med Hedevig Sophie Lund († 1785) havde Bisgaard 3 Sønner og 1 Datter, fra hvilke en Slægt Bisgaard i Norge og Familierne Gorm og Bisgaard i Horsens nedstammer. Han døde 1760, hvorefter hans Enke tillagdes en Pension, 60 Rdl. aarlig af Eftermanden i Embedet Jørgen K o r u p, der 1760 ¹⁶/₁₀₀ fik kgl. Bevilling som Stadsmusikant. Han døde 1784; var gift med Anna Margrethe Hoved, Enke efter Johannes Henrik Fryling, hvis Datter, Anna Fryling, ægtede Ole E s c h, som overtog Embedet efter Korups Død. Han døde 1807, og ifl. kgl. Resol. af 1800 ²⁵/₁₀₀, der bestemmer, at Stadsmusikanttjenesten i Købstæderne ved Vakance skulde forenes med Organisttjenesten, fungerede den følgende Stadsmusikant, Købmand Chr. F r i s c h, som Organist fra 1818 til sin Død 1831, hvorefter Embederne forenedes. Men uagtet Embedet som Stadsmusikant officielt var nedlagt, kaldte Musyklærer Ludvig Ferd. E g g e r s sig i 1830erne „fungerende Stadsmusikant“, og denne Benævnelse overførtes senere til hans Efterfølger, Løjtnant Chr. C h r i s t r u p.

Boghandel og Bogbinderi havde altid været sammenhørende Virksomheder, hvortil der behøvedes kgl. Privilegium, som i Horsens igennem 17. Aarhundrede udnyttedes af Medlemmer af Bogbinderfamilien Z i m m e r m a n n, hvis danske Stamfader Johan Zimmermann eller Xylander 1562 var Bogprenter i Kjøbenhavn. Hans Efterkommere holdt i flere Slægtled Privilegiet som Boghandlere og Bogbindere i Helsingør, Aarhus, Aalborg og Randers vedlige. I Horsens tog en Johan Z. 1662 ²⁵/₁₀₀ Borgerskab som Glarmester, 1682 nævnes Joh. Fr. M e d z g e r som Bogbinder, og 1702 ²²/₁₀₀ tog Johan F r e d e r i k s e n Borgerskab som saadan. Anders Z i m m e r m a n n fik 1724 Privilegium som Bogbinder i Aarhus, hvilket han frasagde sig 1729 og flyttede til Horsens. En af hans Døttre Bodil Cathrine Z., f. 1741, † 1803, blev 1761 gift med Janus F r y d e n s b e r g (f. 1734, † 1801), senere Raadmand og Toldinspektør, der 1769 fik Eneret som Bogbinder og for sin Livstid at være eneberettiget til i Horsens at sælge alle Slags Bøger, Almanakker og trykte Sager, dog var det ikke forbudt fremmede Bogbindere ved de sædvanlige Markeder at sælge slige trykte Bøger; han skulde imidlertid holde billige Priser og være sorteret med, hvad

der maatte rekvireres.¹¹⁴) Han lod ombygge Gaarden Nr. 129 paa Søndergade, paa hvis Facade Bogstaverne Z. M. og F. B., hans Svigerfaders og hans eget Efternavs Forbogstaver, endnu findes. Hans ældste Søn Chr. Frydensberg († 1803) arvede Gaarden og med den Privilegiet som Bogbinder og ægtede Margrethe Kaalund, f. i Katstrup Præstegaard 1769, † 1818, som 2. Gang 1806 blev gift med senere Brandkaptajn og elig. Borger Chr. Holst, f. i Kbhvn. 1783, † i Skanderborg 1871, der i mange Aar var den eneste Boghandler i Horsens, først i Gaarden Nr. 129, senere i Kippervig Nr. 242. Han afstod 1838 $\frac{26}{1}$ Forretningen til Jens Carl Holm, f. i Maribo $\frac{21}{9}$, 1810, † $\frac{12}{1}$, 1899, og dennes Broder Joh. Fr. Holm, som en Tid havde været Medhjælper hos Holst. Carl Holm flyttede snart efter Forretningen til Nørregade Nr. 379, hvor han aabnede en Bog-, Papir-, Kunst- og Musikhandel samt Lejebibliotek. Forretningen bestaar endnu under Firmaet C. Holms Boghandel og overtoges 1887 af Carl Alfred Christensen. I samme Gade Nr. 392 havde Joh. Ludvig Lund 1810 nedsat sig som Boghandler og Bogbinder, han var Løjtnant ved Borgervæbningen.

Efter Boghandlerforeningens Oprettelse 1837 $\frac{18}{1}$ og Ordningen af Boghandlerforholdene i Provinsen, blev ovennævnte Carl Holm 1838 $\frac{24}{10}$ Boghandlerforeningens Kommissionsær i Horsens. Samtidig solgte Institutsbestyrer Carl Rosing Skolebøger væsentligst til Eleverne i sit Institut; men han blev først rabatterettiget Boghandler 1848 $\frac{30}{13}$ og afstod 1850 $\frac{12}{11}$ sin Forretning paa Søndergade Nr. 100 B til Carl Laurits Vogelius; den ophørte 1864, og han flyttede til Kjøbenhavn. Hans Broder Poul Sophus Vogelius etablerede 1838 i Gaarden Nørregade 375 en Bog- og Papirhandel, som dog ikke var rabatterettiget førend 1873. Han blev 3 Gange valgt til Byraadsmedlem, var tilsidst næsten blind og døde 1890. I 1859 grundlagde Julius Chr. Halvorsen i Gaarden Nr. 25 paa Søndergade en Boghandel, som 1885 overtoges af Chr. Ulrich Hansen og 1907 af Aage Anker Heegaard, der fører den under sit eget Navn. I 1870 etablerede Carl Benjamin Edelmann sig som Boghandler i Smedegade, og 1886 grundlagde Rasmus Carl Chr. Henriksen en Boghandel paa Søndergade; nu har Byen 6 Boghandlere.

Den 16. Novbr. 1857 grundlagde Hans Chr. Andersen, f. i Kbhvn. 1831, † 1912, et Bogbinderi i Forbindelse

med en Protokolfabrik, som $\frac{1}{1}$ 1910 overtoges af Chr. Hansen Clausen.

I Gaarden Nr. 81 paa Søndergade havde Drewsen & Sønner Oplag af Papir til Salg „en gros“ samt Indkøb af Klude til Papirfabrikationen paa Strandmøllen. 1847 $\frac{11}{11}$ fik Chr. Carl Fischer, som i to Aar havde forestaaet Forretningen, kgl. Tilladelse til at drive Papirhandel „en detail“. Der var kun een af Boghandlerne, der ogsaa solgte Papir, ellers handlede Byens Købmænd med udenlandsk Papir, og for disse var denne Forretning en Biting.¹¹⁵⁾ Fischer grundlagde senere en Kradsuldfabrik i Horsens.

I Aaret 1828 grundlagde Typograf Anton Chr. Fogh, f. i Viborg 1799, † 1859, i Gaarden Nr. 395 paa Nørregade en Boghandel og et Lejebibliotek i Forbindelse med Bogtrykkeri, hvortil han havde faaet kgl. Bevilling 1827 $\frac{1}{8}$. Han havde Oplag af Bøger fra Gyldendals, Poulsens, Proffts, Brummers, Hempels og Justs Forlag, og hans Bogtrykkeri var det første, der nogensinde havde været i Horsens. Det følgende Aar begyndte han Udgivelsen af „Kgl. allernaadigst privilegerede Skanderborg Amtsavis og Avertissementstidende“. Bladet var i Kwarttformat og udkom fra 2. Januar 1829 to Gange ugentlig. De i 1828 udkomne 9 Numre af Avisen redigeredes af Udgiveren selv, men fra Nr. 10 s. A. til 1830, Nr. 104 af Jens Chr. Julin Fabricius. Senere udkom Avisen som Dagblad, og fra 1836 fik den Navnet „Horsens Avis“.

Omtrent samtidig flyttedes Bogtrykkeriet og Bladets Redaktion til Søndergade Nr. 21 (nyt Nr. 36) og derefter til dets egen Ejendom Nr. 117 (nyt Nr. 25) og endelig 1876 til Gaarden Nr. 129 (nyt Nr. 49), som i 1876 købtes af Redaktør Hother Fogh. Efter Grundlæggerens Død fortsattes Virksomheden af hans Enke Lorenze, f. Stallknecht, Datter af Præsten i Nykirke, med Sønnen Hother Fogh som Forretningsfører og fra 1863 af denne indtil 1897, da Avisen og Bogtrykkeriet overtoges af Redaktørerne H. Boesgaard og Carl Mar: Møller. Nu ejes „Horsens Avis“ af et Kommanditselskab. H. C. A. Christiansen og J. P. C. A. Bundgaard er Bladets nuværende Redaktører.

„Horsens Folkeblad“ er grundlagt 1866 $\frac{31}{3}$ af et Aktieselskab med Lærer Morten Jensen som Redaktør og Arnold Jørgensen som Bogtrykker. Bladet har senere været redigeret af Emil Bojsen († 1898), A. H. Poulsen († 1901) og Kr. Olesen, som er dets nuværende Redaktør.

„Horsens Social-Demokrat“ og „Horsens Venstreblad“ er af nyere Oprindelse.

Et Sagn fortæller, at den skønne Altertavle i Klosterkirken fra o. 1500 skyldes en Horsens Mesters Kunst; hans Lærling skal endda have forfærdiget den mest iøjnefaldende Del af den, nemlig Gruppen til venstre, fremstillende Jesu Moder, der overvældet af Sorg segner om mellem sine Led-sagere, som søger at trøste hende.¹¹⁶) Dette Sagns Paalidelighed er omtvistelig; det taler dog for, at Horsens har haft Kunstnere, som man har tillagt Evner til at magte betydelige Opgaver. Men det er kun lidet, der vides om de Mestre, der har fremstillet Inventaret og de prægtige Epitafier i Byens Kirker. Arent Friederichsen S l a c h e, der 1671 tog Borgerskab som Billedsnider, har i hvert Fald været virksom baade som Kunstner og Haandværker, hvilket ses af, at han flere Gange har faaet Betaling for begge Slags Arbejder i de to Kirker. Lichtenbergs Marmorepitafium i Klosterkirken er udført af Didrich G e r c k e n fra Kjøbenhavn, og de barokke symbolske Billeder paa Kirkestolene i samme Kirke er malet af Morten Chr. T h r a n e. Iøvrigt har Billedhuggerkunsten været repræsenteret i Horsens af P e d e r B i l l e d s n i d e r (1661), hvis Enke Lisbeth døde 1683, og hans Søn Søren P e d e r s e n († 1694), som 1681 ^{19/10} ægtede Mette Mathiasdr. Arent Slaches Søn Jørgen A r e n t s e n tog Borgerskab 1717; han havde repareret Prædikestolen i Klosterkirken (nu i Vor Frelzers Kirke) for 4 Mark, „for Mosis Kjæp 12 Sk., noch for 2 Fødder paa et af Billederne, der var afstødt, og for Altertavlen noget gjort ved Billederne 12 Sk.“ Chr. Jørgensen A l s tog 1720 Borgerskab som Billedsnider, ligesaa Niels Nielsen B r o 1746 og Jens Jensen S a m s ø 1750. Sidstnævntes Værksted overtoges af hans Stedsøn Jens Rasmussen H j e r n ø e, som døde 1801.

Som Repræsentanter for Malerkunsten kan nævnes følgende: Tosten S ø r e n s e n, f. i Fredericia, Kontrafejer (1686), Hans V o g n b j e r g, f. i Bohuslen (Bgsk. 1713), Niels N i e l s e n, f. i Horsens, der 1707 tog Borgerskab som Kontrafejer, og Henrik S c h u l t z fra Aalborg (Bgsk. 1718); det var ham, der satte kgl. Majestæts Navneciffer paa Sct. Ibs Kirketaarns Hvælving. I første Tiaar af 19. Aarhundrede levede Joseph Ludvig Brunelsen, der kaldte sig Joseph d' A q u é r i a, som Portrætmester i Horsens, der iøvrigt i samme Periode ofte besøgte af fremmede Portrætmalere og Silhuettører, som for længere Tid ad Gangen slog sig til Ro

i Byen. Silhuetter i Papir eller aftaget i Voks, Miniaturmalerier paa Elfenben, Glas, Sølv, Tusch og Voks i Ramme eller indsat i Medailloner, Brystnaale, Ringe og Tabatièrer samt Portrætter graveret paa Rubiner og andre Ædelstene fandt stor Afsætning, og af den Slags Sager findes smaa Kunstværker af blivende Værd.

I Begyndelsen af 1850erne havde Franskmanden Daguerres Opfindelse at fremstille Billeder ved Lysets Hjælp fundet Udøvere i Jyllands Købstæder. I Horsens praktiseredes Kunsten af Maler Peter Chr. F r i s c h, som i Gaarden Søndergade Nr. 35 havde oprettet et Atelier, der blev meget søgt. 1856 fik han paa een Gang to Konkurrenter, idet Fr. Wilh. S c h m i d t (f. 1829, † 1903) og Frits S c h u r nedsatte sig som Daguerreotypister i Horsens, førstnævnte i Borgergade Nr. 1 og Schur i Kippervig Nr. 242, hvor hans Broder Joh. Vilh. S c h u r, f. 1816, † 1883, i 1846 havde grundlagt et Stentrykkeri, som 1881 gik over til hans Søn Frits S c h u r (f. 1850, † 1906). Virksomheden fortsattes af dennes to Sønner og er det nu landskendte Firma F. S c h u r & C o. Den af F. W. Schmidt grundlagte Fotografforretning eksisterer endnu under Firmaet F. V. S c h m i d t & S ø n.

Ved kgl. aabent Brev af 1665 ¹⁴/₁ fik Corin Silman († 1692) for sig og sine Arvinger Tilladelse til i Løbet af 10 Aar at anlægge Farverier paa bekvemme Steder i alle Købstæder og Stifter i Nørrejylland, hvor saadanne ikke fandtes.¹¹⁷⁾ Han nedsatte sig samme Aar som Farver i Viborg og var den eneste „privilegerede“ Farver i Nord- og Midtjylland. 1666 ¹⁵/₅ tog Terkil L a u r i d s e n og 1668 ²¹/₁ Erik L a u r i d s e n, begge født i Horsens, Borgerskab som Farvere i Byen; men de har vistnok ikke været det i længere Tid; thi i Henhold til ovennævnte Tilladelse nedsatte Eiler Silman († 1686) sig 1669 som „eneste“ Farver i Horsens, hvor han købte Gaarden Nr. 27 (Matr. Nr. 586) paa Søndergade, som derefter var Farvergaard i henvend 150 Aar. 1708 ¹/₆ fik Mads L a u r i d s e n, f. i Aarhus 1686, Privilegium som Byens anden Farver; han døde 1709 ¹⁰/₉, og 1714 ⁷/₅ fik Jørgen Hansen M e y e r († 1733) Privilegium og anlagde et Farveri i Gaarden Nr. 24 (Matr. Nr. 582) paa Søndergade, hvor det bestod til 1784, da det af hans Datter Gertrud Marie Brandt flyttedes til den ældste Farvergaard, Nr. 27. 1741 ²¹/₆ fik Peder Lauridsen N y e l a n d Privilegium som Byens tredje Farver i Gaarden Nr. 45 (Matr. Nr. 165) i Hospitalsgade, og 1750 ²³/₁₀ anlagde Frantz K a n d e l s-

dor ph († 1767) i Gaarden Nr. 318 (Matr. Nr. 79) i Smedegade et Porcellæns- og Kattunstrykkeri. Disse Farverier bestod i en lang Aarrække, og endnu i 1834 var der tre Farvere i Horsens; se Beskrivelsen af Gaardene Nr. 24, 27, 45 og 318.

Egentlige industrielle Anlæg har der ikke været i Horsens i 18. Aarhundrede, og enkelte Tilløb, der blev gjort til at skabe saadanne, opnaaede mindre heldige Resultater. Ogsaa paa dette Omraade ligger Vendepunktet i 1830erne, og mange da og senere under beskedne Forhold begyndte industrielle Virksomheder i Horsens er nu landskendte Fabrikker, der arbejder for store Afsætningsomraader.

I Begyndelsen af 17. Aarhundrede har der været en Hestemølle i Smedegade, den nævnes endnu i 1661, men var forsvundet 1682.

Ved kgl. aabent Brev af 11. Decbr. 1658 fik kgl. Majestæts Herold Ulrik Zitscher Bevilling paa Bygholm Mølle, hvilken Bevilling 1660, 8. Septbr. overførtes til hans Hustru Sara Brun og ét af deres Børn.¹¹⁸⁾ Jochum Werner v. Bülow, som af Kong Christian V. havde købt „Bygholm afbrændte Møllested ved Horsens“ og opbygget en ny Mølle, fik 1686 ³¹/₈ Bevilling paa alle de Privilegier, Friheder og Benaadninger, som Møllen af Arilds Tid havde haft, deriblandt paa Malningen, saa at Horsens Bys Indbyggere skulde alene lade deres Korn formale der og intet andet Sted. Denne Mølletvang blev ophævet ved kgl. Resolution af 1787 ³¹/₁₀₀, da Bygmester Anders Kruuse, Generalmajor Joh. v. Schinkel, Kontrollør Niels Birkerød Ducke og Auditør Georg Stranger Wisløff fik Bevilling til at lade opføre paa Horsens Bys Grund en Vejrmølle til Sigtning samt Grube- og Perlegryns Malning mod en aarlig Afgift af 6 Rdl. samt Forpligtelse for Ejeren til at holde Dug og Disk i Horsens.¹¹⁹⁾ Den ny Mølle blev opført uden for den lille Gyde, kaldet Krogen, senere Bjerrekildegade, og 1790 ¹/₃ aflagde Peder Poulsen, født i Mondrup i Tønder Amt, sin Møllered som Møller ved Horsens Vejrmølle. Ved Skøde af 1790 ³/₇ solgte de tre Ejere til deres Medinteressent Auditør Wisløff de dem tilhørende tre Fjerdeparter i Vejrmøllen, hver Part til 3000 Rdl., eller tilsammen 9000 Rdl. Af Wisløffs Opbudsbo købte Etatsraad de Thygeson 1792 Vejrmøllen, og samtidig bortforpagtede han den og Mølletoften med et Areal af 32,285 Kvadrat Alen til Mølleren Anders Andersen, der efterfulgtes af flere Forpagtere indtil 1842, da Kaptajn og Kommandør for det bor-

gerlige Jægerkorps Gert Therkelsen, som havde været Købmand og Brændevinsbrænder i Horsens i 30 Aar, købte den til sin Søn I. G. Therkelsen, der døde 2. Septbr. det følgende Aar. Senere ejedes Møllen af Grosserer Frederik Emil Winning, der 1854 efter Ildebrand lod opføre en ny Damp- og Vindmølle. 1880 overgik den til et Aktieselskab under Navnet *Horsens Dampmølle* med en Aktiekapital paa 200,000 Kr. Efter Ombygning i 1887 nedbrændte Møllen fuldstændig i 1899, men genopbyggedes samme Aar som Dampmølle.

Byens Skibsbyggeplads ved Ladebrohoved omtales senere under Havnens Beskrivelse.

I Aaret 1830 anlagde Skibsbygmester Jacob Kjellerup et større Skibsværft Nord for Havnen, hvor bl. a. Skonnerten „Jens Monbergs Minde“ løb af Stabelen den 13. Decbr. 1830, og Stabelpladsens Pryd, Jagten „Sophie Yding“ stod fuldt færdig og tiltaklet den ^{30/11} 1837.

Jernstøber Carl Frederik Weiss, f. i Sognedal i Norge 1795, anlagde 1831 i Horsens det første Jernstøberi i Jylland. Støberiet var først i Stedet Nr. 25b i Provstgyde, men flyttedes senere til Gaarden Nr. 19 paa Søndergade. I 1842 flyttede Weiss til København, og Guldsmed Ulrik Stallknecht († 1858) købte Gaarden af Agent Kjeldsen og udvidede efterhaanden Støberiet og forenede det med en Maskinfabrik. Sønnen Jørgen Stallknecht († 1906) overtog Støberiet efter Faderen og udvidede det i Forbindelse med en af ham oprettet Symaskinefabrik. Efter hans Død fortsattes Virksomheden af hans Arvinger under Ledelse af Sønnen Frits S., f. 1870, som i 1908 overtog Fabrikken for egen Regning.

I 1830 anlagde Smedemester Niels Jochumsen, f. 1789, † 1857, et Støberi i sin Gaard paa Smedegade Nr. 315 og forenede det senere med en Maskinfabrik, som han en Tid drev sammen med sin Broder, Smed Johannes Chr. Jochumsen, der tillige var Mekaniker. Det var dem, der 1842 ombyggede Fugholms Bro til en Vindebro med kunstige jernmaskiner til Broens Opvinding, et Vidunder, som Byen imidlertid kun i faa Aar saa i Virksomhed. Efter Niels Jochumsens Død forenede Broderen sig med Købmand Johan P. Møller og anlagde en Maskinfabrik og et Jernstøberi i Alleegade 682. Virksomheden bærer endnu Grundlæggernes Navne, og i 1897 omdannedes Fabrikken til et Aktieselskab med en Aktiekapital paa 200,000 Kr.

H. Chr. Møller & Søns Smedeforretning og Maskinfabrik er grundlagt $7/_{10}$ 1837 af Nicolai Zethner Møller, f. 1810, † 1878, og i 1868 overtaget af H. Chr. Møller, f. 1841, hvis Søn H. A. Møller, f. 1877, er nuværende Eneindehaver af Firmaet.

En Oljemølle anlagdes i 1828 i Gaarden Nr. 397 paa Nørregade af Prokurator Niels Emanuel Schmidt, dengang konstitueret Borgmester; denne Virksomhed, som allerede var begyndt i Brunde By (Skjold Sogn) 1815, overtoges 1829 af Borgmfuldm. W. Schytte og var Begyndelsen til „Christiansholms Kunstgødnings-, Kradsuld- og Sæbefabrik“, der endnu eksisterer under Navnet Christiansholms Sæbefabrik.

F. C. Madsens Bomuldsvarefabrik begyndte som Vaffabrik i Gaarden Smedegade 353, flyttedes senere til Hospitalsgade Nr. 57, hvor Købmand F. C. Madsen foruden Vaffabrikation drev Manufakturhandel og i 1874 anlagde Horsens ny Dampvæveri, der fra 1898 et Aktieselskab under førstnævnte Navn og med en Aktiekapital paa 300,000 Kr.

Krügers Sæbe- og Parfumerifabrik grundlagdes 1844 af Joachim Chr. Christopher Krüger i Gaarden Nr. 6—7 i Borgergade, og 1852 anlagde Chr. Iversen Aggerbeck (f. 1826, † 1894) en lignende Virksomhed paa Langmarksvejen (Stedet Nr. 580). C. I. Aggerbecks Sæbe- og Parfumerifabrik er en landskendt Virksomhed og er endnu i Familien Aggerbecks Eje.

I Aaret 1815 var der et Sukkerraffinaderi i Gaarden Nr. 383 (Hellig-Friis' Gaard) paa Nørregade. Det anlagdes af Krüger og Hansen, og senere var der en kort Tid et Sukkerraffinaderi i Grønnegade 533; men ingen af disse Virksomheder havde Held med sig og ophævedes efter nogle Aars Forløb.

Et Saltraffinaderi, tilhørende Agent C. W. Høyer, M. A. Cohn & Co.s Kardefabrik, Papirhandler C. C. Fischers Kradsuldfabrik, et Savværk, anlagt af Konsul J. Thykjer Bang samt Farver R. Therkelsens Dampfarveri i Forbindelse med et Valkeri og Spinderi kan nævnes blandt industrielle Virksomheder, som i 50erne havde en vis Betydning for Byen.

Ved Midten af 18. Aarhundrede anlagde et Konsortium, bestaaende af Raadmand Søren Høstmark og Købmændene Knud Groth og Hans Nyeland, en Kradsuldfabrik

i Gaarden Nr. 20 paa Søndergade, som de købte og lod indrette til dette Brug. Men Fabrikken svarede ikke Regning, og i 1762 bortforpagtede de den til Klæde- og Tøjmager Johan Christopher B a l c k, som 12. Novbr. s. A. havde faaet Privilegium som Tøjmager i Horsens. Allerede i Februar Maaned det følgende Aar blev han erklæret fallit, og hans Kreditorer lod alle hans Effekter og Redskaber samt hans Hustrus og Børns Gangklæder sælge ved Auktion, mens han selv var rejst til Sverrig for at søge Arbejde der. Senere har der ikke været nogen Klædefabrikation i Horsens før 1823, da de fattige i Byens Arbejdsanstalt beskæftigedes dermed; men ogsaa denne Virksomhed ophørte nogle Aar senere.

I Februar 1843 etablerede Lars Ludvig C u r j e l (Couriell), f. i Emden 1812, en Mode- og Manufakturforretning i Gaarden Nr. 25, nyt Nr. 28, hvor han fra 1848 i Forening med Morits G o l d s c h m i d t, f. i Vordingborg 1823, † 1888, tillige drev en Naale- og Possementvarefabrik, som sidstnævnte samme Aar havde flyttet fra Pinneberg til Horsens og de første Aar fortsattes under Firmaet C a m r a d t & Co. Efter Curjels Fallit i 1852 overtog Goldschmidt Fabrikken for sin egen Regning, og i Aaret 1855 gik han i Kompagni med August Philip C r o m e, f. i Lybæk 1823, † 1904, som i 1850 havde etableret en Mode- og Manufakturforretning i Jørgen Lindvigs Gaard (nyt Nr. 24) paa Søndergade. Fra 1. Febr. 1855 benyttede Fabrikken Straffeanstaltens Arbejdskraft og efter Toldloven af 1863 i stadig stigende Grad til Tekstilarbejder; i 1865 grundlagdes Fabriksbygningerne, og i 1874 omdannedes Virksomheden til Aktieselskabet C r o m e & G o l d s c h m i d t s F a b r i k k e r, der endnu har sit Horsens Udsalg i Jørgen Lindvigs Gaard.

Fra gammel Tid har der i Horsens været drevet Tobaksfabrikation i større Stil. Allerede 1688 var der en privilegeret Tobaksspinder Levin B e r e n d, som samme Aar købte en Gaard paa Lille Smedegade af Byskriver Andreas Hansen Flensborg, og 1716 ²⁸/₄ foreviste Johan Casper B e r n i c h for Magistraten et ham meddelt kgl. Privilegium paa at holde Tobaksspinderi i Horsens og blev derefter Borger i Byen.

I 1739 var der i Horsens 3 Tobaksspindere, der tilsammen kunde forarbejde ca. 3000 Pd. Tobak, hvortil mest forbrugtes hjemmeavlede Blade, og Prisen var 6, 10 à 12 Skilling pr. Pund. Alene paa Byens Marker og hos Bønderne i Omegnen plantedes der i de Tider en saadan Mængde To-

bak, at flere Tusinde Pd. aarlig kunde udføres, og i 1740erne tog Christopher Werson fra Brandenburg og Jørgen Marklov fra Bøhmen Borgerskab som Tobaksplantører i Horsens.

I Aaret 1785 anlagde Mads Bønnelycke († 1823) en Tobaksfabrik i Gaarden Nr. 370 paa Smedegade, hvorfra den i 1802 henflyttedes til Jens Jørgen Lindvigs Gaard paa Søndergade, som Bønnelycke senere købte af Grev v. Schmettau.

Af samtlige Byens industrielle Virksomheder var Bønnelyckes Fabrik med Tobaksplantager i Sundmarken den, der gav Arbejde til de fleste Hænder, og Byens Fattige af alle Aldre kunde der fortjene 4 Rdl. ugentlig. Fabrikken aarlige Produktion steg fra 1806 til 1835 fra 80,000 til 90,000 Pund, hvoraf 25,000 Pund var avlet paa Byens Marker. En af de første danske Reklameplakater er trykt i Horsens for Bønnelyckes Tobaksfabrik. Den viser Billedet af tre Spidsborgere, der sidder og damper af vældige Tobakspiber. I Røgen, der strømmer ud af deres Munde danner sig Formationer, hvori læses de tre Borgeres Thesis: Dette er i Sandhed en fortrinlig Tobak? Hvor faar man den? Hos Bønnelyckes Tobaksfabrik i Horsens!

Senere anlagdes flere mindre Tobaksfabrikker i Horsens, deriblandt Brandkaptajn Johan Höffners i Gaarden Nr. 36 paa Søndergade, Brandts i Nr. 314 paa Smedegade, Enghardts i forhen Johan Höffners Gaard og Svalbergs Tobaksfabrik i Gaarden Nr. 322 paa Smedegade. I Trediverne anlagde Hans Juul Borberg i Gaarden Nr. 30 paa Søndergade en Tobaksfabrik i større Stil; han døde allerede 1838, og Købmand, senere Konsul Ludvig Hagemann († 1884), der havde ægtet Borbergs Enke, forenede Fabrikken med den tilkøbte Bønnelyckeske Fabrik, og fra 1846 ¹¹/₁₀ dreves begge Virksomheder som Interessentskabet „Tobaksfabrikkerne i Horsens“ med Købmand Z. I. Levy som Hovedparticipant. Senere fortsattes Virksomheden under Firmaet „M. Bønnelyckes Efterfølgere“ og var endnu i Aaret 1890 i Gaarden, nyt Nr. 24, i Søndergade.

Petersen og Sørensens Tobaksfabrik er grundlagt ²⁶/₁₀ 1865 af Christopher Petersen, f. 1836, † 1909, og P. Sørensen, f. 1836, † 1904. Sidstnævnte overtog 1870 en Filial, som Firmaet i 1867 havde oprettet i Aarhus, hvorefter C. Petersen blev Eneindehaver af Horsensfabrikken, som nu ejes af hans Søn Christopher Petersen, f. 1870.

I 1858 anlagde Aug. Waagepetersen et Baiersk- og Hvidtølsbryggeri, som efter flere Eierskifter 1895 blev et Aktieselskab og 1898 optoges i A/S Østtidske Bryggerier.

Horsens Blyvalseværk & Metalforretning A/S er grundlagt i Aaret 1721 af Hollændere, der drev Handel med Kobber og andre Metaller. I en lang Aarrække førtes Valseværket under Firmanavnet P. C. Petersen & Co., hvis sidste Indehaver var Frits van de Reydt, som døde 1904. Derefter overgik Virksomheden til et Aktieselskab med C. A. Boldsen som Direktør.

Haandværkerstandens skarpe Adskillelse fra Købmandsstanden gjorde sig gældende paa mange Omraader i Bysamfundet; ingen Haandværker kunde blive Borgmester eller Raadmand, med mindre han opgav sit Haandværk, og Haandværkerens Lav var underkastet Tilsyn af Byøvrigheden, der endog kunde ophæve dem, saafremt de fandtes at være til Skade for Byen. I 18. Aarhundrede ansaas det som upassende, at en Haandværkssvend var gift, og hans Mester afskedigede ham gerne, naar han alligevel vilde indlade sig i Ægteskab. Iøvrigt hvilede Lavenes Retsforhold indtil $21/3$ 1800 paa Forordningen af 1682 $23/12$ og Svendenes og Drengenes paa Forordn. af 1682 $6/5$.

Smedelavet var det ældste eller et af de ældste Gilder og Lav i Horsens, og foruden de forskellige Slags Metalarbejdere har i 17. Aarhundrede ogsaa Feldberedere og Handskemagere samt Glarmestre hørt til dette Lav. 1643 $29/8$ blev Laurids Adersen Oldermann i Smedelavet. I 1675 udttraadte 11 Feldberedermestre af Smedelavet og dannede et Lav for deres egne faglige Interesser, og i Aaret 1713 var der i Horsens 8 Haandværkerlav: Smedenes (13 Mestre med 1 Svend og 8 Dreng), Feldberedernes (16 Mestre med 8 Svende og 6 Dreng), Handskemagernes (8 Mestre med 5 Svende og 4 Dreng), Skomagernes (13 Mestre med 16 Svende og 9 Dreng), Skræddernes (8 Mestre med 1 Svend og 7 Dreng), Hattemagernes (6 Mestre med 2 Svende og 1 Dreng), Snekernes (8 Mestre med 2 Svende og 2 Dreng) og endelig Trædrejernes Lav (5 Mestre med 2 Svende og 5 Dreng).¹²⁰⁾ Under Smedelavet hørte endnu i 1713 1 Murermester (Niels Rasmussen), 2 Pottemagere (Knud Christensen og Mads Rasmussen) og 1 Sadelmager (Jacob Hegelund).

Ved kgl. Befaling af 1800 $1/8$ blev det paa Foranledning af Høegh Guldberg overdraget Borgmester Carøe og Raad-

mand Anders Kruuse at udarbejde et Forslag om, hvilke Forholdsregler, der i Anledning af Anordningen af $21/3$ s. A. om Lavsforholdenes Ordning i Kjøbenhavn kunde være at bestemme for Lavene i Horsens med Hensyn til denne Bys særegne Forhold.

Af Indberetningen, som er dat. Horsens 1800 $16/3$, ses, at der nu er 9 Lav. Skræddere, Feldberedere, Remsnidere og Sadelmagere, Skomagere, Handskemagere, Smede, Trædrejere, Snedkere og endelig Hattenmagere havde hver sit Lav, hvorimod de øvrige Haandværkere ikke havde Lav i Horsens.

Med Henblik paa Byens stedlige Forhold fandt Carøe og Kruuse Anledning til følgende Udtalelse angaaende Frimestre og Læredrenge:

Som Frimester her i Byen kan ingen have sit Udkomme. Alle dem, der i vor Tid — enten som dimitterede Militære eller med Beregning — have nedsat sig her som Frimestre, endog dem, der have holdt Folk og haft nogen Formue, har maattet renoncere paa Friheden og er omsider indgaaet i Lav. Imidlertid har de trykket Lavene saalænge de arbejdede og derefter med Kone og slet opdragne Børn været Byen, det almindelige og Fattigvæsenet til Byrde. Aarsagen dertil, tror vi at være dels, at ingen attraar at være Frimester uden den, hvis Hovmod ej taaler at arbejde som Svend; men selv før Tiden vil være Mester, Mand og Fader, og tør han har Evne til at ernære Kone og Børn. Hans egne Hænder kan umuligt i Provinsen ernære en hel Familie, og da han kun til Dels eller slet ikke maa holde Folk, har han ej heller Evne dertil. Des-aarsag kan han ikke blive betroet noget Arbejde af Betydning, og som Mand og Mester holder han sig for god til at arbejde for en anden Mester.

Da Forældres og Værgers „Kielenskab“ over deres Børn og Myndlinge mærkelig i Horsens tiltager, ligesaa meget som disse unge Menneskers deraf følgende Ulydighed, Dovenskab og Usædelighed, og Politiet derfor ofte maa holde Mestrene til Ansvar for Drengenes Sammenrottelser og uskikkelige Forhold, saa indstilles allerunderdanigst til Overvejelse, om det ikke vilde blive skadelig at indskrænke Mestrenes Myndighed og især at gøre det ved en offentlig Lov, endog for Drengene bekendt. Naar Mesteren har Ansvar for Drengenes Uddannelse og Skikkelighed, maa han ogsaa have den Myndighed over disse, som Lovens 6—5—5, Forordn. 1791 $25/3$ § 3 og 1800 $21/3$ § 15 hjemler Husbonden. Misbruger

Mesteren sin Myndighed, haves til Gengæld Lovens 6—5—5 og 10. Artikel.

Iøvrigt vidste Kommissarierne ikke, at der i Horsens var noget særegent, der kunde give Anledning til Forandringer i Anordningen, og man ansaa den som passende saavel for Horsens som Kjøbenhavn.¹²¹⁾

Efter de i Anordningen af ^{21/3} 1800 vedtagne Bestemmelser bestod samme 9 zünftige Lav til 1857, og med Undtagelse af Vognmændene, som 1787 ^{20/3} fik kgl. Till. til at oprette deres eget Lav, havde de øvrige Næringsdrivende i Horsens intet saadant.

Blandt Horsens Haandværkerlavs Segl er Smedenes det ældste og stammer vistnok fra Gildevæsenets Tid. Smedene i Horsens havde Sct. Peter som Helgen, hvilket ses af Lavets Segl, hvor han er afbildet siddende med en vældig Nøgle i sin venstre Haand. Omskriften er: S. C O N V I V I I S A N C T I P E T R I F A B R O R U M H O R S N. Saksen er Skræddernes Tegn, og i Bundmagernes og Handskemageres Segl ses en Handske, et Egern og et udspilet Skind samt Horsens Byvaaben: Et Hors ved et Træ; medens Værktøj som Skakbrik, Rok, Krumpasser og Krudthorn er fremstillet i Drejervæsenets Segl.

Størsteparten af Horsens Haandværkerlavs Protokoller er bevaret, en Del af de ældste findes i Horsens Bymuseum og i Landsarkivet i Viborg, andre er i privat Eje. I Bymuseet findes tillige et Par Lader, Bægre og Velkomster samt andre Inventarieggenstande fra Lavsvæsenets Tid.

For det 18. Aarhundredes Haandværkere var Lavsvæsenet af stor Betydning. Alle Sager af hvilken som helst Art skulde paadømmes af Lavets Dommænd, uden at de maatte føres for Øvrigheden; Lavsartiklerne var den Lovbog, hvorefter enhver havde at rette sig. Saavel indad til som udad til værnede Lavet om Standens og Fagets Interesser, og gamle Skikke i Forbindelse med en Række Regler og Ceremonier gjorde Haandværkerne til en Kaste for sig. Indenfor Bysamfundet levede de fleste Haandværkere deres Liv som Smaafolk uden andre Interesser end dem, der rørte sig indenfor deres egen Kreds.

Endnu i 1833 florerede intet Haandværk i Horsens. Garverne, Farverne og Handskemagerne klarede sig bedst; men Standens Fremgang i økonomisk og social Henseende falder i en langt senere Tidsperiode, og først efter, at Haandværkerne havde erhvervet sig større Duelighed og derved givet

deres Arbejder større Fuldkommenhed end hidtil havde været almindeligt. I den Henseende har den af Haandværker- og Sangforeningen i 1857 oprettede T e g n e s k o l e været til stor Nytte for unge Haandværkere og Industridrivende. I Lighed med andre større tekniske Skoler er denne Skoles Formaal tredobbelt, nemlig: at virke som en Haandværks- og Industriskole, som en Fortsættelsesskole for Børneskolen og som en teknisk og kunstnerisk Forberedelsesskole. 1875 fik Skolen sin egen, af Foreningen i dens Have opførte Bygning, og den ejer en Del Legater og faar Understøttelse af Stat, Amt, Kommune og Sparekassen for Horsens og Omegn.

En Virksomhed, som hverken var Kunst eller Haandværk, men lidt af begge Dele i Forbindelse med Talent, udøvedes af Parykmageren, hvis vanskelige Opgave det var at give sine Medborgeres og navnlig deres Hustruers og Døtters Hovedtøj netop det Præg af Fornemhed, som i hvert enkelt Tilfælde var passende. Og i den Henseende var der mange Grader, fra de Vidundere af pyntede Stativer, som repræsenterede en Tidsalders Forfængelighed og efter Ludvig XIV.' Mætresse havde faaet det velklingende Navn „Fontanger“, til den ærbare og mere uskyldige danske Top. Men vilde man paa den Maade tilkendegive sin Rang og Stand, maatte man i Aarene 1710—11 betale for sin Forfængelighed. I Følge Forordningen 1710 ^{22/}, opkrævedes en Parykskat, som for Horsens Vedkommende dog kun beløb sig til 302 Rdl.

Vil vi nu med Parykskatten som Grundlag maale Fornemheden i Horsens i Begyndelsen af 18. Aarhundrede, viser det sig, at mange fremtrædende Borgere ikke bar Paryk, medens det samme ikke kan siges for deres Hustruers Vedkommende. Allongeparykken anvendtes mest af Adelen og den lærde Stand; den sidste Mand, der her i Landet bar Allongeparyk, var Biskop Stephan Middelboe i Ribe († 1811). Han bar den ved sit Bryllup, og den vakte stor Beundring. I Kjøbenhavn holdt en fransk Parykmager 1730 Auktion over Parykker, af hvilke han falbød: Abb-, spanske, Natural-, Negligé-, Pung-, Præste- og Borgerparykker.

Sognepræsten, Magister Anders W i n d i n g, bar ikke Paryk, men hans Hustru brugte et Hovedsæt, „hendes Stand anstaaelig“. Kapellanen Laurids F o g bar Paryk „til Fornødenhed“, hans Hustru hverken Sæt eller Top, men i Hospitalspræsten Hr. Elias S v a n e s Hus fandtes ingen, som „behøvede“ den Slags Hovedbedækning. Rektor Erik B r e d a l og 1. Lektiehører Peter B o s t r u p bar Paryk, sidstnævnte

„formedelst den Opvartning i Kirken og Skolen, min ringe Condition tilholder mig, og for min Sundhed om Vinteren at conservere“. Borgmester Stephan Hofgaard samt Raadmændene Laur. Eriksen Ribber og Morten Cortsen bar Paryk, førstnævntes Hustru og „Pigebørn“, Fontange. Apoteker Jacob Schmidt bar Paryk og hans Hustru 1 „maadelig Top“. Johan Richter Organist erklærer „ja“ — og tilføjer: „icke af Stadtz eller Hoffærdighed, men for mit svage Howitz skyld, som en huer nock er bevidst; min Hustru eller Datter bruger ingen Fontonssjer“, hverken Anna Nielsdtr. Høgg, sal. Borgm. Jochum Rødenborgs eller hendes Datter Lene Jochumsdtr., sal. Vinhandler Hans Jørgensens bar Fontanges, ej heller Raadmand Thomas Pank's Hustru, derimod bar han Paryk. Parykmageren Antoni Berg brugte selv Paryk, men hans Hustru bar hverken Fontange eller Sæt. Søren Jensen Mønbørg, hans Pigebørn og hans smaa Dreng e j heller. Søfareren Vitus Berings Fader Jonas Svendsen og hans Hustru bar icke Paryk, men hans Datter, „som en deel af de mindste haver brugt en liden Top, det kand jeg icke nægte, da i fald at de fattige icke minder kand gaes forbi end de formuende, da gives dette i allerdybeste Ydmyghed tilkiende“.

Blandt den øvrige Del af Borgerskabet, som betalte Parykskat, kan nævnes følgende: Niels Mortensen Lund „desarsag jeg er ganske skallet, som en huer vel veed, mig kiender“, Kbm. Hans Andersen Tykiær, Mogens Thomsen Løwenhertz, hans Hustru „1 liden Top“, Niels Jensen Munch, Maren Pedersdtr., sal. Mads Jørgensen Kølholts, Kirsten, sal. Eiler Silmans Døtre, hver 1 Top, Claus Thomsens Hustru „en liden slet ordinæri danske Top“, Mourids Rasmussen „formedelst Suagthed og Alderdom“, hans Hustru „ej Toppe(!) — uden it lidet sætt“, Anne Hansdtr. Lottrup, Søren Berendsens Enke og Datter hver en „Fontange“, Terkel Jensen, Knud Pedersen Smed, „fordi mitt hofvet er suagt“, Steffen Jacobsens Hustru „bær et Sæt“, Didrich v. Hamm „af fornødenhed“, Christen Kalmær „en gammel paryckve formedelst Mangel af Haar, min Hustru ej fontangsje, mens en dansk hue“, Hospitalsforst. Simon Braad „for min Svagthed ey kand undvære, min Hustru bær en liden Top“. Peder Jensen Feldbøderer, „som jeg bær af fornødenhed, naar ieg gaaer til Kirch“, Kbm. Jens Pedersen og hans Hustrue „et lidet Sæt“, Dorthe sal. Broder Lichtenbergs, „at have baaret og brugt en liden maa-

delig Top“, Henrik Lichtenberg og Hans Christensen, Maren Hansdtr. Fædler, Rdm. Winches Enke, Jørgen Mandix, Birgitte Marie Bruun „ikke nogen tiid Fontangsjæ, alleneste nu bær et lidet tarveligt — icke fransk — men dansk Sørge-Sætt“, Claus Thomsen Voigt „af stor fornødenhed“, Jens Sørensen Skjold og Hustru, Anders Sørensen Bræstrup og hans Hustru, Niels Pedersen Høj, men hans Hustru „I liden Top at bære“, Laur. Nielsen Amnitzbøll, Esche Hansens Datter „I Top“, Niels Christensen Svejsstrup „for Alderdom og Svagheds Skyld“, Chr. Christensen Svejsstrup, Peder Jørgensen Flensborg, „for min Alder og Svagheds skyld, min Kone ingen Top eller Sæt, mine Børn ikke heller“, Jørgen Fædler, hans Hustru „en Vontanze“, Niels Rasmussen Hattemager „for Alder og Svagheds Skyld“, Niels Mogensen Fogselv, „min Kone ingen Top eller Fontaje, ej heller nogen af mine Børn“, Byskriver Chr. Svejsstrup den yngre, Egidius Carstensen Bartskeer, Musikanter Martinus Ræss, Niels Winther, Tolderen Peder Rasmussen Helle, Peder Sørensen Maler, „af fornødenhed, saasom intet Haar er paa mit Hoved“, og endelig Kontrollør Ernst Svane, som ogsaa var „ganske bar i Hovedet“.¹²²⁾

1709 ²⁹/₆ fik Anton Johansen Berg, f. i Bergen, kgl. Privilegium som eneste Parykmager i Horsens; han døde 1719, bgr. 17/5, og efterlod sig 2 Døtre samt Enken Malene Sybille Christiansdtr., der gav 1 Vinkande, 70 Lod Sølv, til Alteret i Vor Frelser Kirke. Hun ægtede 2. Gang Søren Christensen Freberg. Af senere Parykmagere kan nævnes: Chr. Vilh. Grønning, Hans Jensen, Henrik Christopher sen v. d. Huude, Peder Christensen Mønnich († 1768) og hans Søn Johan M. samt Jens Gertsen, de tre sidstnævnte var alle født i Aarhus.

Med Udgangen af 18. Aarhundrede var Parykkernes bedste Tid forbi, og for Mændenes Vedkommende blev det efterhaanden Skik at bære Haaret kort.

I 18. Aarhundrede var Klædedragten forholdsvis langt kostbarere end nuomstunder. Mandsdragten var en langskødet med Ærmer forsynet Vest af fineste Silketøj med Broderier og over den en Frakke med Sølvknapper og strittende Skøder, uden Krave, men med store Opslag og Kniplingsbesætning ved Hænderne, Knæbenklæder af Silke eller Fløjl, hvide Silkestrømper og Sko med Sølvspænder. Foruden Parykker, trekantede Hatte, Kniplingssæt o. lign. bar Mæn-

dene ogsaa Kaarde med Gehæng ved Siden. Kvindernes Eks-travagancer med Hensyn til Brugen af Fiskebensskørter, Fløjl, Silke og kostbare Foerværker var uden Grænser. Til „Fontangen“, en vifteformig opstaaende Kniplingsbesætning med Baandsløjfe, fordrede Moden blottede Bryster og den saakaldte „Adrienne“, en lang Kjole med Slæb. Hos Gejstli-gheden fandt denne Paaklædning stærk Modstand som stri-dende mod Guds Ord, og Folkevittigheden kaldte saadanne levende Dukker for „Tophøner“. Hovedfarven var en Tid lang grøn, og Benævnelser „grøn“ brugtes gerne om Mode-damer, Lapse o. s. v.

Selv om Horsens i mange Henseender var en Smaakøb-stad, talte den paa Holbergs Tid ikke faa fornemme Familier, der deltog i Selskabeligheden paa de mange Herregaarde i Byens nærmeste Omegn. I 1743 holdtes i Horsens 12 Karos-ser, 1 Chaise og 1 Kariol. Over Luksus i Klædedragt og Over-daadighed i Levemaade klagedes der alle Steder fra. For-fængeligheden gav sig ogsaa til Kende ved en Tilbøjelighed til at have lukkede Stole i Kirkerne. Ved Daaben maatte man i Følge Forordningen ikke have flere end 5 Faddere, men dermed var mange ikke fornøjet. I Horsens omgik man For-budet paa den Maade, at man brugte 3 Mandfaddere og 3 Kvindefaddere, idet man paastod, at den, som bar Barnet, ikke var Fadder. Byfogden lod derfor i 1739 forespørge hos Kancelliet, om han skulde tilstede Indvaanerne denne „Overtro“.¹²³⁾

Nasjonen bliver mindre Aar for Aar
Jo høiere Den bygger sine Tage,
Med større Pidske Folket mindre Haar,
Med større Hatte mindre Hov'der faar.

Omtrent ved Aarhundredskiftet undergik Moderne be-tydelige Forandringer, især for Kvindernes Vedkommende. I Stedet for de stive Kostumer med Fiskebensskørter, skulde Kvindedragten være efter antikt Mønster og saa løs og let som paa nogen Maade muligt. Men i Henseende til Luksus har Forholdene næppe været bedre eller værre end tidligere og blev det heller ikke i den følgende Tidsperiode.

Under det Struenseeske Regimente skortede det ikke paa offentlige Forlystelser og Adspredelser. Kjøbenhavn gav To-nen an, og ogsaa i Købstæderne levede alle over Evne, og der syndedes hyppigt mod Ærbarhed og gode Sæder.

For at raade Bod paa Handelens og Statens Underbalance udstedte Statsmagten den 20. Jan. 1783 den mærkelige Forordning om Overdaadigheds Indskænkning, som, for at den kunde blive i Undersaaternes Erindring til bestandig Efterlevelse, skulde oplæses to Gange om Aaret fra Prædikestolene i alle Købstæder. Regeringen havde regnet ud, at der brugtes alt for mange udenlandske Varer, hvorved Landets Formue udbragtes til fremmede, og for mange indenlandske, hvorved man fik des mindre at udføre. Forordningen modtoges med stor Uvilje af Befolkningen, ikke mindst af dem, der havde deres Næring ved Omsætningen.

Den dansk-norske Statsgæld, der i Aaret 1800 beløb sig til 29 Millioner Rdl., var i 1807 steget til 42 og i 1813 til 100 Millioner Rdl. I Slutningen af 1812 havde 1 Rdl. dansk Kurant, hvis paalydende Værdi var 3 Kr. 20 Øre, en Værdi af 27 Øre, og Seddelmassen steg paa nogle faa Aar fra 26 til 142 Millioner, og af disse var kun 8 Millioner funderede. Regeringens Mangel paa Evne til at styre Statsskibet førte omsider til Statsbankerot og stor Fattigdom rundt omkring i Landet. At Bankosedlerne faldt fra 96 Skilling til 4 Skilling forvirrede alle Begreber om Penge og deres Værdi, og efter 1813 havde Regnekunsten i Danmark jammerligt brudt mangt et gammelt Hoved. Hvad Sølv i Sedler efter Kvartalskurs var, kunde ses af de trykte Tabeller; men vilde man vide, hvormeget Sølv, der skulde svare til f. Eks. 1312 Rdl. 48 Sk. Sedler og Tegn, maatte man multiplicere Tallet med 2, derefter dividere med 3 og atter med 7 og endelig addere andet og tredje Facit, saa havde man Summen i Sølv, nemlig: 1000 Rdl.

I 1817 var de jyske Købstæder for Alvor blevet kultiverede à la C o p e n h a g u e. Der fandtes Danseboder næsten i hver Gade, og Pigerne vilde ikke bestille noget om Dagen, hvis de ikke maatte danse om Aftenen. Derfor lod de sig fæste bort paa Vilkaar, at de i det mindste skulde have Lørdag-, Søndag- og Mandlagften fri. Følgerne deraf udeblev ikke, og det blev et Ordsprog, at der i Byerne ingen Piger var at faa „før de har gjort Baisel, og Pigerne paa Landet haaber ikke at blive Stedbørn.“⁽¹²⁵⁾

„Hvad der var eller rettere, hvad der ikke var,“ er med faa Ord fortalt af en Indsender til Aarhus Stiftstidende: „Ingen Penge, ingen Orden, ingen Jomfrudom paa Jorden. Frøkennavn vil alle bære, ingen Mø vil Jomfru være, ingen Mutter blot Madam. Alt vil gøre Brask og Bram, hvert et Intet være broget, bære Dit og Dat paa Skroget. Nok af

Nykker, nok af Naader, nok af Griller, nok af Graad. Nok af smaa og store Raader, nok af uopløste Gaader. Men desvær — for lidt af Daad!”

Men samtidig med denne Trængselens Tid finder en mærkelig Blomstren Sted paa Aandslivets forskellige Omraader, og Trangen til Aandsdannelse og Tankeudveksling for den enkelte fandt rigelig Næring i Klublivet. I Byens tre Klubber, hvor der var fremlagt danske og tyske Tidsskrifter og Aviser, udveksledes tillige den selskabelige Munterhed, og Klubben Foreningen var i mange Aar et hyggeligt og behageligt Tilflugtssted for de Bedsteborgere, der søgte Selskabelighed uden for Hjemmet. Man drak til sin Sang og sang til sin Drik, og Drikkeviserne var netop den Art af Poesi, som dengang lykkedes bedst. Stak end af og til lidt Melankoli gennem enkelte Strofer af Visen, saa drak man bare lidt mere for at jage de mørke Tanker bort.

Om hundred Aar er alting glemt,
Venner, hvad vi end her maa lide:
Thi lad os være glade stemt,
Sætte de mørke Griller tilside!
Den Ruus, som vi i Aften faaer
Er sovet ud — om hundred Aar!

I de jyske Købstæder gav man sig ikke af med at kritisere Regeringens Handlinger og befattede sig saare lidt med Politik. I Klubberne fik de ældre Tiden til at gaa fortræffeligt med Samtaler, Kortspil, Billard og lignende Fornøjelser, medens de yngre dyrkede Sang, Musik og Dans eller opførte Skuespil. Og det maa ikke glemmes, at Guldalderen i dansk Musik og dansk Poesi udfoldede sig i de mærkelige Aar, Statsbankerotten stod paa.

Det var nødvendigt, at der bragtes Orden i Landets forvirrede Pengevæsen, og det skete derved, at der i Aaret 1818 oprettedes en Nationalbank, som blev uafhængig af Regeringen og forpligtede sig til ikke at udstede Pengesedler for større Beløb, end den kunde indløse dem med Guld eller Sølv.

Det berygtede T a l l o t t e r i, hvis sidste Kollektør Hans Laffrentz ejede Gaarden Nr. 37 paa Søndergade, senere et Hus i Kildegade, havde lige saa stor Tiltrækning i Horsens som alle andre Steder. Fra et Vindue i sit Kontor viste Kollektøren de udtrukne Tal frem og raabte dem ud for de sammenstimlede Interessenter, der med Jubel gentog hans opmuntrende Tilføjelser, f. Eks.: 1 (alene), 2 (et Par); 8 (Ba-

gerskiltet), 11 (Lysestøberskiltet), 12 (Apostle), 13 (Judas), 16 (den dejlige), 17 (hvem kan nyt'en), 22 (Vakke-vak), 27 (Holmens Ret), 77 (Brandmajorens store Støvler), 90 (den gamle eller Ole).¹²⁶) Efter Tallotteriets Ophævelse i 1851 overførtes Benævnelserne paa Børns Lotterispil og anvendes endnu i vore Dage.

I 18. Aarhundrede udøvede Overrabbineren i Altona et vist Herredømmme over Jøderne i Jylland, hvor de fleste jødiske Familier fandtes i Fredericia, der var som et Jerusalem i Jødeland. Den jødiske Nation kunde kun have een Næringsvej, og i Jylland handlede og sjakrede de med alt muligt; de havde deres største Indtægt ved at flakke om til Markeder og falbyde Varer, særlig Galanterivarer, Legetøj etc., som de fik fra Centralen i Fredericia. Ifølge Plakat 1/3 1814 kunde Jøder faa Borgerskab i Købstæderne mod at betale 300 Rbdl. Sølv til Kongens Kasse.

Blandt de mest ansete Jøder i Horsens kan nævnes Kbm. Joel Ballin, som 1785 maatte betale 100 Rdl. for sit Borgerskab og drev Manufakturforretning i Gaarden Nr. 118 paa Søndergade; han var den eneste Jøde, der var Medlem af Klubben Foreningen. Kbm. David Davidsen ejede Gaarden Nr. 124 paa Søndergade. Kbm. Isach Zacharias Coh n var senere tillige Kukkenbager, blev gift med Joel Ballins Datter Jette og ejede Stedet Graven Nr. 106. Isach Zacharias Levy nedsatte sig 1784 som Byens første Kronometer- og Urmager, de tidligere Urmagere i Horsens havde kun beskæftiget sig med store Ure. Han var Horsensslægten Levys Stamfader, og hans Sønnesøn kgl. Agent, senere Etatsraad Isach Zacharias Levy blev en af Byens dygtigste og mest foretagsomme Købmænd.

Ved kgl. Res. 1803 ¹¹/₁₁ tillodes det Jøderne i Horsens at indrette en Synagoge; men 1804 ⁶/₄ fik Joel Ballin kgl. Bevilling til at holde Bedestue i sit eget Hus. Da de øvrige Jøder var for faa til, at de efter deres Love kunde holde offentlig Synagoge, der ikke kunde bestaa uden Ballins talrige Familie, ansøgte Menigheden 1810 i April Kancelliet om, at hans Tilladelse til at holde Bedestue maatte blive ophævet. Men da Ballin ikke stod i venskabeligt Forhold til de øvrige Jøder, vilde Kollegiet ikke paalægge ham at søge deres Synagoge. Reglement for Trossamfundet er approberet 1852 ⁶/₇ og ³⁰/₇, og s. A. blev den mosaiske Kirkegaard taget i Brug. Ligkapellet med Bolig for Opsynsmanden skænkedes Menigheden af Kbm. I. Z. Levy († 1880), som oprettede „den

Levyske Stiftelse“, hvortil Bedehuset, indviet 1867 ²⁷/₁₂, blev indrettet, og Ligkapellet overgik senere til Stiftelsen.

Uden for nordre Ende af den Øst om Smedegade førende Allé fandtes i Fyrreerne en hel Mormonrede. Jævnligt saas den siden mere og mere berygtede Missionær Mogens Sommer med sin Dulle ved Siden i Kabriolet rulle op gennem Gaden. Han kom fra de stærke Jyder ude paa Landet og optraadte ved Aftenmøder i den af Latinskolen til Gymnastik om Dagen lejede Sal, der om Aftenen brugtes til allehaande.¹²⁷) Der var i Horsens mange, som lod sig lokke af hans gyldne Løfter om „Herlighederne“ i Mormonstaten; men et senere Resultat af hans Virksomhed blev en offentlig Indsamling af Penge til at faa nogle af hans ulykkelige Ofre hjem. Af Mormonsamfundet var Missionær Sommers Ligtaler højt ansete, flere af dem er trykt og blev solgt i Bogladerne for 8 Skilling Stykket. Da han i Juni 1866 vendte hjem til Kjøbenhavn fra et Besøg i Utah, hentede Politiet ham, og han maatte vandre i Fængsel som Bedrager.

Det gamle Horsens er Tiden før 1848. Det afgørende Vendepunkt i Byens Historie og Udvikling ligger vel et Par Tiaar længere tilbage; men det var den Slægt, som havde lidt under Følgerne af Statsbankerotten i 1813, Handelens Ruin og Forretningslivets Undergang og dermed følgende Fattigdom, der brød ny Baner til Byens Opkomst. Og det var den Slægt, der paa det politiske Livs Omraade var med til at fremkalde Stænderanordningerne og med en beundringsværdig Dygtighed og Ihærdighed forstod at forme hele Samfundslivet efter sine Anskuelser og i Overensstemmelse med sine Idealer. Friheden skulde være raadende saavel i Staten som i Næringslivet. I Stændersalen skulde det være Folkets Ret „med Sandhedens indre Kraft at bekæmpe gamle Privilegier, Vildfarelser og indgroede Fordomme“. Denne Frihedsbevægelse begyndte i de sidste Tiaar af Frederik VI.' Regeringstid og endte med Grundloven, hvorefter den snart vaagnede til nyt Liv med Devise: Frihed, Lighed og Broderskab.

DET GAMLE HORSENS

Fra de ældste Tider var Horsens delt i to Roder: S ø n d e r g a d e s- og N ø r r e g a d e s R o d e, som var den gamle By, hvorved her forstaaes de Grunde, som laa inden for Byens 8 Porte: Borgergades Port, Strandporten, Sønderport eller Hospitalsporten, Hestedams Port, Smedegades Port og Kattesunds Port samt Bjerrekilde Port og Drejerens Port.

Ved Aaens Munding laa Byens Lade- og Losseplads ved Ladebrohoved, og mod Øst, Nord og Vest var Byen omgivet af Markjorderne og Ejendomstofferne.

I fordums Tid var Aaen i dens Længde fra S c t. J ø r g e n s B r o eller Hospitalsbroen til dens Udløb ved Ladebrohoved Horsens Bygrænse mod Syd. Det flade Land Syd for Aaen ud til den Huk af Fjorden, som kaldtes F l a d s k e n, var Engjord, hvis nordlige, højere liggende Del var udlagt til Kaalhaver og Blegepladser. I Aaret 1682 var der Syd for Aaen 39 saakaldte S t r a n d h a v e r, som fra $\frac{1}{2}$ til 3 Rd. hver vurderedes under Byens Grundtakst.¹⁾ Disse Strandhaver fik efterhaanden Værdi som Byggegrunde, og i første Halvdel af 18. Aarhundrede kaldtes Bebyggelsen Syd for Aaen Grønland og Uden for Hospitalsporten, senere fik Gaden Syd for Aaen Navnet Søndenaastrøm eller Sønder Aagade.

Over Aaen var der to Broer, S c t. J ø r g e n s B r o eller Hospitalsbroen, senere ogsaa kaldet Sønderbro og Højbro; den var Byens ældste Bro for Alfarvejen sydfra. F u g h o l m s B r o var 1682 ogsaa Bro for kørende. Som Følge af Havnens Udvidelse i 1792 blev Broen ombygget til Vindebro; men det var kun faa større Skibe, der førtes ind i Aaløbet, og den blev derfor snart omdannet til fast Bro. En tredje Bro over Aaen fra Provstgyde til Grønland blev bygget i 1830-erne af et Interessentskab bestaaende af Konsul R. Secher og

Købmændene Chr. Jensen Monberg og Zacharias Molboe. Men Broen blev mest benyttet af alle andre, og da ingen af disse vilde bidrage til dens Vedligeholdelse, lod Interessenterne fra Foraaret 1838 opkræve 4 Sk. Tegn forud for hver Vogn, der passerede Broen, og der ansattes en Opsynsmand til at vaage over Bestemmelsens Overholdelse. I 1863 overtoges Broen af Kommunen og fik Navnet *R a a d h u s b r o e n*, som i 1874 var aldeles forfalden og maatte nedbrydes.

Den i de første Tiaar af 18. Aarhundrede begyndte Bebyggelse Syd for Aaen og uden for Hospitalsporten langs begge Sider af Landevejen til Vejle blev i Løbet af det følgende Aarhundrede til en lille Forstad for Horsens, som endelig ved Aaens Overbygning kom til at danne et med Byen afsluttet Hele, og det overbyggede Aaløb fik derefter Navnet *A a b o u l e v a r d e n*.

Søndergades Rode.

B o r g e r g a d e s P o r t har altid ligget der, hvor den laa, da den i Aaret 1835 blev nedbrudt. Stedet var i gamle Dage Byens Begyndelse og Ende, her begyndte *S ø n d e r g a d e s R o d e* med Klosterkirken og dens middelalderlige Omgivelser, og ved Portens nordre Side endte *N ø r r e g a d e s R o d e* med en Række hældende Bindingsværksbygninger paa Borgergades nordre Side, der blev staaende længe efter, at Byen havde vokset sig stor udenfor.

Klosterkirken og dens Omgivelser.

Som Grundtegningen af Horsens i Resens Atlas af 1677 viser, har Klosterkirkegaarden paa alle fire Sider været omgivet af en Stenmur, som mod Øst vendte ud til *S o r t f e l d*, senere kaldet Bøsseemagerens Toft, der strakte sig helt ned til Aamundingen. I den nordre tre Alen høje Kirkegaardsmur ud til Borgergade var der en Laage nærmest ved Latinskolen og en Stakitport af Jern lige ud for den nordre Kirkedør samt en Række rundbuede Nicher, som gamle Sagn havde sat i Forbindelse med Munketiden. Mod Vest dannede Kirkegaardsmuren en Del af Badstuegydes østre Side.

Indtil for en Menneskealder siden laa den stejle og smalle *B a d s t u e g y d e*, der krummede sig ned mod Aaen, som et uforstyrret Stykke af det 18. Aarhundredes Horsens. Fra Gyden førte skæve Trætrapper op til Husdørene i de smaa sammensunkne Rønner, og paa den østre Side af Gyden skyg-

gede hundredaarige Linde over den hældende Kirkegaardsmur, bygget af raa Kampesten og gamle kalkede Munkesten.

I Juni 1720 nedbrødes hele den søndre Kirkegaardsmur, der var ganske forfalden, og en ny opførtes, „fra den forrige Kampestensmur paa østre Side og langs med Kirkegaardshaugen“. Dertil købtes efterhaanden af Bønder og af Hans Ibsen paa „Slottet“ en Del Kampesten, ialt 394 Læs. Fra østre Ende vestpaa til Kirkegaardslaagen var Muren 19½ Favne, Resten 45 Favne; 1726 blev betalt for 6 Heste, som fra Aaen slæbte den store Sten, der blev Hjørnesten i det søndre og østre Hjørne i Kirkegaardsmuren. I 1880ene forsvandt de tilbageblevne Rester af Kirkegaardsmuren mod Badstuegyde og Stenmuren ud til Borgergade for at give Plads for et moderne Jerngitter.

Syd for Kirkegaardsmuren var der paa Resens Tid et øde Jordstykke, som strakte sig ned til Aaen. Dette Jordstykke hørte oprindelig til det gamle Graabrødreklosters Grund, og i Middelalderen har to til Klosteret hørende Bygninger ligget her.

Efter Klosterets Ophævelse i 1532 benyttedes den ene af disse Bygninger til Præstebolig, den anden til Latinskole. Af en Notits fra 1586 i „Cho-Phi aff en gammell kierchebog“ ses, at Præsteboligen og Latinskolen har ligget lige over for hinanden. Samme Aar fik nemlig Mads Hjorth efter Overenskomst med Borgmestre og Raad til Fæste „den haffue paa Klosterkierchegaard norden Aaen østen vid Hr. Hansis gaard och vesten vid den gaard som schollemester ehr forlenit.“ Bygningerne Syd for Kirken, mellem denne og Aaen, har maaske været østre og vestre Fløj af den formentlig der liggende Klostergaard eller Brødregaard, hvis nordre Side Kirkens Sydmur vel saa har dannet. Omkring Aaret 1589 var den vestre Fløj, Byens ældste Latinskole, saa brøstfældig, at Skolen maatte flyttes til en bedre Bygning; thi paa Muren af den nyere Skolebygning ved Kirkegaardens nordøstlige Hjørne, som nedbrødes i 1746, skal have staaet ERIK LANGE og Aarstallet 1589. Den gamle Skolebygning, Syd for Kirken, og den Øst for samme Bygning liggende Præstebolig er vel saa ved den Tid blevet nedbrudt. I hvert Fald havde Sognepræsten i kke Fribolig i 1623; thi da fik han Husleje- penge, og ej heller senere har Præsterne i Horsens haft fri Bolig. Til Sognepræstens Fribolig hørte dengang en Have, hvilket ses af en Optegnelse af 1582 i samme Kopi af en gammel Kirkebog, hvor Beliggenheden af en Kaaljord paa Klo-

sterkirkegaarden betegnes at være „Norden næst den Have, som Hr. Hans Madsen Sognepræst nu udi brug og hævd haver“.

Neden for den nuværende Kirkegaard i den lille Gade Kirkestræde, som strækker sig fra Laagen i det sydlige Kirkegaardsdige ned til Aagade og ligger omtrent ud for, hvor Kor og Højkirke støder sammen, har man i 1875 ved Gravning i Jorden fundet Spor af en fordums Bygning, der har ligget tværs over den nuværende Gade, altsaa med den ene Gavl i Øst, den anden i Vest. Ved tidligere Gravninger under Ejendommen paa det østlige Hjørne af Kirkestræde og Aagade stødte man iøvrigt paa Murlevninger, der senere viste sig at være en Fortsættelse af de i 1875 fundne. Der fandtes nemlig i Jorden to, et Par Alen høje, Murgrunde, som i en Afstand af ca. 15 Alen var parallelle. De bestod af tilhugne Granitsten og meget store Munkesten; den, der var Kirkegaardsdiget nærmest, laa ca. 12 Alen fra dette. Af Granitstenene var en Del rundhuggede og af Murstenene en Del afrundede; enkelte endog prydede med Staf og Hulkehle i Lighed med adskillige af dem, som fandtes i Kirkegaardsmuren ud til Borgergade, og tidligere maa have siddet i den nedbrudte Klostermur. Der fandtes bl. a. ogsaa tilhuggede Sokkelsten, som i sin Tid maa have siddet over Jordlaget; thi Jorden, som dækkede disse Murlevninger, var Opfyldningsjord.²⁾ Efter Beliggenheden kan skønnes, at de fundne Murgrunde har været Rester af den formentlige østre Fløj af Klosterets Brødregaard, den senere Præstebolig.

Efter at samtlige Klosterbygninger Syd for Kirkegaarden var forsvundet, blev den Del af Arealet, som strækker sig fra Havnealleen til Kirkestrædes vestlige Side, udlagt til Haver eller Kaalgaarde, som Præsten og Kapellanen havde i Brug indtil 1738, da de ved Auktion ¹⁵/₈ s. A. solgtes til Købmand Peter Thomassen Bering for 34 Rigsdaler.

Af Skødet, tinglæst 1742 ¹⁶/₅, ses, at de to Haver var beliggende Syd for Klosterkirkegaarden, „de strækker sig fra Kirkegaardsdiget i Syd til Aastrømmen og mod Øst fra Jep Jensens iboende Gaard med vedbyggede Fortov til det ydre, østre Hjørne af Kirkegaardens Stendige, hvor Jens Skjolds Ejendomsjord Sortfeld vedtager. Længden fra Jep Jensens Plankeværk og langs med Kirkegaardsdiget er 67 Alen, fra den østre Endes Hjørne af samme Dige og ud til Vejen ved Aaen 73 Alen 1½ Kvarter og fra Jep Jensens søndre Husstolpe til Sortfeld 80 Alen. Af Grunden udlægges til

Gade eller Fortov langs Aaen 11 Alen samt en Gyde til Kirken (senere Kirkestræde) imellem Ejendommen paa den østre Side og Skipper Jep Jensens Gaard paa den vestre Side, som skal være i Bredden i søndre Ende ved Aaen mindst 12 Alen og længere oppe 10 Alen.⁴³⁾

Peder Thomassen Bering døde 1739, og ved Auktion 1740 ^{21/5} købte Vinhandler Jochum Rodenburg, senere adlet de Lichtenhjem, under eet samlet Køb Dødsboets samtlige Ejendomme, deriblandt: Tre af de nye Boder, som ved Aaen er opbygget ved den østre Ende af den Kirkevej eller Gade, som løber op fra Aaen til Klosterkirken, og ved den vestre Ende andre tre Boder, som under een Bygning af den si. Mand er opbygget og Mad. Karen Nielsdatter Gylding, sal. Niels Andersen Møllers, er overladt af bemeldte Jochum Rodenburg; samtlige seks Boder solgtes for 325 Rdl., dog med den Behæftelse, at Skellet vedtager ved den søndre Side midt i Porten fra Kørevejen ved Aaen og følger sin Linie nordpaa til Kirkegaardsdiget.⁴⁾

De af Købmand Peder Thomassen Bering opførte 6 Boder kaldtes senere *S t r a n d g a a r d e n*, hvoraf der endnu er Bygningsrester tilbage. Portindgangen, som var Skel mellem Boderne, tre paa hver Side af samme, er nogenlunde uforstyrret, og paa Overliggeren læses følgende Indskrift:

	<i>Her var en øde Plads, saa længe Mand kan Minde</i>	
P T S	<i>En deylig Biugning nu paa Pladsen er at Finde</i>	E C S
B	<i>Velsigne Self o Gud dend til Bestandighed</i>	H G
	<i>og Lade samme staa i ald Lyksalighed</i>	
	<i>Anno 1739</i>	

Initialerne paa begge Sider af Verset er Bygherrens og hans Hustru Elisabeth Cathrine Stephansdatter Hofgaards Navnes Forbogstaver, og Indskriften er omgivet af sirlige Omramninger.

Efter Opførelsen af Strandgaarden, hvormed Bebyggelsen ved Aaen Øst for Badstuegyde var ført ud til Sortfeld, blev paa et Stykke af denne Tofts Areal Sydøst for Kirkegaardsdiget opført en Accisebod, 5 × 6 Al., med en Slagbom, som kaldtes *S t r a n d p o r t e n* og i 1803 var brandforsikret for 60 Rdl. Efter Konsumptionsvæsenets Ophør forsvandt Acciseboden, og omtrent paa samme Sted, hvor den havde staaet, opførtes i 1846 *T o l d b o d e n*, en foetages grundmauret Bygning, som i 1913 erstattedes af den ny Toldbod, beliggende Nord for Havneindløbet.

Det nuværende Kirkestræde er anlagt o. 1740, og Bebyggelsen paa begge Sider af det er paa den Grund, hvor en eller flere af det gamle Graabrødrekløsters Bygninger havde ligget. At der i 17. Aarhundrede har været en Kirkesti, der fra Kørevejen ved Aaen har ført op til Laagen i Kirkegaardsmuren, fremgaar af det følgende.

Den Fløj af Klosterets formentlige Brødregaard, som efter Reformationens Indførelse blev indrettet til Latinskole, har altsaa ligget Vest for nuværende Kirkestræde og derfra strakt sig til en Linie ud for Kirkens vestre Gavl.

Af hele Arealet Syd for Kirkegaardsdiget svaredes Jordskyld til Kirken. Af Klosterkirkens Jord ved Aaen fik Jacob Bager 1565 et Stykke for 8 Rdl. og 1 Mark aarlig Jordskyld, ligeledes Mads Hjorth 1567 et Stykke for 8 Rdl. og 8 Skilling aarlig Jordskyld, 1630 betalte Terkel Ibsen Jordskyld 16 Skilling af en Have Syd for Klosterkirkegaard. Senere brugte Jens Nielsen Tonboe en af Haverne, vistnok som Ejendom. Ifølge Kirkeregnskaberne blev der i Aaret 16⁸⁰/₈₀ indmuret tre Kroge udi den søndre Laage af Kirkegaardsmuren ved Jens Tonboes Have og oplagt over Taget paa Laagen 8 Tagsten, samme Aar betaltes der 1 Rdl. for „1 Stoer dør for den gang ud til Aaen“.⁵⁾

Paa Skiftet efter Jens Nielsen Tonboe, som døde 1689, beskrives Arealet mellem Kirkestræde og Badstuegyde ved Opregningen af de Ejendomme, han havde dér, nemlig: 1 Pakhus ved Aaen samt et lidet Hus mellem Klosterkirkegaardsmuren og Pakhuset, som Niels Fiellerup ibor. Pakhuset er beliggende mellem „Kirkegyden“, d. v. s. Badstuegyde, ved den vestre og den sl. Mands egen Have paa den østre Side med lidt Haveruin til, liggende øster ved Pakhuset, som i dets hele Længde er 14 Bindinger Hus fra Kirkegaardsmuren og ned til Aaen. Endvidere 1 Frugthave ved samme Pakhus, den strækker sig i Øst og Vest fra Pakhusets Havejord og til Gangen, som løber fra Aaen og op til Kirkemurslaagen, og i Syd og Nord fra Kirkegaardsmuren til Gangen ved Aaen.

I Horsens Bys Bygnings- og Grundtakst af 1682 er Jens Nielsen Tonboes Pakhus og en liden Bod derved med Havejord vurderet til 100 Rdl. Bygningstakst og Grundtakst 12½ Rdl. Paa Skiftet efter ham vurderedes Pakhuset til 400 Rdl., men solgtes for 200 Rdl. ved Auktionen den 18. Novbr. s. Aar, medens Frugthaven, der var vurderet til 30 Rdl., solgtes for 28 Rdl. 4 Mark. Begge Ejendomme købtes af Knud Thomsen

Winter, hvis Enke Kirsten Jochumsdr. Rodenborg ved Skøde af 1691 $\frac{3}{3}$ solgte det hele til Stephan Rasmussen Hofgaard, dennes Enke Bodil Høxbroe ejede det endnu i 1720. Under den store nordiske Krig benyttedes Pakhuset af Landmilitsten til Kornmagasin;⁶⁾ se Beskrivelsen af Gaard-Nr. 178, nyt Matr.-Nr. 672.

Bebyggelsen Syd for Kirkegaardsdiget eller Strækningen fra „Strandporten“ til Badstuegyde er saaledes fra en nyere Tid, hvorfor Beskrivelsen af denne Bydel efter Aaret 1740 følger under Aagades Beskrivelse.

Derimod var **B o r g e r g a d e** med dens Sidegader: **F u g h o l m**, ved hvis Ende „Fugholmsbro“ Fjordfiskerne helt ude fra Endelave lagde til, og **B a d s t u e g y d e** noget af det ældste Horsens, som nu til Dels har mistet sit gammel-dags og meget hyggelige Præg.

Den gamle **B o r r e g a d e**, som senere har faaet Navnet **B o r g e r g a d e**, kendte hverken til Fortov eller Flisrække, og i hele Gaden fandtes der kun een Lygte, som stod foran Badstuegyde ud for Byens Sygehus, en lille gul grundmuret Bygning, som var opført 1799 i Kirkegaardens nordvestre Hjørne og nedbrødes i 1880erne. Paa Hjørnet af disse Gader, hvor Sygehuset stod, er nu Hovedindgangen til Kirkegaarden.

K i r k e g a a r d e n, der omgiver Kirken paa alle Sider, var Byens eneste Kirkegaard fra 1575 til 1836, da Assistents Kirkegaard, Nord for Kattesund, blev anlagt. Byen havde intet Ligkapel og fik først en Ligvogn. Begravelser foregik altid fra Hjemmet, og det var en Skik, at Liget ikke maatte føres ud af Huset ad Omveje. Derfor maatte en Vinduespost ofte slaas ud, saa at Kisten fra Stuen kunde skydes ud til Bærerne udenfor. Følget bestod kun af Mandfolk, mens Familiens kvindelige Medlemmer forudsattes at sidde grædende indenfor i Stuerne. Det var en fuldt ud hæderlig Begravelse, naar begge Præsterne var indbudt og med passende Mellemrum fordelt i Følget, der ordnedes af Bedemanden og i Forvejen var blevet trakteret med Vin og Kage. **B e d e m a n d e n** beskikkedes af Magistraten, som tillige bestemte Taksterne for hans kirkelige Forretninger ved Trolovelser og Bryllupper; derimod kunde han tage, hvad man vilde unde ham for hans Ulejlighed ved Begravelser. 1693 $\frac{3}{10}$, da Borgmestre og Raad antog Oluf Pedersen, forhen Strandridder, til Bedemand i Byen i afgangne Thomas Poulsens Sted til alle forefaldne Trolovelser og Bryllupper, fastsattes Bedemandens

Takst saaledes: Af de mest formuende 1 Rdl., af de mindre formuende 1 Sldr. og af de mindst formuende 2 Mark ved Trolovelser og dobbelt saa meget ved Bryllupper.⁷⁾ Bedemanden maatte forstaa sit Embedes Værdighed, hvortil hørte at sætte et Ansigt op, hvis Træk var stemt i de engang vedtagne Bedemandsfolder, og hans Stemme burde have en vis monoton Klang, der kunde minde Medborgerne om hans alvorlige Embedes Betydning for Samfundet. Den Skik at sende Kranse ved Begravelser er af nyere Oprindelse; men ved at strø hvidt Sand, Buksbom og Vintergrønt paa Gaderne ad den Vej, Liget førtes til Kirkegaarden, viste man den afdøde en sidste Opmærksomhed.

Paa den vestre Del af Blæsbjerg Bakke anlagdes 1835, da Klosterkirkegaarden ophørte med at være Begravelsesplads, Byens Assistentens Kirkegaard, der indviedes 9. Juni s. A. Den første, der blev begravet, var Premiermajor Peder Hansen Balle, som døde 10. Jan. 1835; hans Lig havde i den mellemliggende Tid været bisat i Klosterkirken. Den 12. Septbr. 1866 afsløredes paa denne Kirkegaard et Monument over de i Krigen faldne Soldater fra Horsens og Horsenseggen. Det smukke Mindesmærke er udført af Billedhugger Hense efter Tegning af Civilingeniør Clausen. Den ny Assistentens Kirkegaard ved Sundvejen er indviet 1876 ^{15/11}, og begge Kirkegaarde er senere betydeligt udvidede.

Paa Klosterkirkegaarden er bevaret mange Grave med Monumenter og Ligsten. Blandt Monumenterne er der ved Gytret ud mod Borgergade et over Horsens lærde Skoles Rektor Oluf Worm († 1830), rejst 1836 af Skolens Disciple, samt Øst og Syd for Kirken Gravmæler bl. a. over følgende Personer, der er begravet paa Kirkegaarden: Hansine Maria Carøe († 1815), eneste Datter af Borgm. N. C. Carøe, flere Medlemmer af Familien Lillienskjöld, Kammerherre, Oberst Chr. Fr. Juel (f. ^{7/1} 1745, † ^{10/6} 1821) og begge hans Hustruer, Generalmajor og Chef for slesv. Kyradsereg. Ivar Chr. de Læssøen, († 1823) og hans anden Hustru Anna f. Seehusen († 1857), Hospitalsforstander Hans Bendtsen († 1808), Amtmand over Skanderborg Amt Niels Preben Rosenkrantz († ^{12/3} 1825, 29 Aar gl.), Bodil Marie Stalcknecht, f. Winther († 1825), Guldsmed Jørgen Winther († 1827) og Hustru, Kbmd. Rasmus Zachariasen Molboe († 1829) og Hustru, Oberst, Kammerherre Henrik Anton Flindt († 1826), Apoteker Jacob Helms († 1816) og

begge hans Hustruer, Stads- og Distriktskirurg Jacob Nicolaj Sch w a r t z († 1810) og Hustru, Kbmd., fhv. Borgerrepræsentant Knud M o n b e r g († 1845) og Hustru.

Paa Kirkegaardspladsen Nord for Kirken ligger 29 Ligsten, som er helt mosbegrøede, og hvis Indskrifter er mere eller mindre ulæselige. Flere af dem har fordem været indmurede i Kirkegulvet, andre er flyttet fra deres oprindelige Plads paa Kirkegaarden. Af Indskrifterne kan vanskelig læses mere end Navnene paa de Ligsten, som har dækket over følgende Personers Grave: 1) Andreas H a u c h, Intendant ved det højlystelige Brunsvig-Lüneburgske Hof († 1814), 2) Peder A d z e r s s ø n, Borger og Handelsmand († 1702) og Hustruer: Anna Andersdtr. († 1684) og Margrethe Sørensdtr. Samsøe († 1712) samt dennes anden Ægtefælle Skipper og Handelsmand Clemmen Hansen († 1710), 3) Knud Sørensen M o n b e r g, Borger og Handelsmand († 1765) og Hustru Karen Mouritsdtr. († 1772), 4) Mourits M o n b e r g († 1807) og begge hans Hustruer Anna Cathrine Frydensberg og Ingeborg Hjernøe, 5) Peder Jensen H j e r n ø e (f. 1766) (Resten ulæselig), 6) Chr. Pedersen T a a n i n g, Køb- og Handelsmand († 1831) og Hustru Ane Margrethe Munck († 1831) samt hendes Forældre Hans Jørgensen M u n c h († 1803) og Anne Cathrine Christensen († 1818), 7) Mads B ø n n e l y c k e, Tobaksfabrikant og eligeret Borger († 1823) med begge sine Hustruer, Maria Weidemann († 1800) og Anne Margrethe Hansen, 8) Kancelliraad Andreas F l e n s b ø r g, Borgmester og Byfoged († 1790) og Hustru Anna Cathrine Stephansdtr. († 1801) samt 8 af deres Børn, 9) Laurids N i h m, Køb- og Handelsmand († 1774) og Hustru Maren Krabbe († 1784) og deres 6 Sønner samt hendes anden Mand Frederik W i n t h e r, Købmand og Kirkeværge († 1802) med deres Børn og hans anden Hustru Sophie Maria Thykier († 1789) samt tre af hendes Børn, 10) Samuel B l u m e r († 1782) og Hans Jacob L u c h z i n g e r († 1789), begge Købmænd i Horsens, sidstnævnte i Ægteskab med Karen Gorm, 11) Peder Frederik W i n t h e r († 1787) g. m. Anna Elisabeth Pedersdtr. Saabye, 12) Jens G y l d i n g, Købmand († 1801) g. m. Mette Monberg, 13) Niels Ole G y l d i n g, Købmand og eligeret Borger († 1822), 14) Raadmand Anders K r u u s e († 1811) og Hustru Anna Kirstine Garmer († 1826), 15) Jonas S v e n d s e n, kgl. Majestæts Tolder i Horsens († 1719) og Hustruer: Elisabeth Berendsdtr. og Anna Pedersdtr. Bering,

16) Jesper Hutfeld, Køb- og Handelsmand († 1801) og Hustru Mette Kirstine Winther († 1826) samt hendes anden Ægtefælle Niels Møller, Køb- og Hdlsmd. († 1824), 17) Søren Henrik Bræstrup, Køb- og Handelsmand og Hustru Bodil Stephansen († 1808), 18) Barnet Johanne Marie Stephansen († 1795), 19) Rasmus Kruuse, Murmester og Brandmester († 1829) og Hustru Margrethe Helene Hjerrild († 1831), 20) Ole Chr. Olesen, Købmand og Opsynsmand ved Befordringsvæsenet († 1835) med tre Hustruer: Kirstine Bang († 1809), Ane Margrethe Steenberg († 1815) og Ane Cathrine Møller († 1842) og to af deres Børn, 21) Didrich Cortsen, Handelsmand († 1784) med Hustru Bodil Hansdtr. († 1797) og hendes anden Ægtefælle Jens Hjernøe, Borger og Billedhugger († 1801), 22) Michel Foged, Skipper († 1836) og Hustru Charlotte Sophie Magdalone Winther († 1821).

Ved den sydlige Kornmur staar flere udhugne Granitsten, deriblandt en Portal med en Halvsøjle og en Tympanon med Christus og en Figur paa hver Side, samt en anden Tympanon med Dyrefigurer, som forhen har haft Plads i Kirkens Nordmur og har givet Anledning til Sagnet om Billedhuggerens Datter, der er fortalt i en i sin Tid meget læst Roman, som er udgivet 1852 og 1875. I Sydturen er indsat en Stentavle til Minde om Jacob Olufsen Skibbygger og hans Hustru Anna Thomasdatter Hjernøe, begge døde 1727. Over Indgangen paa samme Side af Kirken har der været en Sten med følgende Indskrift:

*Her høres Sandheds Ord og Jesu rene Lære,
Her muntres Sjæle op til Guds frygt, Dyd og Tro.
Min Christen, kom herind, du vil et Vidne være
Om Fryd i Herrens Huus om Sjælens sande Ro. *)*

Klosterkirken.

Klosterkirken er det tidligere Graabrødrekløsters Kirke og det eneste tilbageblevne af Klosterets Bygninger. Ved Kong Frederik I.'s Brev, dateret Gottorp, Søndagen efter Sct. Mortensdag 1532, blev den skænket Horsens By til en Sognekirke, og dertil tog ogsaa Borgerne den i Besiddelse ved Udgangen af nævnte Aar, citer at alle Munkene var fordrevet fra Klosteret. Kirken, der har dannet Klosterets nordlige Fløj, er opført af røde Munkesten paa Granitsokkel og bestaar af et treskibet Langhus og et smallere Kor med lige Gavl og en slank Tagrytter over Skibets Østende. Kirken har aldrig haft

noget Taarn. I Aarenes Løb blev Kirkebygningen mere og mere forvansket og mistede for en stor Del sit oprindelige Præg. I 1736 blev der efter den daværende Kirkeværge Jochum Hansen Rodenborgs Forlangende foretaget en Synsforretning af de mest ansete Købmænd, Borgere og Haandværkere i Overværelse af Provsten og Magistraten, og det viste sig, at Kirkens Tilstand var yderst slet, Hvælvingerne var brøstfældige og næsten faldefærdige, Sydmuren var trykket udad og revnet fra øverst til nederst, Taget kunde ikke blive liggende, Stolene i Kirken var forfaldne, Gulvet ikke stort bedre o. s. v. Den saare nødvendige Restauration skete i Aarene 1737 og 1738, og ved denne mistede Kirkebygningen atter en stor Del af dens Minder fra Klostertiden. Sydmuren skalmuredes med smaa gule Mursten, og ved flere af Hvælvingerne og Vinduerne maa Forandringerne tilskrives denne store Reparation.

I Slutningen af 18. Aarhundrede ophørte Kirken at være Sognekirke, og fra 1797 henstod den saa godt som ubenyttet; i Krigsaarene 1848—50 anvendtes den til Depot. Iøvrigt brugtes den som Ligkapel indtil 1888, da den blev gennemgribende restaureret. Planen til Kirkens Restaurering udarbejdedes af Professor, Architect Storck i Kjøbenhavn, og Arbejdet lededes af Architect Estrup i Horsens.

Den ældste Del af Kirken er aabenbart K o r e t, der er 31½ Alen langt og 11½ Alen bredt, og hvis Mure er omtrent 2 Alen tykke. I Koret, der er hævet et Par Trin, staar den rigt udskaarne, stærkt forgyldte A l t e r t a v l e fra omtrent 1500 og repareret 1706 paa Bekostning af Maren Pedersdr. Stauning, Enke efter Kirkeværge Mads Jørgensen Kølholt, og Handelsmand Søren Maltesens Enke Karen Hans datter. Altertavlen bestaar af en Midttavle, hvori Korsfæstelsen med mange Figurer, og to Sidetavler med 12 Apostel- og 4 Helgenfigurer, der kan lukkes til over Midtertavlen, samt et Fodstykke med de hellige tre Konger. I Fasten blev de to Laager lukkede til, og Tavlen viste da Fremstillinger af Lidseshistorien; ovenpaa Midtertavlen staar Kristus med Sejrsfanen midt imellem to Engle. Paa Alterskranken findes 2 Skjolde med Indskrifter, der fortæller, at den er skænket af Anne Sørensdtr. Winther 1683 og forbedret af Didrich v. Ham og Kirsten Jochumsdr. Rodenborg. Bodil Hansdr., sal. Johan Andersens, Navn og Datoen 1674, 22. Maj, findes paa Alterbordets Stenplade. Paa hver Side i Koret har staaet 9 M u n k e s t o l e fra Slutningen af 15. Aarhundrede med

udskaaret Panelværk og Endestykker, paa hvilke der er udskaarne Billeder af Apostlene, Helgener og fire Vaabenskjolde, der viser, at Stolene er bekostede af Erik Ottesen Rosenkrantz og Niels Manderup til Barriitskov. Nu er Stolene flyttet til andre Steder i Kirken. Det stærkt forgyldte Trægitterværk mellem Kor og Kirke med store Figurer, Malerier og andre Prydelser er bekostet 1679 af Jens Nielsen Tonboe og Hustru Anne Thomasdr. Winther og 1702 forgyldt og stafferet af Henrich Lichtenberg og Hans Christensen, „velfornemme Handelsmænd i Horsens“. Oven over Gitteret er anbragt et stort K r u c i f i k s, der naar helt op til Korbuens; en Indskrift paa dets Forside fortæller, at det er bekostet af Morten Cortsen 1720.

Paa hver Side af Koret for Enden af Sideskibene er der et Kapel med m u r e t B e g r a v e l s e under. I det nordlige Kapel, som er hvælvet, og hvortil der fra Koret er Opgang, skilt fra et Jerngitter, findes tre Kister og et stort Marmor-monument over Kammerassessor Apoteker Gotfred Schmidt († 1773) og hans to Hustruer. Kapellet ved den søndre Side af Koret med Portal og Jerngitter ud til Sideskibet er nu tomt; men paa den østre Mur hænger to sorte, ovale Marmortavler med latinsk Indskrift, der fortæller, at dette Gravmæle er helliget to russiske Prinser Peder († 1798) og Alexis († 1787) samt deres Søstre Catharina († 1807) og Elisabeth († 1782); de fire Kister er nu sat ned i Begravelseskælderens under Kapellets Gulv.

L a n g h u s e t s indvendige Længde er $42\frac{1}{2}$ og Bredde henved 26 Alen. Midterskibet har 4 Hvælvinger, Sideskibene ligesaa, men disse har kun en Højde af 10 Alen, medens Midterskibets er 15 Alen høje. Mellem Midterskibet og Sideskibene er der 6 svære, mindre Piller, 3 paa hver Side, hvorpaa Hvælvingerne hviler. Foruden Midtergangen er der ogsaa en Gang gennem hvert af Sideskibene, og langs disse er der 4 Rækker Stole, der fornyedes ved Kirkens Restauration 1738 og bekostedes af Etatsraad Gert Hansen Lichtenberg, ligesom der ogsaa fra andre Privatmænd ydedes Bidrag. Ved samme Lejlighed blev Stolene malede med barokke symbolske Billeder med Aarstal 1738 og Navnet M. Chr. Thrane. Paa en Stoledør er der f. Eks. malet en Dværg, staaende paa et Bjerg og rækkende Haanden op mod Maanen, ved Siden af ham staar der en Kæmpe nede paa Jorden, men naar op til lige Højde med Dværgen og siger: Kunde du ved Maanen røre, bliver du dog ikke større. Paa en anden Stoledør er der

malet en Mand med en Suppeterrin, som han løfter Laaget op paa, og under Billedet staar: „Det Udvortes lidet agtes, naar det skjulte ret betragtes.“ Prædikestolen, der bæres af Marie med Barnet, og som har en Del Figurer og Lydhimmel, er flyttet hertil fra Vor Frelsers Kirke, medens den tidligere Prædikestol, skænket Klosterkirken af Raadmand Johan Andersen og Hustru i Aaret 1670, flyttedes til Vor Frelsers Kirke. Døbefontenen af Granit med Dyrefigurer og Rebsnoning paa Kummen er bekostet 1716 af Borgmester Stefan Rasmussen Hofgaard.

Det anselige Orgelet, som 1739 bekostedes af Købmand Peder Thomassen Bering, var anbragt midt paa den nordlige Side af Midtskibet paa et Pulpitur, der med Orgelet fjernedes 1863.

Inskriptionen paa Orgelet var følgende:

Peder Thomassen Bering og Sal. Elisabeth
Cathrine Hofgaard.

*Den store Gud til Priis, hans Menighed til Nytte,
Hans Kirke til Zirat, lod Peder Bering flytte
Fra choret Orgelet af Nye det bygde her,
Og lod indrette det med sine Prydelser.
Gud stem i Andagt op, hver Hierte, Mund og Tunge,
Naar de i Harmonie med Orgelet skal siunge
Din Ære, Gud bepryd hans Huus med Held igien.
Som prydede dit Huus, benaad hver Kirkens Ven.
Anno 1739.*

Inskriptionen sluttes med dette Vers:

*Udi Kloster-Kirken høres Orgel-Verket som de gav,
Deres Been maa her ey røres i den Hvile-søde Grav.
Du Dødelig! betænk, her har du Slæb og Møye,
Du intet med dig faaer i hvad du end maa døde.
I Graven hviler du og intet Arbejd har,
I Himlen frydes du blandt de Udvaldes Skar. ")*

Kirkens nuværende Orgel er bygget af F. Nielsen 1894 og har 15 Stemmer.

Paa Pulpiturer i Kirken findes følgende Indskrifter: Chr. Laurentii 92 (1592), A. J. V. 1623, H. L. 1626, Andreas Georgii 1620, Erasmus Severini 1621 og Jochum H. R., d. v. s. Jochum Hansen Rodenborg, MDCCXXXVII.

I det sydvestlige Hjørne af det sydlige Sideskib findes det Lichtenbergske Gravkapel (fra 1738), skilt fra Hoved- og Sideskib ved smukke Jerngitre. Uden for Gitret ved Sideskibet er der et smukt udskaaret Trægitterværk med

Indskrift, at denne Begravelse har Chr. Nielsen Tonboe og Hustru Elisabeth Pedersdtr. Kolding ladet indrette 1675.

Efter Graabrødreklosterets Ophævelse, da Kirken blev Sognekirke, ansaas den gennem de følgende Aarhundreder som Byens fornemste Kirke, og talrige Indskrifter paa Ligsten og pragtfulde Epitafier fortæller et og andet om mange gode Borgere, der er begravet i Kirken eller paa dens Kirkegaard.

Paa Korets søndre Mur er der tre Epitafier, nemlig over Borgmester Jørgen Hansen Høxbroe, † 1697, og Hustru Maren Jensdtr. Tonboe, † 1686, over Kancelliraad Jochum (Hansen) Rodenborg de Lichtenhjelms, f. 1701, † 1775, og hans to Hustruer Adolphine Sophie Møller, † 1753, og Bodil de Lichtenberg, der døde 1807 som Enke efter Kammerherre, Oberst Chr. Chr. Gersdorff, og over Borgmester Anders Jørgensen, † 1620, og Hustru Kirsten Nielsdtr., med Billeder af dem og deres 3 Døtre Karen, Mette og Barbara. Paa Korets nordre Væg er der et Epitafium over Borgmester Jørgen Christoffersen Blimester, † 1697, og Hustru Margrethe Pedersdtr. Bering, † 1732, gift anden Gang med Borgmester Morten Cortsen, † 1727, som ogsaa ligger begravet her. Paa den sydlige Pille ved Opgangen til Koret er et stort Epitafium over Borgmestrene Hans Olufsen Ribber, † 1615, og Ernst Ernsten Baden, † 1656, med deres Hustruer og førstnævntes Søn Borgmester Oluf Hansen Svane, † 1664, og dennes første Hustru Maren Andersdtr., † 1650, og deres Børn. Paa den tilsvarende nordlige Pille hænger et Epitafium over Raadmand Oluf Ibsen, † 1644, og hans to Hustruer, Mette Sørensdtr., † 1625, og Birgitte Knudsdtr., † 1655. I Midterskibet findes Epitafier over Kbm. Jens Jørgen Lindvig, † 1766, med hans Billede i hvidt Marmor og 4 Figurer i Relief, hentydende til Handelsstanden, og over Chr. Nielsen Tonboe til Jensgaard, † 1707, og Hustru Elisabeth Pedersdtr., † 1687. For Enden af Korsgangen paa nordre Side af Sideskibet er der en Begravelse for den Lillien skjoldske Familie, indrettet 1798 af Enke efter Kammerherre Hans Gustav Lillien skjold, † 1796, Charlotte f. Heltzen, † 1834. Forhen var der et noget ophøjet indgittret Rum over denne Begravelse, men Gitret borttoges ved Reparationen i 1862, og Gulvet gjordes lige med Kirkegulvet, en Marmortavle findes endnu paa Stedet. I Kirken findes nu kun faa Ligsten; en Del er udflyttet paa Kirkegaarden. De tilbageblevne er nu indsat i Væggene, bl. a. over ovennævnte

Borgmester Anders Jørgensen og Raadmand Oluf Ibsen, over Handelsmand Peder Jørgensen Flensborg, † 1714, og to Hustruer, og over Sognepræsten Hans Knudsen og Ane Rasmusdr., begge døde af Pesten 1619, samt deres Datter Maren († 1672) og hendes Mand, Raadmand Niels Kalesen Høgg, † 1678. I Vaabenhuset findes 3 Ligsten, deraf en over Raadmand Thomas Panck, † 1741.

Blandt de mange, der har været begravet i Kirken, nævnes en fynsk Adelsmand, som døde 1561. Efter Sagnet skal han have været af Slægten Abildgaard og i en Forsamling af Adelige paa Stjernholm Slot have villet vise sin Styrke ved i fuld Rustning at danse en Dame træet, men styrtede selv død om under Dansen. 1565 begravedes Righshofmester Ejler Hårdenberg til Mattrup og Vedtoftegaard, som døde paa Mattrup. I Koret er ogsaa en i sin Tid bekendt Horsensborger Mads Jørgensen Kølholt, † 1706, tilligemed hans Hustru Maren Pedersdr. Stauning, † 1739, begravet i samme Gravsted som hans Moder Anne Nielsdr., † 1687, tilligemed hendes anden Mand, Rdm. Christopher Christensen, hvorimod hendes første Mand, Jørgen Madsen Kølholt, er begravet ude paa Kirkegaarden.

1707 ²⁷/₁₁ betalte Provst Anders 10 Rdl. for det Hul, som blev gjort paa Kirkens Mur til hans Begravelsessted. Fru Karen Gyldenstjerne, der i fordums Tid havde haft en mægtig Indflydelse paa Forholdene i Horsens, døde paa Stjernholm og blev begravet 1613 ²⁰/₄ i „Horsens Kirke“, hvorved sikkert maa forstaaes „Klosterkirken“.

Paa en nu omstøbt Kirkeklokke fandtes følgende Indskrifter:

ANNO 1727 DA MAG. JESPER NORUP VAR SOGNEPRÆST —
MAG. LAURIDS FOGH MED-TIENER — MORTEN CORDTSØN
BØRGE-MESTER — THOMAS PANCK OG HANS RODENBORG
RAADMÆND — CLAUDS CORDTSØN OG RASMUS WULFF KIR-
CHE-WÆRGERE ER DENNE KLOCKE OM STØBT I KIØBENHAVN
AF HENDRICH THESSIN.

og paa den modsatte Side:

GLORIA DEO IN EXCELSIS

derunder et Bladornament og et Kong Frederik IV.' Monogram, samt:

VED LYD OG KLANG OM KIRCHEGANG JEG BYENS FOLCK
PAA MINDER LYCKSALIG ER DA EEN OG HUER SOM VILLIG
SIG INDFINDER HER. Mag. I. Bredall Rect.¹⁶)

I gejstlig Henseende udgjorde Horsens et eget Pastorat med en Sognepræst og to resid. Kapellaner, af hvilke den 1. tillige var Præst ved Hospitalskirken.

Efter at Klosterkirken ved Reformationens Indførelse var skænket Byen til Sognekirke, holdtes Højmessen i denne Kirke, men Aftensangstjenesten i Sct. Ibs Kirke. Ved kgl. Res. 1794 ²⁴/₁ bestemtes, at Gudstjenesten for Fremtiden kun skulde holdes i Sct. Ibs Kirke, som skulde være Byens Sognekirke og samtidig fik Navnet V o r F r e l s e r s K i r k e. Efter at Klosterkirken var ophørt at være Sognekirke henstod den saa godt som ubenyttet, indtil det ved kgl. Res. af ²³/₁₂ 1893 tillodes, at K l o s t e r k i r k e n maatte indvies ²¹/₁ 1894 for derefter at benyttes til Gudstjeneste for Horsens Menighed ved S i d e n a f V o r F r e l s e r s K i r k e. Endelig ophævedes Embederne som Sognepræst i Horsens, 1. resid. Kapellan og Præst ved Hospitalet samt 2. resid. Kapellan ved kgl. Res. ¹/₁₀ 1904, og der oprettedes to nye selvstændige Sogne: V o r F r e l s e r s S o g n og K l o s t e r S o g n med hvert sit Sognepræstembede og res. Kapellani. Samtidig udnævntes Thordur Tomas T o m a s s o n, f. i Akureyri paa Island ⁷/₁₂ 1871, som siden ¹⁴/₁₂ 1898 havde været 1. resid. Kapellan og Hospitalspræst i Horsens, til at være Sognepræst ved Klosterkirken og Jes Hansen Skovgaard S e i d e l i n, f. i Kbhvn. ⁸/₁₀ 1874, til residerende Kapellan ved Klosterkirken og Præst ved Horsens Hospital.

Den lærde Skole.

Efter Reformationens Indførelse blev Graabrødreklosteret ophævet og med alt sit Tilligende taget i Besiddelse af Horsens By, hvilket skete Aar 1532. Kirken toges i Brug som Sognekirke, en Fløj af Klostergaarden blev P r æ s t e b o l i g og en anden B y c n s l æ r d e S k o l e. Som ovenfor omtalt har sidstnævnte Bygninger ligget Syd for Kirken, indtil de et halvt Aarhundrede senere nedbrødes. Derefter blev den lærde Skole flyttet til en anden af det forhenværende Klosters Bygninger, Nørdøst for Kirken, den blev istandsat og taget i Brug 1589, hvilket Aarstal samt Lensmanden Erik Langes Navn skal have staaet paa Bygningen. Af denne Bygning findes endnu i Kælderen under den nuværende Godsforval-Murværk sidder gamle Jernhængsler. 1736 befandtes Skolebygningen saa slet og ringe, at Lærerne ikke kunde være der

for Regn og Vind ved Ungdommens Undervisning, „men sligt andet Steds i Byen maatte forrette“. Skolebygningen blev senere nedbrudt, og der opførtes en ny, som bestod af 54 Fag Grundmur og 8 Fag Bindingsværk og toges i Brug 1746, terbolig fire Hvælvinger med en tilmuret Nedgang, i hvis dens Opførelse havde kostet 3890 Rdl. Ved denne Lejlighed havde Vinhandler Jochum Hansen Rodenborg, senere adlet Lichtenhjem, som Ejer af S o r t f e l d lagt et Stykke af denne Tofts Grund til Rektors Have. Skolebygningen strakte sig med dens nordre Gavl helt ud til Borgergade og sydpaa omtrent til den lille taarnagtige Udbygning ved det nordvestlige Hjørne af Klosterkirkens Kor.

Over Døren ud til Kirkegaarden sattes en Mindetavle med følgende Indskrift:

FORTUNANTE D. T. O. M. HÆC SCHOLA AUSPICIIS
REGIS CHRISTIANI VI. EX RUINA RUDERIBUS QUE
SUIS SPLENDIDIOR AMPLIOR QUE SURREXIT. ANNO
MDCCXLVI.¹¹⁾

I 1803 var Skolens Bygninger assureret for 5,270 Rdl. og bestod af Rektorbygningen (22 × 13 Al.), som blev regnet for en de smukkeste i Landet, og en Skolebygning (22 × 13 Al.) med Kvist (8 × 13 Al.) til Skolens Bibliotek samt en Sidebygning (22 × 13 Al.) til Bolig for Skolens ældste og yngste Hører. Bygningerne blev 1807 underkastet en betydelig Forandring og Istandsættelse, efter at det ved kgl. Resol. af 29/8 1806 var blevet tilladt at anvende dertil 2235 Rdl. 1 Mrk. 12 Sk. af Skolens Fond. Disse Arbejder udførtes for den nævnte Sum af Bygmester, Kaptajn Johan Höffner († 1839) i Horsens.

Ved samme Lejlighed fik Skolen ogsaa en Tilbygning ud til S o r t f e l d, og samtidig forhøjedes Forsikringssummen til 5860 Rdl. Under Ombygningen havde Skolen en Tid sine Lokaler i Gaarden Nr. 380 paa Nørregade, den senere Postgaard, med 3 Værelser i øverste og een Stue i nederste Etage.

I fire Længer med Kvist paa den gamle Skole stemningsfuldt og hyggeligt i Ly af skyggende Linde. Den bestod i en Aarrække af 3 Klasser, først ved Skoleaarets Begyndelse 1829 blev en 4de (1ste) Klasse særskilt oprettet, og fra 30/6 1846 blev der 6 Klasser, hvorved Skolens hidtil gode Indretning forstyrredes.

Over Stolen paa Katederet i Mesterlektion hang paa en bred Pille et Oljemaleri af Skolens ansete Rektor Oluf Worm, malet af S. M. Jørgensen i Aarhus 1828, og en af Sidevæggene var prydet med Portrætter af Luther og Melancthon samt to af Byens mest velfortjente Sønner, Erkebiskop Hans Svane, foræret af Mourids Frydensberg 1782, og Statsminister Ove Høegh Guldberg, sidstnævnte i en meget fornem rød Hofmandskjole.¹²⁾

Disse fem Portrætter findes nu i Horsens lærde Skole, hvor de er anbragt paa Væggen i den lange Gang. Her er et helt Billedgalleri med 42 malede Portrætter, deriblandt den Wormske Portrætsamling, som forhen har tilhørt Rektor Oluf Worm, og Portrætter af følgende Personer:

Etatsraad, Rektor Frederik Christian Carl Birch († 1889), Præsten Jens Hornsylvd († 1840), Arkæologen Peter Oluf Brøndsted († 1842), den lærde Dr. Erasmus Roterdamus († 1536), foræret Horsens Skole af Enkefru Høegh-Guldberg, Gehejmeraad Poul Løvenørn († 1740), Gehejmeraad Stephan Hofgaard Cortsen († 1800) og et Portræt af Luther.

Den Wormske Samling bestaar af Portrætter af 30 Enkeltpersoner, hvoraf 14 er ukendte. De øvrige er ved Paategning paa Billedernes Bagside angivet at være følgende:

1) Den lærde Slægt Worms danske Stamfader Johan Worm, død som Raadmand i Aarhus 1601, 72 Aar gl., 2) hans Hustru Anne Nielsdatter Storm, † 1597, 64 Aar gl., 3) deres Søn Willum Worm, Borgmester i Aarhus, † 1629, 66 Aar gl., og 4) hans Hustru Inger Olufsdtr., † 1619, 51 Aar gl., 5) Søn af sidstnævnte Ægtepar Dr. og Prof. med. Ole (Oluf) Worm, f. 1588, † 1654, og 6) hans 1. Hustru Dorothea Thomasdtr. Fincke, † 1628, 32 Aar gl., samt 7) hans Søn af 2. Ægteskab Justitsraad Mathias Worm, Præsident i Ribe, † 1707, 8) dennes Søn Justitsraad, Præsident i Ribe Carsten Worm, † 1750, og 9) hans Broder Lektor theol. i Aarhus Oluf Worm († 1743), dennes Hustru Karen Knob († 1750) var Horsensrektoren Oluf Worms Mormoder, hvis Forfædre er repræsenteret med følgende Portætter: 10) Amtsforvalter i Aarhus Jens Knob († 1696) gm. Bente Randalff († 1699), 11) Rdm. i Malmø, senere Landsdommer i Lolland og Falster Rasmus Enevoldsen Randalff († 1672), og 12) hans Hustru Magdalene Wildfang, † 1723, samt 13) Borgmester i Malmø Evert Wildfang og 14) Hustru Giørdild Fadersdatter og endelig 15) Rektor

Oluf Worms Morbroder Professor, Dr. phil. Rektor ved Aarhus Skole Jens W o r m († 1790) og 16) dennes Hustru Anna M ü l l e r, f. 1701, † 1774.

Skolens Lærerpersonale bestod fra den Tid, den blev stiftet, af Rektor (Skolemester) og 2 Underlærere, Hørere, som indtil 1739 med hele Skolen stod under Tilsyn af Biskoppen over Aarhus Stift, medens Sognepræsten var Rektorens nærmeste Foresatte. Rektoren, der egentlig var Degn, havde altsaa en temmelig underordnet Stilling og var saa usselt lønnet, at han saavel som Skolens øvrige Personale paa forskellige Maader maatte forskaaffe sig Biindtægter. Paa Helligaftener gik Skolens Lærere og Disciple med Rektor i Spidsen omkring i Byen og sang i Husene, hvorved indkom nogle Gaver til Deling. Som Følge deraf var Lærerstillingerne nærmest at betragte som Mellemed til bedre Embeder.

De latinske Skoler havde Krav paa at besætte Degnekaldene i to Miles Omkreds med Disciple fra Skolen, noget som ikke yndedes af Præsterne og Sognemændene, som hellere vilde have Sædedegne end Løbedegne, der kun Søn- og Helligdage viste sig hos dem. Men Løbedegnene gjorde vistnok deres Sager godt, i hvert Fald har det været af stor Betydning for Tonekunsten, at disse øvede Sangsvende hver Søndagmorgen drog ud til Landsbyerne. Som Peblinge tjente de fattigste iblandt dem til Udkommet ved „Syngen for Godtfolk“, og senere som Løbedegne havde de ofte saa store Indtægter, at de kunde leve deraf og derfor vedblev at gaa i Skole en lille Menneskealder. Men „Cantores amant humores“ — de, der kvæde, elske Væde — er et gammelt Ord om Sangere, og Løbedegnene fik Skyld for Drukkenskab, Lediggang og andre Laster: Degne og Duer gør skidne Stuer. Fra Horsens Skole gik Degne ud til de omliggende Landsbyer helt ned til Aaret 1750, og i 1742 var en Discipel Degn ved Hospitalet.

Intet Under, at honnette Folk havde Betænkeligheder ved at sætte deres Børn i Latinskolen, men foretrak de danske Skoler eller Privatundervisning. Peder Pedersen, der døde 1669 som Assessor i Højesteret og øverste Borgmester i Kjøbenhavn, var født 1608 i Horsens, hvor hans Fader var Handelsmand. Han blev af sine Forældre sat i den latinske Skole, indtil han var 12 Aar gammel, hvorefter han blev sendt til Lybæk i 2 Aar for at lære Regne- og Skrivekunsten hos den berømmelige Skoleholder Johan Botche. I de Tider rekrutteredes Latinskolen mest med Børn af lavt eller endog slet løn-

nede Embedsmænd og af den fattigste Almue, som havde fri Undervisning.

Ved Forordningen af $15/4$ 1739 forbeholdt Kongen sig selv at beskikke Rektorer, og Latinskolerne befriedes for en Forpligtelse til at sørge for Byens fattige Børns Undervisning, som det havde været Reformationen's Mening at paalægge dem og som havde været Motivering for en stor Del af de Legater og andre Indtægter, hvormed de var blevet udstyret. Samtidig forbedredes Lærernes Løn, og fra den Tid kom ogsaa Underlærerne, nu kaldet Adjunkter, paa fast Gage.

Efter Skolereformen 1805 blev Lærerpersonalet, som hidtil havde bestaaet af Rektor og 2 Adjunkter, forøget med en Overlærer og en Adjunkt og bestod efter 1848 foruden Rektor af 3 Overlærere, 6 Adjunkter og 3 Timelærere. Skolen har for Tiden 1 Rektor, 1 Overlærer, 10 Adjunkter, 1 Time- lærer og 2 Gymnastiklærere. Da Latinskolens 2 nederste Klasser nedlagdes 1871, oprettede Lærerne en Forberedelsesskole til den lærde Skole, som har sin egen Bygning.

Indtil Slutningen af 17. Aarhundrede hændte det sjældent, at en Rektor holdt ud i Embedet, men omsider fik gejstlig Befordring eller bedre aflagte Rektorater. Blandt Skolens 10 Rektorer i denne Tidsperiode nævnes her følgende: Den første, som kendes, Niels O l u f s e n, var af en gammel Horsens Slægt, Mag. Hans Pedersen H o r s e n s, som var Rektor her indtil 1593, døde 1617 $13/7$ som Lector theol. ved Aarhus Domkirke, Mag. Mads Andersen P o r s, død som Sognepræst ved Domkirken i Ribe o. 1619, og Mag. Laurids Ernstsens B a d e n, Rektor fra 1636 til 1639, da han blev Sognepræst i Stouby og Hornum, og døde 1689. De tre sidstnævnte var født i Horsens, og alle fire omtales senere, hvorimod de øvrige i Henseende til Borgerkabets Historie kun har ringe Interesse og derfor udelades.

Derefter har Rektorembetet været beklædt af følgende:

1693—1707, Ezechiel Henrik P o n t o p p i d a n, f. 28. Maj 1642 i Vejle, hvor hans Fader Mag. Henrik Erichsen P. var Præst; efter en Tid at have været Hører ved Aalborg Skole, blev han 1693 Rektor i Horsens og døde pludselig 5. Septbr. 1707.

1707—1735, Mag. Erik B r e d a l, Student fra Trondhjem 1691, havde været Rektor i Skanderborg, før han 1707 kom til Horsens, blev Magister $4/5$ 1712 og døde i Horsens

1736. 1695 ægtede han Anna Margrethe Bredal, f. i Skade Prgd. $^{13}/_6$ 1655, en for sin Tid meget lærd Dame. Hun havde været Lærerinde hos Birgitte Gjøe til Quitzowsholm og var første Gang gift med Ejeren af Brahesholm Niels Sørensen, med hvem hun fik 8 Børn, saa at hun til sin store Beklagelse maatte lægge sine lærde Sysler paa Hylden. Hun optog dem imidlertid i sit andet Ægteskab, som var barnløst.

1735—1742, Mag. Christopher B i e, blev Magister $^{21}/_6$ 1735 og døde i Embedet 1742; gift med Helene Johanne Selmer. Da han tiltraadte Rektoratet, var Antallet af Disciple 26, 1739 var det steget til 47, men ved hans Død kun 33.

1742—1743, Andreas Frandsen R a a r u p, f. i Stadil Prgd. $^{15}/_9$ 1713, Student (Ribe) 1733, cand. theol. 38, Vice-rector her 1742, Sognepræst til Ølsted-T. $^{19}/_6$ 1743; død $^{27}/_1$ 1790; gift $^{6}/_{10}$ 1744 med Ingeborg Cathrine Davidsen, f. i Odder Prgd. 1722, død i Decbr. 1783.

1743—1756, Mag. Jens H a n s e n, f. 1712, Student (Viborg) 1731, Hører ved Frue Skole i Kbhvn., Magister 1740, Rektor ved Ribe Skole $^{2}/_4$ 1756, død $^{6}/_7$ 1782; gift $^{18}/_8$ 1742 med Martha Lous, død i Ribe $^{28}/_2$ 1787.

1756—1773, Peter Jacobsen T e t e n s, f. i Nykjøbing, Falster, $^{27}/_{10}$ 1728, Student 1745, Magister 1750, Hører ved vor Frue Skole i Kbhvn., Rektor her 1756, Stiftsprovst i Ribe 1773, Dr. theol. 1779, Biskop i Viborg 1781, død $^{7}/_4$ 1805; gift 1756 m. Anania Wederkinch, f. i Nykj. p. F. 1736, død $^{23}/_{12}$ 1816.

1773—1781, Johan Henrik T a u b e r, f. i Aalborg $^{7}/_6$ 1743, Student 1762, Magister 1772, Rektor her 1773, cand. theol. 1779, Rektor ved Odense Kathedralskole og Professor ved Gymnasiet 1781, Rektor ved Roskilde Domkirke 1787, Dr. theol. 1790, død i Roskilde $^{26}/_1$ 1816; gift 1774 m. Gregoriane Begtrup, f. 1751, død $^{25}/_3$ 1820. — Taubers Værd som Rektor var almindeligt anerkendt, han udmærkede sig ved den blideste Omgang og ved at lede Disciplene til Selvtænkning; til at straffe havde han en afgjort Ulyst, hvilket i de Tider var en Sjældenhed i Skolerne. Han vakte Disciplienes Kærlighed til Modersmaalet og søgte at uddanne dem i at skrive det. Taubers efterladte Dagbøger findes nu i Stiftsbiblioteket i Aalborg og bestaar af 14 Kvantbind, af hvilke de to første Bind gaar til Aaret 1781, da han forlod Horsens. „Blade af Rektor Taubers Dagbøger“ (Memoirer og Breve XXXVIII) er udgivet 1922.

1781—1787, Ole Kraft, f. i Kbhvn. $^{11}/_{10}$ 1753, cand. theol. 1775, Konrektor i Aalborg 1778, Magister 1779, Rektor her 1781, Rektor ved Odense Skole og Professor ved Gymnasiet 1788, død $^{10}/_{11}$ 1793. Medens han var i Horsens, stod han i nær Forbindelse med det russiske Hof, holdt Mindetaler over Prinsesse Elisabeth 1782 og Prins Alexis 1787; gift 1783 m. Frederikke Caroline Lederer, f. 1765, død $^{16}/_{12}$ 1846, Datter af Justitsraad Carl Fr. Lederer, som var Hofmedikus ved Palæet i Horsens.

1787—1829, Oluf Worm, hed egentlig Oluf eller Ole Bagge og var Søn af Provst Christen Sørensen B., Sognepræst til Tved i Mols Herred, hvor han fødtes $^{22}/_{10}$ 1757. Hans Moder var Margarethe Benedikte Worm, Søster til den lærde Rektor i Aarhus Jens W. († 1790), i hvis Hus han blev opdraget og blev Student fra Aarhus Skole 1775, cand. theol. 1779; 1784 vandt han den filologiske Magistergrad, Rektor her 1787, entl. 1829, Professor 1800, R. af Dbg., Medlem af Videnskabernes Selskab 1823, død $^{12}/_{6}$ 1830; gift $^{11}/_{11}$ 1788 m. Elisabeth Saur, f. i Kbhvn. 1755, død $^{18}/_{10}$ 1834. Rektor Worm var Skolemand med Liv og Sjæl og nød den højeste Anseelse som Lærer og Skolebestyrer i 41 Aar. Hans Portræt fandtes i mange Hjem, og en Del af hans Disciple lod opsætte en Mindestøtte (udført af Bissen) paa hans Grav paa Klosterkirkegaarden.

1829—1833, Niels Vinding Dorph, f. i Stege $^{25}/_{3}$ 1783, Student (Vordingborg) 1801, cand. theol. 1804, Lærer ved Metropolitanskolen s. A., cand. philol. 1809, Adjunkt ved Viborg Kathedralskole s. A., Konrektor i Horsens 1827, Rektor her 1829, entl. 1833; Professor 1840, Direktør for det kgl. Theater 1856—57, død i Kbhvn. $^{10}/_{11}$ 1858; gift 1820 m. Louise Amalie Bloch, f. i Kbhvn. $^{2}/_{6}$ 1799, død $^{12}/_{5}$ 1881.

1833—1844, Anders Faaborg Müllertz, f. i Kalundborg $^{11}/_{3}$ 1788, Student 1804, Alumnus i det pædagogiske Seminarium og Lærer i det Schouboeske Institut 1808, Adjunkt ved Latinskolen i Nyborg 1810, ved Kathedralskolen i Odense 1811, Dr. phil. 1817, Overlærer i Nyborg 1819, Rektor her 1833, død i Horsens $^{1}/_{2}$ 1844; gift 1816 med Margrethe Dorette Heiberg, døbt i Ribe $^{15}/_{4}$ 1791, død $^{9}/_{4}$ 1878.

Under den paafølgende toaarige Vakance i Rektoratet bestyredes Skolen af Overlærer Bertel Storm, f. i Smidstrup $^{1}/_{2}$ 1788, som 1818 var blevet Adjunkt ved Skolen og Overlærer 1835, han døde $^{3}/_{8}$ 1857.

1846—1849, Halvor Frode Høegh N i s s e n, f. i Kbhvn. $\frac{20}{12}$ 1806, Student 1823, cand. theol. 1829, Adjunkt ved Metropolitanskolen 1830, cand. philol. 1837, Overlærer ved Frederiksborg lærde Skole 1840, Rektor her 1846, død $\frac{15}{4}$ 1849; gift 1836 m. Emilie Seraphine Røed, f. i Kbhvn. $\frac{2}{5}$ 1806. død $\frac{24}{3}$ 1840.

Skolen stod nu atter en Tid under en Overlærer, Bjarne Johnsens Bestyrelse.

1849—1871, Frederik Christian Carl B i r c h, f. i Vindkilde $\frac{21}{8}$ 1812, Student (Slagelse) 1829, cand. phil. 1836, Adjunkt ved Sorø Akademi 1837, Overlærer ved Vordingborg lærde Skole 1841, ved Metropolitanskolen 1844, Rektor her $\frac{30}{7}$ 1849, Professor 1858, R. af Dbg. 1862, Rektor ved Metropolitanskolen 1871, Dbmd. 1874, død som Etatsraad $\frac{16}{11}$ 1889; gift $\frac{9}{10}$ 1851 med Sophie Frederikke Knobelauch, f. i Kbhvn. $\frac{30}{3}$ 1812. Under denne dygtige Skolemands Bestyrelse hævede Horsens Skole sig betydeligt. Discipelantallet var ved Begyndelsen af hans Rektorat kun 45, men ved dets Slutning 102.

1871—1881, Otto Daniel F i b i g e r, f. i Kbhvn. $\frac{26}{3}$ 1824, Student 1842, Lærer ved Flensborg Skole 1852, Lærer ved Metropolitanskolen 1858, Adjunkt 1860, Rektor her 1871, død $\frac{29}{3}$ 1881; gift $\frac{21}{5}$ 1853 m. Bella Nathan, f. i Kbhvn.

1881—1889, Conrad I v e r s e n, f. i Stevelt ved Haderslev $\frac{19}{9}$ 1833, Student 1848, cand. philol. 1857, Adjunkt ved Haderslev lærde Skole 1858, afsat af den preuss.-østr. Civilregering, Lærer ved Haderslev Læreres Skole 1865, Overlærer ved Horsens lærde Skole 1875, Rektor her 1881, Rektor ved Frederiksborg lærde Skole 1889, entl. 1902; R. af Dbg. og Dbmd..

1889—1902, Anton N e e r g a a r d, f. i Udesundby Præstegaard $\frac{1}{7}$ 1832, Student 1848, cand. philol. 1857, Adjunkt ved Domskolens i Slesvig 1858, afsat 1864 af den preuss.-østr. Civilregering, konst. Adjunkt ved Aarhus Kathedralskole s. A., Adjunkt 1869 og Overlærer ved samme Skole 1879, Rektor her. 1889, entl. 1902, R. af Dbg. og Dbm.; gift i Faxe $\frac{17}{10}$ 1861 med Anna Dorothea Juliane Henriette Torst, f. paa Løvenborg $\frac{24}{10}$ 1840.

1902—1925, Otto L u n d, f. i Flensborg $\frac{17}{8}$ 1855, Student 1873, Lærer i københavnske Skoler 1875—80, cand. philol. 1881, Lærer ved Vejle Latin- og Realskole 1881—84, Timelærer ved Aarhus Kathedralskole 1884, Adjunkt ss. 1886—1902, Rektor her 1902, R. af Dbg. og Dbm., entl. 1925;

gift 1. Gang $\frac{3}{11}$ 1882 m. Caroline Gommine Krøyer, f. i Svendborg 1855 $\frac{3}{6}$, død 1902 $\frac{28}{12}$, 2. Gang $\frac{10}{2}$ 1907 m. Ingeborg Friis, f. i Kbhvn. $\frac{13}{6}$ 1865.

Den gamle Skole ved Klosterkirkegaarden blev med Tiden for lille, saa at det ansaas for nødvendigt, at en helt ny Skolebygning blev opført.

Ved kgl. Resolution af $\frac{12}{5}$ 1848 overlodes Palæet uden Betaling til det lærde Skolevæsen, for at den paatænkte nye Skolebygning kunde opføres der. Denne Plan blev imidlertid ikke udført; Palæet blev med kgl. Tilladelse solgt 1852, og Lov af $\frac{28}{4}$ 1855 fastslog, at der skulde opføres en ny Skole for 33,000 Rdl. Den blev efter Tegning af Bygningsinspektør Thielemann opført 1856—57 paa Hjørnet af Havnealleen og Amaliegade, og ved det nye Skoleaars Begyndelse i 1857 toges Skolen i Brug.

Den gamle Skolebygning købtes 1858 $\frac{1}{4}$ af cand. theol. Jens Peter Harald Købke, som i nogle Aar holdt privat Skole der. Ved Skøde af 1874 $\frac{16}{12}$ solgte hans Arvinger Ejendommen, Matr.-Nr. 552 (Areal: 4899 Kv. Al.), til Lensgreve C. E. Kragh-Juel-Vind-Frijs, og 1877 $\frac{3}{7}$ overgik den ~~M~~ Grevskabet Frijsenborg, som lod Bygningen indrette til Godsforvalterbolig. Ejendommen (Matr.-Nr. 552a) tilhører nu et Konsortium. Ejendomsskyld: 70,000 Kr. Brandass.: 40,910 Kr.

Byens Sygehus.

Efter Ophævelsen af Helliggaardshuset og Sct. Jørgens Gaarden var der længe ingen offentlig Anstalt i Horsens, hvor syge Mennesker kunde indlægges til Helbredelse.

Ved Klosterkirkegaardens nordvestlige Hjørne opførtes i Aaret 1799 en enetages Bygning (13 × 12 Alen) med Facade ud til Borgergade, som indrettedes til Sygehus og Opholdssted for Sindssyge, der ikke kunde modtages til Bevarelse i de berygtede Daarekister i Aarhus Hospital. Sygehusets Oprettelse skete paa Foranledning af daværende Distriktskirurg i Horsens Alexander Henrik Flock († 1806). Sygehuset var en halvt privat Anstalt, „Sygeværten“ oppebar en aarlig Løn af 66 Rdl. 64 Sk., og Sygeplejen og Opvartningen besørgedes af Almissemøller. Før Paabudet i kgl. Resol. af 1806 $\frac{6}{6}$ om Oprettelse af Sygehuse i alle Landets Amter, fandtes der i hele Riget med Undtagelse af København kun 11 Sygehuse, foruden det i Horsens, som Flock i 1804 afstod til sin Eftermand i Embedet Jacob Nicolai

Schwartz. Efter dennes Død 1810 købte Kommunen det til offentligt Sygehus for Byen ifølge daværende Distriktskirurg Jacob Diderik Mich's Forslag.

Senere benyttedes Bygningen til Bolig for Kommunens Funktionærer, indtil den i 1880'erne blev nedbrudt, og Grunden udlagdes til Gade. Samtidig erstattedes den gamle Kirkegaardsmur mod Borgergade og Badstuegyde af et moderne Jerngitter, og Hovedindgangen til Kirkegaarden blev henlagt til det Sted, hvor Sygehuset havde ligget.

Garnisonen havde sit eget Sygehus, og i flere Aar opretholdt Etatsraadinde Bodil de Lichtenberg († 1795) for sine egne Midler en Sygestue i Grønnegade, hvor fattige Mennesker kunde indlægges uden Betaling.

Sygehuset for Horsens By og de til Lægedistriktet hørende Herreder af Vejle og Skanderborg Amt er opført 1858, og efter at man i nogen Tid havde lejet et Hus i Sundmarken til Afbenyttelse under epidemiske Sygdomme opførtes 1871 et Epidemihus Nord for Byen.

• *Borgergades søndre Side.*

I efterfølgende Beskrivelse er Ejendommene i den gamle Bydel opregnet i Rækkefølge efter Grundtaksten af 1682 og den gamle Rodeinddeling, som bestod indtil 1868. De foran hver enkelt Ejendom anførte *Løbenumre* er Grundtakstnumre eller Gaardnumre, som kom i Brug i 1798 og efter Matrikuleringen i 1868 erstattedes af *Gade- og Husnumre* i Forbindelse med Matrikelnumre. Umiddelbart efter hver enkelt Gaards Nummer anføres *Ejeren's Navn* efter Grundtaksten af 1682 med Tilføjelse af den paagældende Ejendoms *Bygnings- og Grundtakst*, nævnt hver for sig, hvilke *Beløb* efter 1717 sammenlagdes til en Grundtakst, som med de Forandringer, der kunde indtræffe efter Opførelse af Nybygninger eller Forbedringer var det Maal, hvorefter Skatter lignedes paa Byens faste Ejendomme. I alle forekommende Tilfælde, naar Bygnings- og Grundtaksten af 1682 ikke er anført, har det paagældende Grundstykke eller hele Arealet været ubehygget ved den Tid. Derefter følger en Fremstilling af *Gaardens Historie*, *Værdi* og *Ejendomsforhold* indtil o. 1850, og for samtlige Ejendomme *Vedkommende* er *Brandforskringssummen* for Aaret 1803 og i mange Tilfælde tillige for 1828 og 1847 i Forbindelse med en Opregning af de forsikrede *Bygninger* og deres *Maal* anført. Af praktiske Hensyn er *Ejerrækken*, saavidt det har været muligt, ført til Dato, og endelig er hver enkelt *Ejendoms Areal* efter Opmaalingen i 1868—70 og nyt *Matrikelnummer* samt nuværende *Gade- og Husnummer* med Tilføjelse af *Ejendommsskyldvurderingen* i 1923 og *Brandforskringssummen* af 1920 meddelt. Iøvrigt henvises til de allerede i Indledningen omtalte Forhold.

Gaard-Nr. 1. Hjørnet af Borgergade og Badstuegyde. forhen den Glambekske Gaard. 1682: **Jens Tonboe**, 1 Boe med Kaalgaardsjord til, Søren Orgemester iboer; **samme**: 1 Vaaning med 1 Stykke Jord til. sal. Hans Johansens Enke iboer. 72—9 Rd.

Fru Maren Sørensdatter Gjødeseu bragte Herregaardene Rask (Hvirring S.) og Bjerre (Aale S.) til sin Ægtefælle, Adelsmanden Niels Glambek, der døde o. 1564. Hun ejede en Gaard i Horsens, og da hendes Dattersøn Niels Albertsen Wind (f. 1577) var et halvt Aar gammel, kom han i Huset hos sin Mormoder, der siden længe holdt ham i Skole i Horsens.¹³) En Søndag i Juli 1600 blev Fru Maren Niels Glambeks Enke begravet i Hvirring Kirke, hendes Datter Jomfru Else Nielsdtr. Glambek arvede Gaarden i Horsens og boede der til sin Død 1623. Derefter udstykkedes Gaarden til hendes Arvinger, 1624 fik Raadmand Jørgen Nielsen af Ernst Diede til Nederhov Skøde paa dennes Arvepart i Jomfru Else Glambeks Gaard, Boder og Abildhave i Borgergade; iøvrigt fik Raadmanden ogsaa den Andel i Gaarden, der som Arv var tilfalden Morten Pax til Bjerregaard.

1630 solgte Borgmester Jørgen Nielsens Arvinger deres Arvelod i de Glambekkers Gaard i Borregade til Borgmester Ernst Ernstsøn Baden,¹⁴) som tillige erhvervede sig ved Køb fra Fru Bodil Munds Arvinger den Vest for liggende Vaaning med Jord, som Fru Bodil svarede Skat af 1627, nemlig 6 Sk. Bodil Mund var en Datter af den ilde berygtede Søren Mund til Serridslevgaard og Kirsten Clausdtr. Glambek og gift med Albert Christophersen (Serlin) til Saabygaard i Yding Sogn.¹⁵) Som Enke levede hun i Horsens, hvor flere af hendes Slægt fra Serridslevgaard og Merringgaard havde fast Bopæl. Jørgen Mund fra Serridslevgaard havde en uægte Søn Claus Jørgensen, der blev Borger i Horsens.¹⁶)

Jomfru Else Glambeks Gaard med tilliggende Boder og Abildhave har ligget inden for det Omraade, som begrænsedes af Badstuestræde, Borregade, d. v. s. Borregade, ikke Borregade, og Fugholm, som 1677 af Resen kaldes Fruholm. Den gamle Adelsgaard har aabenbart været et Langhus til Gaden, og maaske blev de 1800 Ovnsten, „som kom til det Stenhus i Borregade“, som Holger Rosenkrantz i 1558 laante af Sct. Ibs Kirke, anvendt til Husets Istandsættelse.¹⁷) Under den nuværende Hjørneejendom (Matr. Nr. 554) er bevaret et gotisk Kælderrum med favntykke Mure,

der strækker sig vestpaa under Naboejendommen (Matr. Nr. 556).

Størsteparten af de Grunde, som forhen havde været de Glambekkers Ejendom, var 1632 i Borgmester Ernst Ernstsens Badens og hans Svoger Borgmester Oluf Hansen Svanes Eje. Samme Aar fik sidstnævnte af Borgmester og Raad og de 24 Mænd Tilladelse til „at indhegne og lukke til hans Jord den Gyde i Borregade, som kaldes Badstuegyde“, dog kun, indtil nogen klagede derover.¹⁸⁾ Et Sagn fortæller, at Borgmester Oluf Hansen under sin første Hustru Maren Andersdatters Sygdom lod Borregade med Kæder afspærre, for at Vognrummel fra Gaden forbi hans Gaard ikke skulde forstyrre hendes Ro. Alle kørende, selv Lensmanden paa Stjernholm, maatte derfor følge de andre Veje til og fra Byen.

I Aaret 1661 vurderedes Borgmester O l u f H a n s e n s Gaard, Hjørnet af Badstuegyde og Borregade, med dens Kaalhavn til 120 Sletdlr. Han var selv flyttet ind i den af ham opførte store Gaard paa Søndergades nordre Side, og Claus Kock boede i Gaarden i Borregade. Paa Ejendommens store Grund var blevet opført 29 Boder, der tilsammen vurderedes til 340 Sldr., medens tre endnu øde Byggesteder ved Aaen takseredes til 28 Sldr. Det hele var i Borgmester Oluf Hansens Eje og paa alle Sider indhegnet.

Det øvrige af de Ø s t for Fugholm, mellem Borregade og Aaen, beliggende Grunde og Bygninger, nemlig: 1 øde Gaard med Have, 23 Boder, hvoraf en Del var øde, samt 1 Byggeplads, tilsammen vurderet til 289 Sldr., var 1661 i følgende Ejeres Besiddelse: Magister Claus Christensen i Hvirring, Hr. Jens i Barrit, Borgmester Ernst Ernstsens Arvinger (13 Boder), Borgmester Jochum Rodenborg, Anna Frandsdatter og Johan Malers Arvinger.¹⁹⁾

Ved Takseringen til Grundtaksten 1682 var en Del af den forhen Borgm. Oluf Hansen tilhørende Gaard og Grund i Borregade i J e n s N i e l s e n T o n b o e s Eje, se ovenfor. Gaardens Bygninger var under fælles Tag, og Ejendommen med Gaardsplads og Havejord „med en liden Dam udi“ strakte sig fra Borregade sydpaa til Aaen. 28 Boder, tilsammen vurd. til 389 Rdl., samt 3 øde Pladser ejedes endnu af Oluf Hansens Arvinger: Borgmester Peder Hansen Bentzen og Ernst, Frederik og Elias Olufsønner Svane samt Maren Olufsdatter Svane.

Den øvrige Del af Arealet, Øst for Fugholm og V e s t for B a d s t u e g y d e mellem Borregade og Aaen, var 1682 i

følgende Ejeres Besiddelse: Jens Willadsen i Roden (5 Boder ved Aaen og 1 øde Plads), Hr. Jacob i Barrit (1 liden øde Plads), Jens Rasmussen Thyрsted (4 Boder), Anne Nielsdr., Borgm. Jochum Rodenborgs Enke (3 Boder), „Fundatsen til de fattige“ (4 Boder), Chr. Nielsen Tonboe (6 Boder) og endelig Bodil Hansdatters Arvinger (1 øde Byggested).

Samtlige ovennævnte Grunde med Bygninger vurderedes 1682 til 857¼ Rdl. (Bygningstakst: 711 Rdl. og Grundtakst 146¼ Rdl.), deri indbefattet Jens Nielsen Tonboes Pakhus ved Enden af Badstuegyde og Himmeriges Boder i Fugholm samt 1 Smedje ved Ladebrohoved.²⁰⁾

Ved Begyndelsen af 19. Aarhundrede bestod samme Bydel af Bebyggelsen paa Borgergades søndre Side fra Hjørnet af Badstuegyde til Fugholms v e s t r e Hjørne, tilsammen 67 Gaarde og Huse samt Tonboes Pakhus og Himmeriges Boder.²¹⁾

Gaarden paa Hjørnet af Borgergade og Badstuegyde ejedes 1704 af dansk Skolemester Ch r. J e n s e n E g g e r s, hvis Enke Barbara Michelsdatter 1718 ²⁸/₁ skødede Gaarden til sin tilstundene Svoger Student Ch r. J e n s e n og dennes Hustru Barbara Nicolajsdatter, som var hendes Datterdatter og eneste Arving.

Gaarden bestod dengang af 14 Bindinger samt et Halvtag og et lidet Hus tværs over Gaardspladsen, og den strakte sig „med Havejord og Toft“ sydpaa til en Vaaning ved Aaen, som forhen havde hørt til Ejendommen, men da ejedes af Chr. Pedersen, hvis Hustru Gyde Sørensdr. havde arvet den efter ovennævnte Skolemester Chr. Jensen Eggers.

Ved Skøde af 1718 ²⁰/₉ solgte Student Chr. Jensen Gaarden til Skipper Oluf Mortensen, som ejede den i en lang Aarrække. Han var gift med Maren Sørensdratter Monberg († 1740). 1727 byggede han paa en Del af den bagved Gaarden liggende Havejord e n V a a n i n g, som 1736 siges at strække sig sydpaa til Mette Pedersdatter, sal. Søren Jensen Monbergs Bod og med Have østen ved Vaaningen til Badstuegyde.

Paa en Træplade, som har siddet over Husdøren i samme Vaaning og nu findes i Horsens Museum, læses følgende Indskrift:

O. M. S.
Anno

*Alleene Gud til Land og Uand
I ald vor Nød os træste kand
Hand baade hielpe kand og uil
Vort Haab alleene staar der til.*

M. S. D.
1727

Oluf Mortensens og hans Hustru Mette Sørensdatters Navnes Forbogstaver er indfattet i Egekranse.²²⁾

Samtlige Vaaninger, Nr. 179—184, Syd for Hjørnet til Borgergade, som efter 1718 var blevet optørt langs Badstuegydes vestre Side og hvis Grund forhen havde hørt til Borgmester Oluf Hansens Gaard, var ved Arv kommet i Søren Jensen Monbergs Eje og tilhørte hans Efterslægt gennem hele det følgende Aarhundrede. Han byggede 1727 Stedet Nr. 182, og over Dørtræet lod han sætte følgende Indskrift med sit eget og sin anden Hustrues Navnes Forbogstaver:

	<i>Hvo som sin Næring hafue uil</i>	
<i>S. I. M. B.</i>	<i>Med Gud og Æren se sig til</i>	<i>M. P. D. L.</i>
<i>Anno</i>	<i>Naar hand til Arbeid gaar af Sted</i>	<i>1727</i>
	<i>Hand beder Herren følge med.</i>	

I Aaret 1744 afstod Oluf Mortensen Hjørneejendommen med tilliggende Vaaning i Badstuegyde til sin Svigersøn Rasmus Jensen Hjernøe, f. paa Hjernø 1699, der 1742 tog Borgerskab som Skipper og samme Aar ægtede Mette Cathrine Olufsdtr., f. o. 1722, som efter hans Død 1749 indgik Ægteskab med Skipper Mads Jacobsen og 3. Gang med Billedhugger Jens Jensen Samsøe. I sit 1. Ægteskab blev hun Moder til Købmand Ole Hjernøe og Billedhugger Jens Hjernøe, af 2. Ægteskab havde hun Sønnen Rasmus Jacob Madsen, der blev Købmand og døde 1787; hendes sidste Ægteskab var barnløst.

Paa Grund af sine slette økonomiske Forhold maatte Rasmus Hjernøe kort Tid før sin Død afstaa Gaarden til Skipper Laurids Offeresen Brunsvig, som omkom paa en Rejse til Trondhjem. Han var født 1716 i Horsens, hvor hans Fader Offer Jensen († 1763) var Fisker. Laurids Offeresen lod i Aarene 1765—66 paa Skibsbyggepladsen ved Ladebrohoved bygge Jagten „Haabet“ (13 Læster) og Galeasen „Caroline Mathilde“ (27 Læster), sidstnævnte Skib solgte han ved Skøde af 1772 1½, til Købmændene Anders Thykjær og Peter Nikolaj Wellejus for 1600 Rdl. Med sin Hustru Mette Marie Larsdatter Linnegaard († 1805) havde han 8 Børn, af hvilke 2 døde tidligt. Sønnen Jørgen Offer Lauridsen og tre af Døtrene blev gifte og bosat i Horsens. Den ældste Datter 1) Karen Marie ægtede Købmand Peder Jensen Kier, som ejede Naboejendommen, 2) Christiane blev gift 1. Gang med Skipper Peder Chr. Kratzius og 2. Gang med Køb-

mand Severin Hansen, og 3) Mette Margrethe gift med Skipper Bertel Gjødesen.

Ved Skøde af 1774 $\frac{27}{8}$ solgte Laurids Offersen Gaarden for 550 Rdl. til Skipper Søren Andersen Bredstrup, som vistnok kort Tid efter har solgt den til Frands Zester, der i alt Fald i flere Aar havde Værtshushold i Ejendommen.

I 1803 bestod Gaardens Bygninger af et Forhus, 33×9 Al., med 2 vedhæftede Halvtag, 7×4 Al. og 9×7 Al., og var brandfors. for 1130 Rdl. — Grundtakst: 81 Rdl.

Den daværende Ejer, Skipper Poul Stephansen, solgte senere Gaarden til Hans Madsen og denne til Søren Andersen Kokborg og Jens Due, der lod en Del af Bygningerne nedbryde og delte Ejendommen i tre Parter, som derefter betegnedes som Nr. 1a, 1b og 1c med Grundtakst, henholdsvis 28, 24 og 29 Rdl.

Ejendommen Nr. 1a er Borgergade Nr. 28. Matr.-Nr. 554. Areal: 547 □ Al. Ejendomsskyld: 18,000 Kr. Brandass.: 11,620 Kr.

Senere Ejere: 1830 Maren Fussing, f. Kaalund († 1843), Enke efter Sognepræst til Horne og Asdal Laur. Chr. Fussing († 1813), 1843 Høker Anders Hansen og dennes Enke Ane Ravn, som 1851 $\frac{25}{1}$, solgte den til Morten Jepsen, der 1857 $\frac{3}{7}$ afhændede den til Høker Niels Rasmussen, hvis Enke Bartholine f. Poulsen afstod Gaarden til sin Datter Frk. Birgitte Poulsen, hvorefter den tilhørte Guldsmed Chr. Olsen og Carl F. E. Petersen. Værkfører O. Røttger er nuværende Ejer.

Ejendommen Nr. 1b og 1c er Borgergade Nr. 24. Matr.-Nr. 556. Areal: 1024 □ Al. Ejendomsskyld: 30,000 Kr. Brandass.: 29,560 Kr.

Ved Skøder af 1830 $\frac{30}{16}$ solgtes Nr. 1b (Areal: 620 Kv. Al.) til Pladsbetjent Jens Nielsen Gjern og Nr. 1c (Areal: 404 Kv. Al.) til Snedkerm. Niels Sørensen Skriver. Senere Ejere: 1876 Murer Søren Thaaning (1b) og Sadelmagerm. Peter Chr. Andersen og Jens Vilh. Andersen (1c). I 1898 samlede den nuværende Ejer Murer J. P. N. Lykkeberg de to Ejendommers Areal. Nr. 555 u d g a a r af Matriklen.

Gaard-Nr. 2. Ved Skøde af 1695 $\frac{8}{8}$ solgte Chr. Nielsen Tonboe til Niels Mortensen Lund og denne 1711 $\frac{21}{4}$ til Skipper Chr. Sørensen Gylding følgende Areal af Ejendommen: 1 Vaaning og 1 Bod ved Aaen med Havejord, som strækker sig fra Bolværket ved Aaen mod Nord

til Skipper Søren Pedersen Klokkers († 1716) og Henrik Lichtenbergs og Hans Christensens Boder og Gærder, Længden 72 Al., Bredden ved den nordre Ende 25½ Al. og langs Aaen 24 Al.

Ved Slutningen af 17. Aarhundrede var den Glambekske Gaard udstykket, og Arealet Vest for Gaarden (Nr. 1) til Fugholm og nedad mod Aaen var efterhaanden blevet bebygget med Boder, hvoraf Størsteparten ejedes af Købmændene Henrik Lichtenberg og Hans Christensen.

1797 ¹⁶/₆ købte Købmand og Skipper Søren Sørensen af Skomagermester Johan Rosendahl en lille Gaard, som i 1748 var blevet opført ved Siden af Gaarden Nr. 1. Købesummen var 690 Rdl. Søren Sørensen var gift med Sidsel Aschenius, og efter deres Død overtoges Gaarden af deres Søn Købmand Jens Aschenius Sørensen.

I 1803 var Bygningerne med et Forhus, 13 × 9 Al., 2 Sidebygninger, 5 × 10 og 13 × 6 Al., 1 Bagbygning, 13 × 8 Al., til Avlsbrug og 2 Halvtagsbygninger til Svinesti brandforsikret for 1320 Rdl. I 1828 var Brandforsikringssummen 1160 og i 1847: 1550 Rdl. — Grundtakst: 34 Rdl. 72 Sk.

Ejendommen Nr. 2 er Borgergade Nr. 22. Matr.-Nr. 557. Areal: 1121 □ Al. Ejendomsskyld: 23,000 Kr. Brandass.: 28,000 Kr.

Senere Ejere: 1840 Kbmd. Jens Aschenius Sørensen (i. 1798, død 1879), gm. Karen Pedersltr. Gram, hvis Efterslægt endnu ejer Gaarden.

Gaard-Nr. 3. Som omtalt under Beskrivelsen af Gaarden Nr. 1 var i Aaret 1632 paa Borbergades søndre Side blevet opført 5 Boder, som laa Vest for Borgmester Oluf Hansens Gaard og Vaaning og tilhørte hans Børn. Hvor langt disse Boders Areal har strakt sig mod Vest vides ikke bestemt. Een af dem ejedes i 1690 af Løjtnant v. Koesz' Enke Johanne Marie v. Penick, paa hvis Skifte ⁷/₁ s. A. den hende tilhørende Ejendom siges at ligge mellem Peder Hansen Coldings Vaaning paa ø. og Jacob Clausens Boder paa vestre Side og at strække sig fra Adelgaden helt ned til Aaen.

I et Skøde, dat. ¹⁸/₁₁ 1690, hvorved Jens Willadsen i Roden sælger til sin Svoger Laurits Eriksen Riber 5 Boder Bindingshus ved Aaen, siges disse at ligge imellem Jacob Olufsen Skibsbyggers Grd. paa v., Thomas Jensen Snedkers Have og Consumptionsboder paa ø. Side og at strække sig i Længden med Huse, Grund, Bygning, Havejord og Ejen-

dom fra Aaen til **Jacob Clausens** Boder i Borregade og den øde Byggested.

Efter foregaaende og følgende Beskrivelser af det Areal, som ligger mellem Matr. Nr. 557 og Fugholm og fra Borregade strækker sig ned mod Grundene ved Aaboulevarden, kan dets Bebyggelse fra 18. Aarhundrede følges til vor Tid. **Jacob Olufsen Skibsbyggers** Gaard ved Aaen beskrives i et Skøde af 1713 $\frac{11}{7}$, som beliggende imellem Fugholmsgade paa vestre og hans egen tilhørende Vaaning paa østre Side; den strækker sig fra Kørevejen ved Aaen til sal. **Rasmus Helleboes** Hus og Have Nord for vedtager. Beliggenheden af **Thomas Jensen Snedkers** Have kendes af et Skøde 1712 $\frac{6}{4}$, hvorved hans Eftermand **Peder Nielsen**, **Borger**, skøder til **Chr. Sørensen Gylding** 1 Stykke Havejord, fra **Sælgerens** iboende Hus i Borregade, foruden det Stykke Jord, som hans Hustrus forrige Mand **Thomas Jensen** forhen havde afhændet til **Gylding**. Det sidst solgte Stykke Havejord „strækker sig i Længden fra den forhen solgte Havejords nordre Ende og derpaa nu befindende Plankeværk nordpaa 23 Alen til **Peder Nielsens** egen Have, derefter angrænser i Bredden 7 Alen 3 Kvarter, beliggende imellem **Laur. Eriksen Ribers** Boder paa vestre og **Chr. Sørensens** egen Gaards Havejord paa østre Side“. I andre Skøder omtales en **Dam**, som var beliggende mellem Boderne paa Borregade og Vaaningerne ved Aaen.

Jacob Clausens Boder paa Borregades søndre Side ejedes i Begyndelsen af 18. Aarhundrede af **Købmændene Henrik Lichtenberg** og **Hans Christensen**, der paa Ejendommen lod opføre 6 nye Boder, som ved Grundtakstens Forhøjelse og Forbedring i Aaret 1717 takseredes til 100 Rdl.

Det Areal, hvor **Lichtenbergs** 6 Boder med deres Smaahaver og Kaalgaarde har ligget, er nuv. Matr. Nr. 558—563, der flere Gange senere er forandret; af de Bygninger, som forhen betegnedes med Gaard-Nr. 3—7 er kun Rester tilbage.

Gaarden Nr. 3 ejedes 1740 af **Snedker Søren Pedersen Grøn**, som paa Ejendommen havde ladet opføre en lille Gaard. Han var født 1709 og døde 1777 $\frac{19}{9}$; i sit Ægteskab med **Kirsten Rasmusdatter** blev han Fader til 1) **Rasmus** og 2) **Jens Grøn**, begge **Snedkermestre** i Horsens, samt 3) **Maren Sørensdtr. G.**, gm. **Snedker Rasmus Laursen**, og 4) **Marie Sørensdtr. G.**, gm. **Bertel Baumann**, **Gartner** ved **Grundet**. **Søren Grøns** Enke afstod 1778 $\frac{13}{3}$ Gaarden til Sønnen **Jens Sørensen Grøn**, som døde 1818 $\frac{3}{8}$, hvorefter en Part af Ejendommen tilhørte **Skipper Niels Nielsen**

Hjernøe; 1838 ejedes Gaarden Nr. 3 af Købmand C h r. J e n s e n M o n b e r g.

I 1803 var Bygningerne med et Forhus, 20 × 8 Al., med Kvist, 4 × 4 Al., 1 Sidebygning, 10 × 5 Al., og 1 Bagbygning, 19 × 10 Al., brandforsikret for 890 Rdl., 1828 for 1420 og 1847 for 1740 Rdl. — Grundtakst: 49 Rdl.

Ejendommen Nr. 3a og b er Borgergade Nr. 18—20. Matr.-Nr.: 558 (559 udg. af Matr.) Areal: 1509 □ Al. Ejendomsskyld: 20,000 Kr. Brandass.: 7700 Kr.

Senere Ejere: 1840 ¹⁹/₆ Avlsbruger Jørgen Nielsen Alrøe, 1852 Gadekører Jens Peter Jacobsen og Ole Christensen Klakring, som s. A. solgte den samlede Ejendom til Smedemester Knud Thomsen, 1870 Tømrer B. Christiansen, 1880 Vognmand K. Jacobsens Enke. Nuv. Ejer: Vognmand Søren Møller.

Gaard-Nr. 4. 1717: Henrik Lichtenbergs og Hans Christensens Boder, 1750 Henrik Møller, Maler, gift m. Anne Knudsdtr., 1826 Snedkerm. Hans Chr. Hentzel, hvis Enke ejede Stedet i 1838.

I 1803 var Bygningerne med et Forhus, 17 × 12 Al., med Kvist, 7 × 6 Al., brandfors. for 820 Rdl., i 1828 for 1080 og i 1847 for 1800Rdl.— Grundtakst: 33 Rdl. 84 Sk.

Ejendommen Nr. 4 er Borgergade Nr. 16. Matr.-Nr.: 560. Areal: 1986 □ Al. Ejendomsskyld: 55,000 Kr. Brandass.: 83,000 Kr.

Senere Ejere: 1843 ²⁰/₈ Vognmand Ole Christensen Klakring, 1876 ¹/₈ hans Enke Anne Johanne, 1880 Vognm. Chr. Nielsen Klakring. Nuv. Ejer: Vognmand A. C. Petersen.

Gaard-Nr. 5. 1717: Henrik Lichtenbergs og Hans Christensens Boder, 1725: Anders Andersen Hjærnøe, Skipper og Købmand. Hans Enke Lene Jensdtr. Brunsvig ægtede 2. Gang Skipper R a s m u s R a s m u s s e n, og som Enke efter denne solgte hun 1754 ¹⁰/₁ Huset til sin Svigersøn Murerm. Chr. Christensen Stobberup, kaldet K r u u s e († 1765), der havde ægtet hendes Datter af 1. Ægteskab K a r e n Andersdtr. Hjærnøe, Enke efter Chr. Nielsen Fogh eller Kruuse († 1746) og 3. Gang gift med Murerm. Jørgen Simonsen Vejle, som kaldte sig Kruuse, hvilket Ægteskab var barnløst.

Karen Andersdatters eneste Søn af 1. Ægteskab, senere Raadmand A n d e r s Kruuse († 1811), og hendes 3 Sønner af 2. Ægteskab: Murerm. R a s m u s K. († 1829), Drejer H a n s

Peter K. og Skipper Jens Christopher K. († 1791) samt Datteren Anna Lene K., gm. 1. G. Kbm. Laurids Yding og 2. G. med Skipper Just Rosenmeyer, arvede Gaarden, som førstnævnte ved Skøde af 1784 $\frac{10}{6}$ solgte for 300 Rdl. til Blikkenslager Michael Valentin Dændler. Han var født 1752, tog Borgerskab 1777 og grundlagde samtidig en Virksomhed, som bestod i mere end 100 Aar. Dændlers Speciale var Fabrikation af alle Slags Lygter, og saavel i Horsens som senere i Aarhus repræsenterede Familien Dændler Fremskridtet paa Belysningens Omraade. Dændlers Lygter var kendt overalt i Jylland. Naar Folk havde noget at gøre paa Gaderne om Aftenen, maatte de færdes med Haandlygter. Det var først i Begyndelsen af 19. Aarhundrede, der blev Tale om at anskaffe Gadelygter, som Dændler leverede og anbragte paa Træpæle hist og her i Gaderne. Men endnu i 1833 var der kun 33 Gadelygter i hele Byen, og Antallet oversteg aldrig 50, før Gasværket blev anlagt i Aaret 1859. Til Anskaffelse og Vedligeholdelse anvendte Byen fra 500—700 Rdl. aarlig, men Belysningen var tarvelig, og der var altid et eller andet i Vejen med Lygternes Forsyning med Tran og Olje eller med Pælene og de flade Trækasser, hvorpaa de var anbragt. I 1814 begyndte Dændler at anlægge „Tordenledere“, hvilken Kunst han havde lært af en Tysker Chr. Fr. Lübecker, der havde praktiseret dermed i 22 Aar.

Michael Dændler døde 1829 $\frac{25}{1}$, efter at han og hans Hustru Kirstine Cathrine Michelsdatter, død 1835 $\frac{9}{2}$, 96 Aar gl., Aaret før havde fejret deres 50 Aars Bryllupsfest, ved hvilken Lejlighed deres Medborgere i høje Toner hædrede det alderstegne Ægtepar.

I 1803 var Bygningerne med et Forhus, 11 × 9 Al., 1 Halvtag, 11 × 4 Al., og 1 Bagbygning, 11 × 5 Al., brandforsikret for 410 Rdl., i 1828 for 730 og i 1847 for 1050 Rdl. — Grundtakst: 23 Rdl.

En af Dændlers Sønner Jesper Hofgaard D. blev Blikkenslager i Aarhus. Han var gift med Louise Sophie Meintz og havde mange Børn, bl. a. Sønnen Michael Christian D., f. i Ar. $\frac{25}{7}$ 1807, som efter sin Farfaders Død overtog dennes Virksomhed i Horsens og fik Skøde paa Gaarden 1831 $\frac{2}{5}$. Efter hans Død $\frac{15}{1}$ 1877 førtes Virksomheden videre af hans Enke Sophie Magdalene Kempel, f. i Ar. $\frac{26}{9}$ 1810, † 1886 $\frac{25}{1}$, med Sønnen Michael Gert D., f. i Hs. 1834, gm. 1862 Nielsine Christine Sørensen, som Bestyrer. Han flyttede Virksomheden til Jessensgade Nr. 58b,

efter 1876 $\frac{4}{10}$ at have solgt Gaarden Nr. 5 til Fabrikant I. I. C. Krüger, der sammenlagde den med den Vest for liggende Ejendom (Gaard-Nr. 6 og 7).

Gaard-Nr. 6 og 7. 1717: Henrik Lichtenbergs og Hans Christensens Boder. De to vestligste af de langs Borgergades søndre Side beliggende Boder ejedes 1729 af Poul Lauridsen Ammitzbøll, hvis Enke Mette Kirstine Nielsdatter 1746 $\frac{24}{10}$ skødede den østre Vaaning (3½ Fag Hus) til sin Datterdatter Margrethe Cathrine Hansdatter Schiøt, f. 1724, gift med Skomager Andreas Hansen Kraul, f. paa Søbygaards Gods 1723, som 1767 $\frac{26}{4}$ købte Smedegade Nr. 354, og den vestre Vaaning (3½ Fag Hus) til sin Søn Chr. Poulsen Ammitzbøll, som 1761 $\frac{9}{11}$ solgte den til Købmand Peder Pedersen Houmann. Han overlod den til sin Søstersøn Skrædder Laurids Pedersen Schoubye, Søn af Snedker Peder Lauridsen, † 1757, og Karen Pedersdr. Houmann, † 1770.

Den østre Vaaning ejedes 1770 af Købmand Jens Lorentsens Enke Dorothea Mouridsdatter, hvis eneste Søn Mourids Jensen Angel, f. 1732, † 1808, ugift, var Guldsmed og havde sin Virksomhed i Vaaning, hvor der endnu i 1850 var Guldsmedforretning, som ejedes af Guldsmed Johan Frederik Neumann.

I 1803 var den østre Vaaning, Stedet Nr. 6, med et Forhus, 12 × 9 Al., og en Bagbygning til Værksted brandfors. for 670 Rdl., i 1828 for 920 og i 1847 for 920 Rdl. — Grundtakst: 27 Rdl., og den vestre Vaaning, Stedet Nr. 7, med et Forhus, 9 × 9 Al., brandfors. for 280 Rdl., i 1828 for 400 og 1847 for 390 Rdl. — Grundtakst: 16 Rdl.

Senere ejedes begge Vaaninger af Købmand Jens Monberg, hvis Arvinger 1850 $\frac{12}{2}$ solgte dem til Michael Chr. Dændler, som 1856 $\frac{11}{2}$ afhændede dem til Købmand Johan Joachim Chr. Christopher Krüger, f. i Lübeck $\frac{8}{8}$ 1807, død $\frac{26}{10}$ 1888 (ugift), der i Forening med Johannes Chr. Frederik Spliedt, f. i Segeberg 1830, i Ejendommen grundlagde den Krügerske Sæbe- og Parfume-fabrik, som snart kom i første Række blandt Landets Fabrikker i den Branche. I mere end et halvt Aarhundrede var der næppe et dansk Hjem, hvor Fabrikkens Varer ikke var repræsenteret. Krüger var tillige Medejer af et Dampbrænderi med Gærfabrik.

Ved Køb af Naboejendommen Nr. 5 og tilstødende

Grunde i Fugholm samt efter gentagne Ombygninger udvidedes Fabrikken til en storstilet og tidssvarende Virksomhed, som efter Krügers Død overgik til hans Kompagnon Fabrikant Joh. Splidct.

*Ejendommene Nr. 5, 6 og 7 er **Borbergade Nr. 12 og 14.** Matr.-Nr. 561 m. fl. Areal: 3267 □ Al. Ejendomsskyld: 260,000 Kr. Brandass.: 255,000 Kr.*

Nuv. Ejer: A/S Paasch & Larsen, Petersens Fabrikker.

*Gaard-Nr. 8. **Hjørnet af Borbergade og Fugholmsgades østre Side.***

I 16. og 17. Aarhundrede nævnes **F u g h o l m s B o d e r**, beliggende paa begge Sider af et lille Stræde, som var opstaaet som en Smutvej mellem Bodernes Havegærder og Plankeværker og krummede sig ned mod Aaen. Fugholms Boder var Lejevaaninger, som beboedes af Smaakaarsfolk. Fiskere, Daglejere og Smaahaandværkere levede her Side om Side med Tiggere og andre Stakler.

Medens Størsteparten af de allerede omtalte Grunde, beliggende Syd for Borbergade mellem Badstuegyde og Fugholm, var Borgmester Oluf Hansens Ejendom, var Fugholms Boder ved 17. Aarhundredes Midte dels i hans og dels i hans Svoger Borgmester Ernst Ernstsens Badens Besiddelse.²³⁾

Kort Tid efter de to besvoglede Borgmestres Død spredtes det dem tilhørende Købstadgods paa mange Hænder, og der blev Anledning til ny Bebyggelse paa Grundene ved Fugholm. Anlægget af nuværende **F u g h o l m s g a d e** er begyndt ved den Tid, og i Rodeinddelingen af Byens Gader fra Begyndelsen af 18. Aarhundrede blev Fugholmsgade med Undtagelse af Hjørneejendommene til Borbergade lagt under den nye Bydel: Bebyggelsen langs begge Sider af Aaen.

Paa Hjørnet af Fugholmsgades østre Side blev opført en Gaard med 4 Fag Gavl til Borbergade og 10 Fag Sidehus i Fugholm samt 3 Fag Stald; ved Gavlen til Borbergade var der en lille tilhæftet 4 Fags Fløjbygning med østre Ende op til Justitsraad Lichtenbergs Boder. Ejendommen tilhørte 1739 **N i e l s R a s m u s s e n G l u d**, som 1756 ^{26/11} skødede den til sin Broderdatter Else Kirstine Madsdatter, gift med **S n e d k e r R a s m u s T h o m s e n**.

Senere ejedes Gaarden af Købmand **P e d e r P e d e r s e n H o u m a n n**, som tidligere havde købt den Øst for samme liggende Bod (jfr. Nr. 7). Han var født i Horsens 1720, Søn af Klejnsmed Peder Jacobsen i Smedegade, tog

Borgerskab som Handskemager 1750, var tillige Købmand og flere Gange Takserborger, 1779 blev han eligeret Borger og døde 1794. I sit Ægteskab med Anna Cathrine Jensdatter Endelave, som døde 1765, 34 Aar gammel, havde han 3 Sønner: 1) Skipper J e n s Pedersen H., f. 1751, død 1830 i Horsens, 2) P e d e r J a c o b H., f. 1753, der antog Familiens oprindelige Tilnavn H o m a n n og døde som Sognepræst til Hammer og Lundby Sogne i Præstø Amt 1827, og 3) N i e l s Pedersen H., f. 1756, der tog Borgerskab som Skipper i Horsens 1780, og en Datter 4) Johanne Marie H., f. 1764, † 1821, gm. Købmand Michel Nielsen Gylding, † 1808.

Ved Skøde af 1793 $\frac{5}{6}$ solgte Houmann Gaarden Nr. 8 til Toldkontrolør N i e l s B i r c h e r o d D u c k e, der afstod den til Etatsraad L a r s d e T h y g e s o n, som kort Tid efter solgte den til Bager J ø r g e n T r u e l s e n, gift med Margrethe Saabye fra Harlev Mølle.

I 1835 købte Bager T h o m a s H e n r i k s e n, f. i Glud Sogn 1796, død 1858; gift med Mette Cathrine Amundsen, Gaarden Nr. 8a, medens Vognmand N i e l s P e d e r s e n W o n g e i 1817 havde faaet Skøde paa Nr. 8b, og S ø r e n M o r t e n s e n W i n t h e r 1827 var blevet Ejer af Nr. 8c.

I 1803 var Bygningerne med et Forhus, 21 × 9 Al., med Gavl og tilhæftet Fløjbygning til Borgergade og Facade til Fugholm brandfors. for 620 Rdl. — Grundtakst: 48 Rdl. 24 Sk., efter Delingen: Nr. 8a (Forhus 15 × 9 Al.) og c: (Forhus 12 × 10½ Al.): 32 Rdl. 86 Sk. og Nr. 8b (Forhus 6 × 9 Al.): 15 Rdl. 34 Sk.

Ejendommen Nr. 8c er Borgergade Nr. 10. Matr.-Nr.: 563. Areal: 462 □ Al. Ejendomsskyld: 35,000 Kr. Brandass.: 10,650 Kr.

Senere Ejere: 1827 $\frac{28}{6}$ Toldbetjent Søren Mortensen Winther, f. i Tamdrup 1788, † 1850, gm. Marie Cathrine Zacho, f. i Uth 1790, 1860 $\frac{6}{7}$ Auktionsskøde til Fabrikant J. C. Krüger, 1866 P. Andersen Kiers Enke Karen Andersen, 1880: Cigarhdl. T. Sørensen. Nuv. Ejer: Kbmd. E. Abildgaard.

Hjørne-Ejendommen Nr. 8a er Borgergade Nr. 6 og 8. Matr.-Nr.: 564. Areal: 322 □ Al. Ejendomsskyld: 50,000 Kr. Brandass.: 14,050 Kr.

Senere Ejere: 1835 $\frac{11}{2}$ Bagerm. Thomas Henriksen, hvis Datter Nielsine H. 1871 $\frac{14}{2}$ ægtede Garver I. F. S. Schultz, som s. A. solgte den til Kbmd. N. C. Christensen i Skanderborg, 1874 Værtshusholder I. Carl Petersen, 1900 sammes Arvinger. Nuv. Ejer: Enkefru Kirstine Larsen.

Ejendommen Nr. 8b er **Fugholm Nr. 1.** Matr.-Nr.: 643. Areal: 190 □ Al. *Ejendomsskyld*: 6000 Kr. *Brandass.*: 3000 Kr.

Senere Ejere: 1817 Værtshusholder Niels Pedersen Wonge, † 1854, 1856 ²²/₁ Ole Peder Wonge, som eneste Arving efter sine Forældre, 1860 ²⁴/₁₃ Fabr. J. C. Krüger Skøde paa et Stykke af Ejendommens Grund, 1869 ²⁵/₆ Klodsemager Chr. Nielsen af Eriknauer. Nuv. Ejer: Arbdm. N. P. Johansen.

Gaard-Nr. 9. Hjørnet af Borgergade og Fugholms vestre Side samt Gaard-Nr. 10 og 11.

I Horsens Bygnings- og Grundtakst af 1682 nævnes i Rækkefølge 11 Boder og 3 øde Pladser som beliggende inden for det Areal, der nu strækker sig fra Svaneboligerne langs Fugholmsgades vestre Side, om Hjørnet til Borgergade og vestpaa til Gaarden, Matr.-Nr. 569 paa Torvet og Grundene Syd for samme Ejendom.

De nærmest Svaneboligerne liggende 2 Boder ejedes i 1682 af Jens Rasmussen Lime, medens 1 øde Plads tilhørte Bodil Hansdatters Arvinger og en Nord for denne liggende øde Plads var Borgmester Bendtsens Ejendom. 1717 var denne Del af Arealet kommen i Karen sal. Niels Gyldings Enkes Besiddelse; hun havde ladet opføre 4 nye Boder paa iørstnævnte øde Plads.

Derimod var Resten af Arealet, 9 Boder og 1 øde Plads, 1682 Borgmester O l u f H a n s e n s Arvingers Ejendom og tilhørte 1717 Borgmester H o f g a a r d s Enke, efter hvem det ejedes af Bogbinder A n d r e a s Z i m m e r m a n n og dennes Svigersøn, Raadmand J a n u s F r y d e n s b e r g, som 1774 ²⁷/₄ pantsatte, bl. a. 4 Lejevaaninger, „som strækker sig fra Knud Brandts Grund paa Torvet til Fugholms Hjørne og paa Siden i Fugholm til Jens Gyldings Boder“.

Frydensberg var endnu i 1787 Ejer af to af sidstnævnte Lejevaaninger, Nr. 9 og 10, som beboedes af den da 79aarige Bedemand Jens Schou og Jfr. Else Brasch; medens de to, Vest derfor liggende Vaaninger, senere T o r v e t Nr. 11, før den Tid var solgt til Muremester Jørgen Simonsen Veile.

Ejendommen Nr. 9 er Borgergade Nr. 4. Matr.-Nr.: 565. Areal: 84 □ Al., forandret 1896 og sammenlagt med Matr.-Nr. 642, derefter 167 □ Al. *Ejendomsskyld*: 24,000 Kr. *Brandass.*: 19,940 Kr.

Senere Ejere: 1803 Raadmand Janus Frydensbergs Enke, 1811 Høker Lars Sørensen, 1847 sammes Enke Ane, f. Niel-

sen, og deres Datter Juliane Dehs, f. 1825, som i en lang Aar-række drev Modehandel i Ejendommen, 1900 Cigarfabkt. J. N. Bech. Nuv. Ejer: C. Hansen.

Ejendommen Nr. 10 er Borgergade Nr. 2. Matr.-Nr.: 566. Areal: 93 □ Al. Ejendomsskyld: 18,000 Kr. Brandass.: 14,200 Kr.

Senere Ejere: Raadmand Johannes Frydensbergs Enke, 1831 Skomager Jacob Sørensen, 1868 Høker Lars Danielsen, 1874 Niels Sørensen Randlev, 1880 Søren Nielsen, 1890 Barber Johannes Andersen. Nuv. Ejer: Købmand I. C. Hansen.

Torvets og Søndergades søndre Side.

Horsens ældste Torv har kun været den sydøstligste Del af det nuværende store Kirketorv. Pladsen omkring Kirken var i gamle Dage S e t. I b s K i r k e g a a r d, som var indhegnet af en Mur. Den nordlige Del af Kirkegaarden ud til Nørregade blev tidligt bebygget, og 1575 skænkedes den sydlige Del til Byen til Udvidelse af dens Torv.²⁴⁾ Efter denne Udvidelse var paa Torvets søndre Side beliggende to af Byens største Købmandsgaarde, som 1780 blev sammenbygget til et Palæ for fire Søskende af den russiske Kejsersfamilie. Den Vest for Palæet beliggende Gaard ejedes 1662 af Borgmester Jochum Rodenborgs Enke, Anne Nielsdtr. Høg, som døde 1719.

Ved sidstnævnte Gaards østre Hjørnestolpe begynder Søndergade. Lige overfor paa Gadens nordre Side laa Drilborg Plads, hvor der i fordums Tid havde staaet en anelig Gaard, som var opført paa den Del af Kirkegaarden, der laa Vest for Kirken, og hvis tilliggende Ejendom strakte sig fra det nuværende Torv helt ud til Nørregade. Denne Gaard tilhørte 1648 Clemmen Olufsen og blev aldeles ødelagt i Svenskekrigen 1658. Den øde Plads, hvorpaa Gaarden havde staaet, var 1682 i Kbmd. Rasmus Christensens Jrenaaes Eje; han havde arvet den efter Clemmen Olufsens Søn Clemmen Clemmensen, kgl. Forvalter paa Skanderborg Slot († 1672). Senere kom Drilborg Plads over Skifte til Magister Peder Rasmussen Rytter († 1695), hvis Enke Kirsten Pedersdtr. 1712 solgte den til Borgmester Stephan Rasmussen Hofgaard, der allerede ejede den Vest for Pladsen liggende Gaard (Nr. 129), adskilt fra samme ved en lille Gyde, kaldet Skidengyde, som løb langs med hans Gaards

Plankeværk og strakte sig helt igennem fra Søndergade til Nørregade. Gydens hele Bredde var 3 Alen ved dens søndre og kun $2\frac{1}{2}$ Alen ved dens nordre Ende. Hofgaard lod nu Drillborg Plads, som i mere end 50 Aar havde ligget øde, rydde for paa dens Grund at opføre Bygninger.

I sin Ansøgning af 1712 ²⁸/₉ til Byens Magistrat om Køb af den smalle Skidengyde, „hvilcken for Indheignings Skyld kunde falde mig velbeleiligt“, tilbyder han som Vederlag „af min frie indkøbte øde Byggeplads til Byens og Torvitz Nøtte og Forvidelse paa den østre Side, lige fra Søndergade indtil Nørregade, dobbelt saa meget Bredde, som Gyden befindes at være, ja mere og saa meget som nogen erlig Mand eller Indvaaner kand synes, derfor til Torvitz og Gaddens Forvidelse nest op ved Kircken at vil have eller begiere, og som jeg ingenlunde er sindet Byen nogen Skade eller Nachdel derved at vil tilføie, mens det saa real og vel at lade indrette, at det Byen baade til Nøtte, Zirat og Gafn skal geraade.“

Den 4. Oktbr. s. A. gav Magistraten paa Byens Vegne Tilladelse til Gydens Nedlæggelse, og ved samme Lejlighed bestemtes, at Drillborg Plads aldrig maa bebygges længere ud paa Søndergade end Hofgaards egen Gaard (nyt Matr.-Nr. 506) paa vestre Hjørne af Skidengyde.²⁵⁾

Den Bygning, som i 16. Aarhundrede havde ligget paa Drillborg Plads, maa saaledes have strakt sig længere mod Syd og nærmere til Gaarden, senere Nr. 14, og Byens Algade, der førte fra Broen over den vestre Bygrav gennem Byen over Torvet til den østre Bygrav, har altsaa paa dette Sted og langs den sydlige Kirkegaardsmur haft en Bredde betydelig mindre end nuomstunder.

I Stephan Hofgaards Bevilling af 1712 ⁴/₁₀ betingede Magistraten sig, at Søndergades Bredde, fra Anne, Borgmester Jochum Rodenborgs Gaards østre Hjørnestolpe og til Hjørnestolpen i den Bygning, Hofgaard lod opsætte paa Drillborg Plads, fremtidigt skulde være 25 Alen, nyt Maal, og den ny Gade, som kom til at ligge mellem Søndergade og Nørregade, skulde være fra Sct. Ibs Kirketaarns søndre Kants Mur til den Jordlede, som Hofgaard lod lægge til sin Bygning, 11 Alen, og ved den nordre Ende ud til Nørregade 13 Alen i Bredden, at regne fra Skrædder Ivar Poulsens Vaanings vestre til Hofgaards forhavende Vaanings østre Hjørnestolpe, d. v. s. Bredden af Kippervigs nordre Ende ud til Nørregade.²⁶⁾

Ved Skøde af 1713 $10\frac{1}{2}$ fik Stephan Hofgaard saa til fri Ejendom udlagt den lille Gyde Skidengyde mellem Drilborg Plads paa østre og hans egen Gaard (nyt Matr.-Nr. 506) paa vestre Side mod, at han udlagde til Byen og Torvets Udvidelse $16\frac{1}{2}$ Alen Bredde af samme Plads paa vestre Side af Torvet.

Stephan Hofgaard lod derefter paa den samlede Ejendom opføre Gaarden paa Hjørnet af Torvet samt 14 Vaaninger i lige Linie ved Torvekirkens vestre Ende samt Hjørnestedet til Nørregade. Den samlede Bebyggelse lagdes under Nørregades Rode, hvor Gaarden paa Hjørnet af Søndergade og Torvet senere fik Gaard-Nr. 240 (nyt Matr.-Nr. 507). Den ny Gade fik senere Navnet Kippervig eller Pustervig.

Mod Vest var Søndergade i 13. Aarhundrede begrænset af Bygraven, omtrent hvor nu Gaden Graven og Raadhugsgade ligger, og dens Forlængelse ved Bebyggelsen paa begge Sider af Allarvejen, som sydfra førte ind til Byen, begyndte i sidste Halvdel af 16. Aarhundrede. Søndergades Forlængelse kaldtes i ældre Tid Store Smedegade, og de lige ud for dennes vestre Ende liggende Gaarde, mellem Hospitalsgades og Hestedamsgades vestre Sider, betegnedes som beliggende ved Store Smedegades Ende; senere blev Store Smedegade og Søndergade regnet for een Gade. Sidstnævnte Gaarde „ved Søndergades Ende“ blev 1868—1869 nedbrudt ved Anlægget af Jessensgade, for Enden af hvilken Banegaarden nu ligger.

Søndergade har i alt Fald fra 1661 haft omtrent samme Bredde som nu; men dens Udseende har været helt anderledes. Husrækkerne var afbrudt ved Kaalgaarde, der somme Steder laa foran Bygningerne og var indhegnede af Plankværker eller Tjørnegærder, og der var ikke faa gammeldags Gaarde, som havde Porthuse, Stalde og andre Udhuse langs med Gaden. Renligheden lod meget tilbage at ønske, og endnu værre stod det til med Brolægningen, der til langt ned i 19. Aarhundrede til Dels var en Privatsag. Enhver Grundejer skulde anlægge og vedligeholde Brolægningen paa sit Fortov og paa den halve Kørebane udfør Ejendommen. Men folk bekymrede sig kun om at fjerne Regnvandet fra deres egne Gaarde og stræbte derfor stadig efter at faa deres egen Stenbro højere end Naboens. Forgæves udgik der Forordninger, som forbød saadan „Højfærd“. Kunde eller vilde en Grundejer ikke vedligeholde sin Stenbro eller sit Bolværk ved Aaen, havde Magistraten kun svage Midler til at tvinge

ham dertil. Derfor var det ogsaa en Betingelse for at faa Børger­skab i Byen, at ny Borgere skulde lægge deres Stenbro, hvor det af Magistraten blev anvist.

Som Følge af, at Bebyggelsen ikke havde samme Ud­strækning til Kørebanen, var Fortovene paa begge Sider af Søndergade af meget forskellig Bredde. Gaden havde saa krumme Rendestene, og der var et saa ulige Forhold mellem Fortov og Kørebane, at der f. Eks. uden for Gaarden Nr. 31, Øst for Apoteket, var et 30 Alen bredt Fortov, men kun 5 Alen bred Kørebane. I 1739 benyttede Gaardens daværende Ejer Købmand Rasmus Jørgensen Wulff sit Fortov som Lagerplads, og her fandtes oplagt bl. a. 21 Stk. 12 Alens Bjælker, 89 Stolper samt Jernplader og andet Bygningsmateriale.²⁷⁾ Et Forsøg, Apotekeren i 1796 gjorde paa at rette sin Rendesten, var saa uheldigt, at hvis samme Retning skulde følges af de andre Grundejere, vilde — efter Magistratens Erklæring 1799 — den nordre og den søndre Rendesten støde sammen uden for Porten til Gaarden Nr. 58 midt for Gadens vestre Ende.²⁸⁾

Byens øvrige Gader var haade krumme og smalle. En Synsforretning i 1717 viste bl. a., at S m e d e g a d e paa en lang Strækning paa den østre Side ingen Rendesten havde; Vand og Dynd kunde ikke faa Afløb, førend det drev tværs over Gaden til den vestre Sides Rendesten, og nogle Steder fandtes over Kørevejen lagt store Trin­sten til at springe paa, fra den ene Side af Fortovet til den anden.

Efter at man siden Aaret 1537, da der udgik en kgl. Forordning, om at Gaderne i Byerne skulde brolægges, forgæves havde arbejdet paa at bortrydde Hindringerne for rationelle Forbedringer, begyndte man 1802 i Horsens med en Omlægning og fortsatte denne, saa at man i 1806 kunde trøste sig med, at Brolægningen ikke stod meget tilbage for andre Byers. Endelig i 1858 vedtoges et Brolægningsreglement, og der udvalgte en særlig Kommission, som skulde forestaa hele Brolægningsvæsenet.

Gadebelysning ansaas ikke for at være absolut nødven­dig. Sent anskaffedes der Lygter i Gaderne, og det kun i ringe Antal; i 1833 havde man saaledes kun 22 Tranlygter, dette Antal steg efterhaanden til 47, og Udgifterne til Belysningen til ca. 700 Rdl. aarligt. Den 23. Maj 1859 bestemtes Anlægget af et kommunalt Gasværk, der traadte i Virksomhed i Juni 1860.

Den smukke og anselige Søndergade, der vilde pryde en

liver Hovedstad, og dens mange mærkelige Bygninger virker helt imponerende paa Fremmede, der besøger Byen. Da Kongens Bygmester, Professor Casper Fr. Harsdorff i Sommeren 1780 opholdt sig i Horsens for at lede Arbejdet ved Palæets Indretning, skrev han til Statsminister Høegh-Guldberg flere Breve, hvori han omtaler visse Forhold i Byen:

„Det fornøyer mig meget, at jeg endog her i Byen finder mærkelige Prøver paa den Nytte, vort Academie gjør i Provindserne. Andreas Kruuse er Academist og Muremester af Profession, har nedsat sig for nogle Aar siiden; denne Mand er egentlig den, vi om icke i alt, dog for det meste maa take for, at Tingene her med Fordeel kand drives; han er Entrepreneur her i hele Egnen, har allerede erhvervet sig noget, og er eenhver her paa Stedet overmaade meget veltifreds med ham. Han har decoreret Facaderne af eendell Gaarde paa den store Sønder- og andre Gader med smucke antique Ornamente og Decorationer, saa jeg forsikrer, at den store Gade i Horsens har formedelst sin skjønne Bredde et fortræffeligt Udseende. Beboerne vil, at den er smuckere end nogen kiøbenhavnsk Gade — var den skickelig broelagt, vilde det maaske endda icke mangle saa meget. Ligeledes er her en Billedhugger, som har nedsat sig; han arbejder i Meubler, Speile, Consolborde etc. og er en Artist ved Navn Hiernøe, der samt en Kiøbmandsencke Md. Cortsen vil paa tage sig Leveringen af alle de i Listen med rødt mærkede Møbler.“²⁹⁾

I et Brev af 30. Juni 1780 omtaler Harsdorff bl. a. nogle Gaarde i Søndergade, der foreslaas som foreløbigt Logis for den fyrstelige Familie, saafremt Palæet ikke skulde blive færdigt i rette Tid.

...Fru Lichtenbergs Gaard: „omend i samme haves ud til Gaden nogle Værelser, som ere smuckere end de, vi faaer, saa er hendes Gaard ikke nær stor nok til den intenderede Brug.“

Raadmand Grundahls Gaard: „er een af de anseeligste Gaarde i Byen med en stor Sal, Friemurerne tilhørende, er skraas over for Indretningen et Stykke ned i Gaden hen til Lichtenberg...“

Jens Mønberg, en ung Kiøbmand, har nyeligen kiøbt en Gaard og vil sætte sig ned her; jeg troer vist, han overlader sin Gaard i nogen Tiid; i dette Huus er for det mindste 12 smucke Værelser — denne Gaard ligger tæt ved Apotheket...“

Gersdorff [Kammerherre Chr. Christopher G., gm. de Lichtenhjelm's Enke Bodil Lichtenberg] gjør Vrøvl — han er Nabo til Stedet op til Berings Gaard [Gaarden Nr. 14b]. Han har en Deel Vinduer i begge sine Etager ud til vores Sted. Disse Vinduer har han Adkomst til efter et protokolleret Skjøde; vi tør icke træcke et Planckeverk for disse Vinduer omend paa egen Grund. Jeg vil tale med Rosenørn [Stiftamtmand over Aarhus Stift], der maa mægle i Sagen; men Gersdorff citerer Skjødet og advarer...“

Md. Busch her i Værtshuset kunde maaske bespise Herskaberne for en Tiid; her logerer fremmede Kiøbmænd og andre. Det glæder mig, at den unge Busch [Hans Chr. B. Køkkenskriver ved Palæet] employeres; jeg recommanderer ham; han bliver Generaladjutanten til stor Nytte, da han er her fra Byen...³⁰⁾

Søndergade har altid været Horsens fornemste Stolt-hed og Midtpunktet for Byens Liv, saaledes som det udfol-dede sig, saavel i social som økonomisk Hensende. I alle Tidsaldr har de anseligste Købmandsgaarde og Privatboli-ger været samlet i denne Gade, der er ejendommelig præget af Fortid og Nutid. Den gamle Skik at anbringe Stentrapper uden for Husdørene var i 18. Aarhundrede blevet almindelig i Horsens, især for Søndergades Vedkommende, og ikke sjæl-dent stod der to høje Stenstøtter foran saadanne Trapper. Flere Steder fandtes „Bislag“, der lignede aabne Lysthuse, næsten altid forsynet med Bænke og til Tider med Billed-skærerarbejde. I det følgende Aarhundrede mistede Sønder-gade meget af sit ejendommelige Præg, københavnske Moder fulgtes, og de fleste Nybygninger fik et kedeligt ensartet Ud-seende. Men endnu findes mange gamle Købmandsgaarde, der iblandt alt det ny har en egen Patina, og hvis dekorative Ud-smykning paa Facader, Portpartier og Dørsider er synlige Minder om en svunden Tidsaand.

Torvets søndre Side.

Gaard-Nr. 11. I Aaret 1624 fik Anna Hansdatter Svane, Borgmester Hans Olufsen Ribers Enke, Skøde paa en øde Plads, liggende paa den søndre Side af Torvet.²¹⁾ De hende tilhørende Grunde Øst og Syd derfor, som i Fugholm og ved Aaen var bebygget med Boder, havde i mange Aar før været i hendes afdøde Ægtefælles Besiddelse, men efter at de kejserlige Tropper i 1629 havde forladt Byen, var alle Vaaninger paa Ejendommen ødelagte. I 1631 lod hun opføre *Himmeriges Boder*, og endnu i hendes Levetid var i Fugholm og paa den sydøstlige Side af Torvet op-tørt en Række nye Boder, som 1662 var i hendes Søn Borg-mester Oluf Hansens og Svigerson Borgmester Ernst Ernst-ensen Badens Arvingers Eje.

Som allerede nævnt under Gaard-Nr. 9 var den vestligste af omtalte fire Boder paa Torvets søndre Side i 1787 Mu-rermester Jørgen Simonsen Vejles eller Kruses Ejendom.

Ved Skøde af $\frac{1}{6}$ s. A. solgte han den til sin Stedsøn Drejer Hans Peder Christensen *Kruse* (S. af Murer-m. Chr. Stobberup og Karen Hjernø), som s. A. den 28. Febr. havde ægtet Kirstine Thomasdtr. Snell, Enke efter Drejer Carl Liisberg i Aarhus. Af Skødets Beskrivelse af Ejendommen

ses, at den i Øst og Syd strakte sig til Haverne, som hørte til Raadmand Frydensbergs Boder og mod Vest til Guldsmed Nicolaj Brandts Gaard paa Torvet. Til Vaaningen hørte en Bod, som laa næst op til Frydensbergs Lejevaaning.

Efter Drejer Hans Peter Kruuses Død, arvede hans Datter Mette Cathrine K., gift med Slagter Jens Christopher Gottlieb, f. 1787 ²⁴/₁₀, Vaaningen, som han lod ombygge, og efter hans Død 1840 ²⁷/₈ solgte hun Slagterforretningen og en Part af Ejendommen, Nr. 11b, til Slagtermester Jens Christensen Claudi, gift med Maren Gram.

I 1803 var Vaaningen, Gaard-Nr. 11, med et Forhus, 17 × 9 Al., og en Halvtagsbygning, 16 × 3 Al., brandforsikret for 470 Rdl. — Grundtakst: 27 Rdl.

Ejendommen Nr. 11a er Torvet Nr. 12. Matr.-Nr.: 567. Areal: 97 □ Al. Ejendomsskyld: 10,000 Kr. Brandass.: 6,800 Kr.

Senere Ejere: 1862 ¹/₂ Bagerm. H. C. Gottlieb, 1878 Kbmd. N. H. C. Meyer, 1918 Lagerforvalter S. J. Olsen. Nuv. Ejer: H. E. Betak.

Ejendommen Nr. 11b er Torvet Nr. 10. Matr.-Nr.: 568 (og 639). Areal: 508 □ Al. (639: 253 □ Al.) Ejendomsskyld: 45,000 Kr. Brandass.: 25,030 Kr.

Senere Ejere: 1840 Slagter J. C. Claudi, 1876 ¹⁵/₂ Kbmd. S. Jensen, 1880 Straahattefabrkt. Joh. Henrik Schnor. Nuv. Ejer: Enkefru Marie Berg.

Gaard-Nr. 12. 1682: Erik Ottesen, Byskriver. En liden Gaard med liden Kaalgaardsjord ved. 8—10.

1662 var Gaarden øde og ejedes da af Jørgen Juell af Aarhus. Han var født i Søby, Gylding Sogn, Søn af Rasmus Rasmussen Juell og Hustru Maren Mikkelsdatter, som 1664 levede i Fædrengaarden i Søby. Jørgen Juell havde en Tid lang været Borger i Malmø, hvor han 1661 siges at drive Kornkøb og Skibsfart, før han 1663 tog Borgerskab i Aarhus og døde som Borgmester 1688 ⁹/₆; hans Lig blev nedsat i Altergulvet i Domkirken. Med sin Hustru, en Datter af Hans Jostsen i Aarhus, havde han følgende Børn: 1) Olu f Juell, f. o. 1663, † i Aarhus 1699, ugift, 2) Ane Marie, gift med Proviantforvalter Chr. Weyerslev i Aarhus, og 3) Maren Jørgensdtr. Juell, som ægtede Købmand Peder Hansen Fæder i Aarhus, † 1692 ¹⁰/₁₂.

Erik Ottesen Byskriver døde 1687, hvorefter Gaarden

ejedes af Skipper Oluf Rasmussen, f. i Koldby p. Samsø, der tog Bgsk. i Hs. 1685 og døde 1733. Hans Enke Bodil solgte 1736 $\frac{12}{2}$ Gaarden til Skipper og Købmand Søren Nielsen Taftenberg eller Samsøe, gift med Anne Elisabeth Nielsdr. Gylding, f. 1696, † 1743. I dette Ægteskab fødtes følgende Børn: 1) Mathias T., Købmand i Hs., † 1784, 2) Niels Gylding T., Købmand, † 1743, og 3) Karen T., f. 1737, † 1807, gm. 1. Gang $\frac{20}{4}$, 1757 Kbmd. Søren Jensen Monberg, f. i Hs. 1737, † 1780, 2. Gang $\frac{21}{4}$, 1777 med Feldbereder Claus Christensen From, † 1787.

Ved Auktion 1743 $\frac{12}{3}$ efter Skipper Søren Nielsen Taftenbergs Enke Anne Elisabeth Gylding solgtes Ejendommen for 800 Rdl. til Juveler og Guldsmed Knud Brandt, f. o. 1700, † 1784, gm. 1744 Anna Cathrine Flensborg, hvis Søner Guldsmed Nicolaj B., f. 1743, † 1813, Andreas B. og Guldsmed Peder Brandt, ejede den i en lang Aarrække.

Ved Skøde af 1810 $\frac{9}{8}$ solgte Guldsmed Peder Brandt Gaarden til Niels Peter Bærentzen, f. 1788 $\frac{24}{2}$, Guldsmed, senere Brændevinsbrænder og Købmand, død 1866 $\frac{23}{6}$; gm. Else Andersdatter af Raarup. De havde 2 Søner: 1) Laurids Ammitzbøll B., f. 1817 $\frac{15}{5}$, Købmand, senere Postbud i Odder, og 2) Andreas Peter B., f. 1822 $\frac{1}{11}$, Guldsmed i Odder.

I 1803 var Bygningerne med Forhus, 13 × 11 Al., et Sidehus, 24 × 8 Al., og et Baghus, 19 × 8 Al., alle i to Stokværk, brandfors. for 1930 Rdl. — Grundtakst: 123 Rdl.

Ejendommen Nr. 12 er Torvet Nr. 8. Matr.-Nr. 569. Areal: 2182 □ Al. Ejendomsskyld: 65,000 Kr. Brandass.: 61,530 Kr.

Senere Ejere: 1842 $\frac{1}{11}$, Høker Niels Rasmussen Falling, 1857 $\frac{1}{7}$ Kbmd. Joh. Jacob Munch, 1862 $\frac{2}{8}$ Kbmd. J. Th. Bang, J. P. Fahnøe, P. C. K. Juel og M. A. Cohn, 1865 $\frac{23}{12}$ Bagerm. Anton L. Schmidt. Nuv. Ejere: Bagerm. H. L. Feddersens Enke.

Gaard-Nr. 13. 1682: Søren Jensen Holmboe. En Gaard med Have og Pakhus ved Aaen. 266—33 $\frac{1}{4}$.

I første Halvdel af 17. Aarhundrede ejedes Gaarden af Raadmand Fock Albertsen de With, som døde 1655; hans Enke Lene Clemmensdatter var død 1662, da Gaarden ejedes af deres Børn.

Søren Jensen Holmboe var født paa Hirtsholmene, hvor Faderen Jens Olsen var Handelsmand og Skip-

per og næsten alene bekostede en Kirke opbygget paa Øen; han tog Borgerskab som Skipper i Horsens 1663 $\frac{1}{8}$ og købte den forhen Fock Albertsens Arvinger tilhørende Gaard med Pakhuse ved Aaen, som han ved Skøde af 1685 $\frac{10}{16}$ solgte til Anders Jensen Tonboe, med hvem han hidtil havde været i Handelsfællesskab, og er vistnok derefter flyttet bort fra Byen.

Anders Jensen Tonboe, født i Horsens 1648 $\frac{7}{11}$, Søn af Skipper og Handelsmand Jens Pedersen Tonboe og Hustru Elisabeth Andersdatter. Forældrene satte ham i Horsens lærde Skole, hvor Magister Claus Werring var Rektor. Efter i fem Aar at have kontinueret Skolen, kom Aaret 1657, da Svenskerne faldt ind i Landet, og han maatte blive hjemme i de 3 Aar, Fjenden var i Landet. Derefter kom han i Skole hos Peder Rasmussen, dansk og tysk Skolemester i Horsens og lærte perfekt at regne og skrive. I 1662 kom han til sin Svoger Borgmester Jørgen Høxbroe, som dengang drev stor Handel til Lands og til Vands. Her tilbragte han 9 Aar indtil 1671, da han af Raadmand Johan Andersens Enke Bodil Hansdatter og hendes Broder Peder Hansen til Palsgaard blev opfordret til at bringe hendes Handel i Rig-tighed. Med største Vindskibelighed forvaltede han hendes Midler i 4 Aar, indtil han 1680, den 14. November, ægtede Dorothea Hansdtr. og samme Dag tog Borgersk. som Skipper og Købmand i Horsens og var Kirkeværge i mange Aar. Ved kgl. Skøde af 1697 $\frac{7}{1}$ fik han Bevilling paa Jus patronatus til Hatting Herreds og Sogns Kirketiende, 34 Tdr. 7 Skpr. Hrtk., og 1684 af Arvingerne efter sin „Fætter“ Peder Han-sen Hovenbech paa Palsgaard Skøde paa H a n s t e d g a a r d og Gods, ialt 198 Tdr. Hrtk., for 20 Rdl. pr. Tønne. 1694 lod han opføre nuværende Hanstedgaards Hovedbygning, som bestaar af en Hovedfløj og to Sidefløje, alle i 1 Stokværk af Grundmur. Hospitalsbygningen er opført 1712, men senere ombygget. Som Godsejer blev han boende i Horsens og drev Købmandshandel til 1696, da han 16. April s. A. solgte Gaar-den paa Torvet til Købmand og Skipper Niels Sørensen Gyl-ding og bosatte sig paa Hanstedgaard, hvor han døde $\frac{20}{7}$ 1697 og blev begravet i Hansted Kirke den 6. August; samme Dag blev ringet med alle Kirkeklokker i Horsens, og der brændte Vokslys ved hans fædrene Begravelse i Klosterkir-ken. I sit Ægteskab med Dorthe Hansdatter, f. i Gudbjerg Præstegaard paa Fyn $\frac{3}{5}$ 1657, Datter af Præsten Hans Niel-sen Lottrup og Anne Christensdatter, havde han 2 Sønner og

2 Døtre, hvoraf den ældste Søn og begge Døtrene døde før Faderen og blev begravet i Johan Andersens Arvebegravelse i Klosterkirken. Den yngste Søn, der havde været svagelig fra Fødselen, døde 1705. I Henhold til sin afdøde Mands Ønske og sin eneste Søns indstændige Begæring til hende, havde hun allerede i 1702 ansøgt om kgl. Tilladelse til at maatte give Hanstedgaard og Gods til et Hospital for 24 fattige, husarme og vanføre Mennesker. Ved Fundats af 1705 $\frac{12}{5}$, kgl. konf. $\frac{3}{8}$ s. A., og hendes Testamente af 1710 $\frac{10}{5}$, oprettedes Hansted Hospital, en velgørende Stiftelse, hvis Kapital ved Udgangen af Aaret 1901 var 1,262,511 Kr.

Dorthe Hansdatter Lottrup døde i Horsens 1711 $\frac{23}{1}$, og blev nedsat i Familiebegravelsen under Koret i Hansted Kirke, hvor der over Korsdøren mod Skibet er et pragtfuldt til Dels forgyldt Epitafium over hende og hendes tidligere afdøde Ægtefælle.

I de 14 Aar Anders Tonboe boede i Horsens, viste han og hans Hustru stor Gavnildhed. De har givet Orgelet og den store Lysekrone til Sct. Ibs Kirke, og deres Beredvillighed til at hjælpe fattige og husarme gav sig ogsaa til Kende ved deres testamentariske Gave af 1200 Sletdalere, som til evig Tid skal staa paa Rente. Præsten Peder Toxværd i Hansted holdt Ligprædiken over ham, den er trykt i Kjøbenhavn 1699.

Niels Sørensen Gylding var født paa Endelave o. 1652 i Søren Mikkelsens Gaard, hvorfra Købmandsslægten Gylding i Aarhus og nyere Slægter af Navnet Gylding i Horsens ogsaa nedstammer. Han tog Borgerskab i Horsens 1689 $\frac{5}{3}$ og blev en meget formuende Købmand; 1696 gav han Lystestagerne i Kirken paa Endelave og døde 1709 $\frac{26}{5}$, 57 Aar gl. Formodentlig har han været i Anders Jensen Tonboes Tjeneste, i alt Fald blev han og dennes Myndling Karen Nielsdatter Gudme, Datter af Præsten i Brudager Niels Madsen Lørup og Karen Hansdatter Lottrup, den 25. Juli 1694 ægteviet i Anders Tonboes Hus. Hun var beslægtet med Byens rigeste og fornemste Familier paa den Tid. Hendes Morfader, Præsten i Gudbjerg paa Fyn Hans Nielsen Lottrup var Broder til Anne Nielsdtr. Lottrup, Raadmand Christopher Blimesters Hustru; hendes Moder var anden Gang gift med Søren Jørgensen Maltesen, og hendes Moders Søskende vare: 1) Dorth Hansdatter; gift med Anders Jensen Tonboe, 2) Anne Hansdatter; gift med Købmand Søren Berendsen og 3) Købmand Chr. Hansen Lottrup.

Niels Sørensen Gylding efterlod sin unge Enke Karen Nielsdr. og 5 Pigebørn som de rigeste Arvinger i Byen. Foruden Gaarden med Krambod paa Torvet, 2 Skibsparter og en Bondegaard i Skjold By og Sogn var der ved Skiftet efter ham 3500 Rdl. i klingende Mønt.

Niels Gyldings fem Døtre blev alle gifte med Købmænd i Horsens: 1) Anne Nielsdr. G., f. 1695, † 1719, ægtede 1718 $\frac{9}{5}$ Kbm. Peder Jørgensen Stauning, f. 1691, † 1761, 2) Anne Elisabeth Nielsdr. G., f. 1696, † 1743, blev 1729 $\frac{3}{11}$ viet til Kbm. Søren Nielsen Taftenberg, 3) Karen Nielsdr. G., f. 1698, † 1744, ægtede 1725 $\frac{13}{11}$ Kbm. Niels Andersen Møller, f. 1706, † 1762, 4) Ellen Nielsdr. G., f. 1701, † 1772 $\frac{9}{11}$, blev 1734 $\frac{1}{6}$ gift med Kbm. Peder Nielsen Høeg, og 5) Birgitte Nielsdr. G., f. 1703, † 1749, blev 1. G. 1735 $\frac{13}{4}$ gift med Kbm. Chr. Sørensen Gylding og 2. G. 1740 $\frac{12}{1}$ med Kbm. Niels Lauritsen Nyeland.

Karen Nielsdatter Gudne døde 1743, begr. $\frac{3}{1}$; og ved Auktion 26. Febr. s. A. solgtes Gaarden paa Torvet med et Pakhus i 8 Bindinger ved Aaen for 590 Rdl. til Købmand Niels Gylding Stauning, f. 1719, eneste Søn af ovennævnte Købmand Peder Jørgensen Stauning og dennes 1. Hustru Anne Gylding. Han døde i tidlig Alder og var vistnok ugift.

Ved Auktion solgtes Ejendommen til Tolder Peter Chr. Henneberg, som døde 1773 $\frac{12}{7}$, 74 Aar gl. I sit Ægteskab med Anna Wintmølle, død 1747 $\frac{17}{3}$, havde han følgende Børn: 1) Birgitte H., dbt. 1736 $\frac{26}{8}$, var ugift 1773, 2) Frederik Chr. H., dbt. 1740, 20. S. e. Tr., Tobaksfabrikant i Aarhus, 3) Anna Cathrine H., f. 1741; gm. Joh. Vilh. Rafn i Kbhvn., 4) Peter Chr. H., levede 1773, og 5) Anne Bollette Elise, dbt. 1742, 2. Paaskedag, død 1778; gm. Etatsraad Chr. Alb. Fabricius i Kbhvn., død 1815.

Ved Auktion 1784 $\frac{29}{3}$ solgtes Gaarden til Købmand Mourids Monberg, som $\frac{29}{12}$ s. A. solgte den for 1800 Rdl. til Raadmand Daniel Grundahl, der tillige ejede Gaarden Nr. 122 paa Søndergade. Han døde 1792, og 1794 $\frac{13}{6}$ solgte hans Enke Pakhuset ved Aaen (Nr. 13b) til Skipper Chr. Kratzius.

Samme Aar solgtes Gaarden Nr. 13a til Købmand Jens Johan Gylding, f. paa Endelave 1750, Søn af Skipper Niels Jensen G. og Broder til Niels, Michel og Niels Ole Gylding, alle Købmænd i Horsens. Han ægtede 1795 $\frac{1}{7}$

Sara Lauridsen, f. 1770, og døde 1809, uden Børn, hvorefter Gaarden 1812 $21\frac{1}{2}$ ved Arv kom til Kbmd. og Brændevinsbrænder **Niels Jensen Lund**, hvis Enke Kirstine, f. Pedersen ejede den til sin Død; hun døde 13. Aug. 1855, 98 Aar gl. Ved Gavebrev af 1836 $27\frac{1}{4}$ testamenterede hun Gaarden til sit Søskendebarn Lene Ane Lauridsen, f. i Lundum 1807, som 1840 $24\frac{1}{7}$ ægtede Bagermester **Jens Nielsen Seest**, f. i Sest ved Ribe 1806. Ved Testamente af 1880 $20\frac{1}{7}$ skænkede han 500 Kr. til Nitschkes Stiftelse og 500 Kr. til Horsens borgerlige Stiftelse. Han døde 1885.

I 1803 var Bygningerne med et Forhus, 20×9 Al. (senere 22×9 Al.), med en Forbygning, 7×9 Al. (senere 8×9 Al.), og en Sidebygning, 21×7 Al., begge i 2 Stokværk, samt 1 Bagbygning, 13×10 Al. (senere 18×10 Al.), brandforsikret for 3220 Rdl., i 1828 for 2700 og 1847 for 3510 Rdl. — Grundtakst: 194 Rdl.

Ejendommen Nr. 13a er Torvet Nr. 6. Matr.-Nr.: 570. Areal: 2620 □ Al. Ejendomsskyld: 130,000 Kr. Brandass.: 121,000 Kr.

Senere Ejere: 1886 Vinhandler M. Nielsen, 1900 Bagermester N. P. S. Zeeberg, 1918 Kbmd. William Strand. Nuv. Ejer: Snedkermester A. Winther Sørensen.

Palæet i Horsens.

Nr. 14a. 1682: Chr. Nielsen Toldorph, Tolder, 1 Gaard med Vaaning samt en Have og et lidet Pakhus ved Stranden, 410—51 $\frac{1}{4}$. Nr. 14b. 1682: Borgmester Jørgen Hansen, 1 Gaard med lidt Havejord, Jacob Schibbygger ibor. 110—13 $\frac{3}{4}$.

Paa det nuværende Kirketorvs søndre Side har i Midlalderen ligget en anelig Bygning, som med sin tilliggende Grund har strakt sig over nuværende Mart.-Nr. 571 og maaske over en Del af Matr.-Nr. 572.

I de ældste bevarede Skattelister af 1617 og 1627 nævnes **Offe Wiilstorf**, som svarede 6 Skilling af „Steenhuset“, der var beliggende Øst for Borgmester Jørgen Nielsens Gaard, af hvilken svaredes samme Afgift.³²)

Paa den Tid har der ikke været andre **Stenhuse** i Søndergades Rode, og i Matrikulen af 1661 nævnes i Rækkefølgen paa den Plads, hvor Gaarden Nr. 14a senere blev opført, **sal. Thomas Andersens Arvingers Stenhuse**,

vurderet til 160 Rdl., og umiddelbart Vest for dette: Isenkræmmer J o h a n A n d e r s e n s Gaard med Have bagved, vurderet til 450 Rdl.

Disse Ejendommes samlede Grund er nuv. Matr.-Nr. 571, hvor der i Sommeren 1915 ved Udgravning i Jorden fandtes Spor af den oprindelige Bygning. I østre Hjørne af Ejendommen var der en Stjernehvælving, og i Grunden Vest for denne er fundet middelalderlige Murrester; særlig tydelig kunde spores en Munkestensmur, som havde gaaet i Retningen Nord til Syd. I den sydvestlige Side af Grunden fandtes nogle forvitrede Murrester og Samlinger af Kampesten, som øjensynlig havde været udsat for Ild. Iøvrigt fandtes mange Kampesten, hvoraf nogle laa ret regelmæssig uden dog at være forbundet med Mørtel. Af særlig Interesse fandtes ved samme Lejlighed en Ler-Kakkel med en Dyrefigur, maaske forestillende en Løve.³³⁾

Det kunde vel tænkes, at det af flere Forfattere omtalte D o m i n i k a n e r k l o s t e r, som skal have været i Horsens, havde ligget paa søndre Side af det nuværende Torv, at dets Kirke havde været Vor Frue Kirke og dets Kirkegaard J o m f r u M a r i æ K i r k e g a a r d, som i 1575 skændedes Byen til Torv.

Ved Udgravning af Grunden Nr. 13 (Matr.-Nr. 570) under Forhuset til Gaardsiden er fundet enkelte gamle, store, røde Mursten, og ved Gravning af en Brønd, ca. 40 Al. Syd for Torvets sydlige Kant, fandtes i Overlaget af Jorden nogle Menneskeben og flere Stykker tildannet Egetræ, der kunde se ud som hørende til en Ramme.³⁴⁾ Maaske har Offe Wiilstorfs Stenhus været den østre Sidefløj af den oprindelige Bygning, der i hvert Fald kan formodes at have været et Kloster.

Ovennævnte T h o m a s og J o h a n A n d e r s e n var Brødre og Sønner af Borger i Flensborg Anders Thomsen og Hustru Maren Christensdatter, der som Enke 1627 bosatte sig i Nakskov. Deres Søster Elisabeth Andersdatter var gift med Købmand Jens Pedersen Tonboe, død 1662, hvis Søn Anders Jensen Tonboe døde som Ejer af Hanstedgaard.

T h o m a s A n d e r s e n nævnes 1655 ^{27/3}, da han af Borgmester og Raad udnævntes til Værge for Jacob Tenours to Døtre; men han var død 1661, da hans Enke K a r e n drev Handel og Ølsalg i „Stenhuset“.

J o h a n A n d e r s e n Isenkræmmer, f. o. 1622 i Flensborg, tog 1650 ^{12/11} Borgerskab i Horsens, „hands brug er

med groff Klede och anden gemeen Kram-Ware“. Han var Raadmand 1652 og som Deputeret for Horsens medunderskrev han Suverænitetssakten, 1663 $\frac{20}{6}$, fritoges han for Raadmandsbestillingen, og 1668 $\frac{2}{1}$ fik han kgl. Tilladelse til i Stedet for Skat at maatte kontribuere en vis Sum, nemlig for Skatter 64 Rdl. og for Indkvartering 24 Rdl.,⁷⁵) 1670 gav han til Klosterkirken den smukke Prædikestol, som nu findes i Vor Frelsers Kirke. Han døde 1674 $\frac{12}{1}$, og den 28. s. Md. blev han begravet i Klosterkirken. Sognepræsten Peder Rasmussen Rytter holdt Ligprædikenen „Guds Helgenis Handelstad“, Hebr. 12, 22—24, som blev trykt i København. Hans Hustru B o d i l H a n s d a t t e r, som han havde ægtet 1651 $\frac{26}{1}$, var Datter af Borger i Horsens Hans Pedersen og Hustru Maren Jensdtr., hendes Broder Peder Hansen Hovenbech eller Horsens var Forvalter paa Palsgaard og Ejer af Hanstedgaard, og en af hendes Søstre var gift med Laurids Brodersen paa Dybvad. Efter sin Ægtefælles Død fortsatte Bodil Hansdatter Krambodshandelen i „Stenhuset“ paa Torvet, medens hendes „Svoger“ Anders Jensen Tonboe paa hendes Vegne og med stor Dygtighed drev Storhandel til Lands og til Vands. Ved Gavebrev af 1674 $\frac{28}{4}$ skænkede hun 15 Gaardsavl paa Byens Mark til 2 Skrifteprædikener om Ugen samt 200 Sldr. til fattige Skolebørn. Hun døde 1685 uden at efterlade sig Børn.

Af det af hende og hendes Mand 1673 $\frac{24}{11}$ oprettede Testamente ses bl. a., at den umiddelbart Vest for Stenhuset beliggende Gaard, forhen Thomas Andersens Gaard, allerede da var i deres Eje. 1682 var Stenhuset forsvundet og paa begge Ejendommens samlede Grund blevet opført en Gaard med høliggende Vaaning, som formodentlig ved Arv var kommen i Christen Nielsen Toldorphs Eje.

Ved kgl. aabent Brev af 1680 $\frac{12}{1}$ fik Christen Nielsen Toldorph Bestalling som Hospitalsforstander og kgl. Tolder i Horsens efter Christopher Pedersens Død og 1681 $\frac{16}{7}$ kgl. Tilladelse til at maatte bruge en Jord og Eng, Hospitalet tilhørende, som før hans Tid var blevet bortfæstet til en anden, naagtet den var tillagt Hospitalsforstanderen til Løn. Som Tolder var hans Indkomst 100 Rdl. foruden 8 Rdl. til Skrivematerialer. Han døde 1705 $\frac{2}{3}$ 56 $\frac{1}{10}$ Aar gl., og blev begravet i en hvælvet og muret Begravelse i Klosterkirken. Ved Missive af $\frac{20}{3}$ s. A. bevilgedes, at hans Børn og ikke Hospitalet skulde arve, hvad der kunde blive tilovers i Boet. Han var 1. Gang gift med Anne Ovesdtr. Pilegaard.

som døde 1687 (Skifte $\frac{13}{6}$), hvorefter han ægtede Ellen Clemmensdtr., en Datter af Clemmen Sørensen paa Ussinggaard og Ellen Christensdtr.; hun døde 1697 (Skifte $\frac{15}{3}$). Af begge hans Ægteskaber levede 6 Børn, 3 af hvert Ægteskab: 1) Inger, f. $\frac{11}{5}$ 1676, død 1736; gift med Bertel Jensen Bay, f. 1674, Sognepræst i Ørum, som døde 1736 og blev begravet samme Dag som sin Ægtefælle, 2) Ove, f. o. 1676, 3) Lene Cathrine, dbt. 1680 $\frac{28}{11}$, 4) Clemmen, dbt. 1691 $\frac{7}{9}$, Collega ved Skolen, gm. $\frac{31}{8}$ 1711 Bodil Eskesdtr., f. 1681, † 1761, 5) Anna, f. o. 1694, død 1775 paa Ussinggaard, hvor hun havde haft frit Ophold i 16 Aar hos Kancelliraad de Lichtenhjem; hun var ugift, og 6) Niels, f. o. 1695, Degn i Uldum, gift i Daugaard Kirke $\frac{12}{8}$ 1749 med Barbara Nielsdtr. Blichfeld. Af Chr. Toldorps Efterslægt kom flere til Norge, deriblandt Eskild Clemmensen T., som blev Postmester i Kristiansand.

Ved Auktionen efter Chr. Nielsen Toldorph blev hans Svoger Kbm. og Hospitalsforstander Søren Clemmensens en højestbydende og overtog Gaarden for 666 Rdl. 4 Mark kontant. Af Skødet af 1706 $\frac{15}{6}$ ses, at Gaarden ligger lige over for Sct. Ibs Kirke med Huse, Vandkilder og Have samt et Pakhus ved Aaen.

Ved Skøde af 1707 $\frac{29}{11}$ solgte Søren Clemmensen Ejendommen til Apoteker Jacob Schmidt for 700 Rdl., at betale til Snapsting 1708 $\frac{3}{4}$ og med Apoteker Henrik Helms i Haderslev som Kavtionist. Samme Aar, den 11. Novbr., havde Jacob Schmidt faaet kgl. Privilegium som Apoteker, efter den $\frac{23}{9}$ at have købt den forrige Apoteker Erik Elbogens Enkes Apotek. Han lod Gaardens Bygninger nedbryde, købte et Grundstykke af den Vest for liggende Ejendom og lod opføre en stor og velindrettet Købstadsgaard, hvortil han henflyttede Apoteket. Han var tillige blevet Gæstgiver for „fornemme“ rejsende, der besøgte Byen.

Jacob Schmidt var født 1682 i Gardelegen i Mark Brandenburg og døde i Horsens 1750 $\frac{21}{2}$. Han ægtede 1708 Anna Margrethe Helms, f. i Haderslev 1688, død 1758, Datter af Apoteker Henrik H. Hun stiftede 1750 $\frac{8}{6}$ „det Schmidtske Legat“ med 1000 Rdl. til Horsens Hospital mod, at hendes Descendenter (Slægten Schmidten) fik Ret til at indlægge 2 Lemmer i Hospitalet. De havde flere Børn, af hvilke en Datter og en Søn levede. Datteren Anna Cathrine Schmidt, f. 1711 $\frac{7}{4}$, døde 1763, begr. $\frac{20}{3}$ s. A.; ugift.

Sønnen Gottfred S., f. 1709 $\frac{12}{3}$, arvede Apoteket

efter Faderens Død og blev en meget formuende Mand, var Kammerassessor og Ejer af Stovgaard og Alstedgaard. Han døde 1773 $^{12}/_3$ og er med begge sine Hustruer begravet i Kapellet paa nordre Side af Koret i Klosterkirken. Hans 1. Hustru Anne Svendsdtr. Althalt døde 1759 $^{8}/_3$, hvorefter han i Aarhus Frue Kirke 1760 $^{7}/_1$ blev viet til Anne Marie Schønaau, f. i Aarhus 1722 $^{8}/_7$, Datter af Tolder Joh. Fr. S. og Enke efter Borgmester i Aarhus Ulrich Chr. Müller, begr. 1756 $^{9}/_8$. Hun døde 30. April 1779. Af Kammerassessorens 6 Sønner og 2 Døtre af 1. Ægteskab levede 1 Søn og 1 Datter og 2 Sønner af 2. Ægteskab. Sønnen af 1. Ægteskab: Henrik S., f. 1755 $^{25}/_4$, blev Ejer af Haraldskjær i Skibet Sogn og døde barnløs 1793. Hans Enke Birgitte Ravn, død 1806 $^{12}/_1$, ægtede 1794 Major Severin Lautrup, død i Vejle 1811 $^{15}/_1$, 61 Aar gl. Datteren Kirstine Marie S., f. 1757 $^{13}/_7$, død 1824 $^{10}/_4$, blev 1774 $^{13}/_7$ gift med Eiler Hagerup, f. i Trondhjem 1736 $^{26}/_{11}$, Amtmand i Finmarken, senere Deputeret i Toldkammeret, Etatsraad, død 1795 $^{19}/_5$.

Begge Kammerassessor Gottfred Schmidts Sønner af 2. Ægteskab blev 1783 $^{10}/_{12}$ adlet med Navnet Schmidten, men skrev sig oftest: v. Schmidten.

Den ældste Søn Generalkrigskommissær Ulrich Chr. v. Schmidten, f. 1761 $^{7}/_1$, Ejer af Urup, Lillerupholm og Lundbygaard, døde 1828 $^{28}/_{12}$ i Viborg; gift 1786 $^{29}/_9$ med Mette Sophie Marcussen, f. 1768 $^{11}/_5$, D. af Jstrd. M. til Krastrup, død 1832 $^{24}/_3$ i Glud. Deres 3 Børn vare: 1) Marcus Pauli Karenus Holst v. S., f. 1791 $^{25}/_1$ paa Urup, Borgmester i Rudkøbing, Etatsraad, død 1849 $^{26}/_4$; gift med Louise Augusta Bjørn, død 1858 $^{17}/_2$. Fra deres to Sønner, Ulrich Chr. v. S., f. $^{10}/_2$ 1815, og Chr. Bjørn v. S., f. ss. 1816 $^{18}/_3$, Grosserer i Kjøbenhavn, død 1897 $^{14}/_{12}$, nedstammer de to nulevende Linier af Slægten v. Schmidten i Danmark og Sverrig. 2) Anna Marie Justa v. S., f. 1792 $^{19}/_7$, død 1849 $^{18}/_{11}$; gift 1. Gang 1810 $^{19}/_{12}$ (Skilt 24) m. Frederik Carl Emil v. Scholten, f. 1786 $^{28}/_{10}$, Kammerjunker, Major, død 1873 $^{17}/_1$, 2. Gang m. Oberst Carl Ludvig Gjellerup, død paa St. Croix 1876 $^{22}/_{10}$, og 3) Karen Glerup Holst v. S., f. 1793 $^{27}/_{10}$, død 1816; gift 1816 $^{1}/_3$ m. Jobst Gerhard v. Scholten til Lundbygaard, f. 1783 $^{7}/_7$, Regeringsraad i Vestindien, død 1824 $^{23}/_2$.

Den yngste Søn Johan Frederik v. Schmidten, f. 1762 $^{4}/_8$, cand. jur., Ejer af Williamsborg (Daugaard S.) 1784, død 1830 $^{18}/_4$; gift 1813 med Christiane Elisabeth

Harboe, f. 1761 $^{11}/_{11}$, død 1846 $^{20}/_{6}$. Deres 9 Børn vare: 1) Gottfred v. S., f. 1784 $^{17}/_{4}$, Kammerjunker, Assessor i den vestind. Landret, Byfoged i Frederiksstad, død i Hillerød 1852 $^{13}/_{7}$; gift med Aurelia Müller, død 1874 $^{2}/_{5}$, 2) Charlotta Elisabeth v. S., f. 1786 $^{7}/_{1}$, død 1865 $^{11}/_{2}$; gift 1811 $^{11}/_{4}$ m. Jens Carl Bardenfleth, Generalmajor, død 1855 $^{24}/_{6}$, 3) Frederik Carl v. S., f. 1787 $^{14}/_{5}$, Major i Slesv. Kyradsreg., R. af Dbg., død i Hs. 1844 $^{18}/_{6}$; ugift, 4) Christian Frederik Jacoby v. S., f. 1788 $^{10}/_{12}$, cand. jur., død i Hs. 1817 $^{7}/_{12}$, ugift, 5) Ulrich Chr. v. S., f. 1792 $^{5}/_{11}$, Løjtnant i Søetaten, død 1820 $^{22}/_{8}$; ugift, 6) Anne Marie v. S., f. 1794 $^{25}/_{12}$, 7) Christiane Magdalene v. S., f. 1796 $^{30}/_{9}$, død 1871 $^{7}/_{7}$; ugift, 8) Henrik Gerner v. S., f. 1799 $^{11}/_{2}$, Professor i Matematik, Gossere, død paa St. Croix 1831 $^{10}/_{7}$, og 9) Frederik Ludvig Carl v. S., f. 1801 $^{5}/_{8}$, Premierløjtnant i Artilleriet, død 1837 $^{14}/_{10}$; ugift.

1732 solgte Apoteker Jacob Schmidt Gaarden til Konferensraadinde Lucie Hedevig Grabow, f. Levetzow, Enke efter Amtmand over Skanderborg og Aakjær Amter Jørgen Grabow til Urup († 1728), som bosatte sig i Horsens, efter at hun 1732 havde solgt Urup til sin Søn Oberst Hans Rud. Grabow. Efter hendes Død 1757 gik Gaarden Nr. 14a over til hendes Svigersøn Frederik Christopher Greve Tramp til Urup, hvis Søn Kammerherre Jørgen Ditlev Greve Tramp ved Skøde af 1779 $^{27}/_{10}$ solgte den for 2000 Rdl. (Brandass. 2980 Rdl.) til Etatsraad, Landsdommer Caspar Peter Rothe († 1784), som to Aar tidligere var blevet Ejer af Urup.

Saalænge Gaarden var i Familien Tramps Eje benyttedes den som Vinterbolig, eller naar Herskabet fra Urup lejlighedsvis gæstede Byen. Ved Gaardens Salg til Etatsraad Rothe forbeholdt Sælgeren sig, saalænge hans Moder Fru Grevinde Clara Hedevig Tramp levede, Brugsret for hende til hendes sædvanlige Soveværelse, „det grønne Kammer“ kaldet, 2 Pakkamre til Opbevaring af hendes Garderobe, fornøden Staldrum til hendes Heste samt Brænde til Fornødenhed i de Dage, hun maatte finde for godt at opholde sig i Byen. Endvidere forpligtede Sælgeren sig til at istandsætte Gaarden efter Køberens Ønske.³⁶⁾

I Juli 1780 solgte Etatsraad Rothe Gaarden med tilliggende Jorder paa Horsens Mark til Ove Høegh Guldberg paa

Enkedronning *Juliane Mariés* Vegne. Købesummen betalt kontant. Samme Aar fik Kong *Christian VII.* Skøde paa Naboejendommen mod Vest; se nedentor.

Den Vest for liggende Gaard (Nr. 14b) ejedes 1617 af Borgmester *Jørgen Nielsen* († 1629), 1661 tilhørte den *Ane Dals*, men var da pantsat til *Peder Pedersens Arvinger* paa Aakjær, og 1682 var den kommen til Borgmester *Jørgen Hansen Høxbroe*, efter hvem den ejedes af *Jacob Jucl*, som efter sin 1. Hustrus Død ved Skøde af 1693 $\frac{16}{3}$ solgte Gaarden til *Jonas Svendsen* († 1719) fhv. Toldbetjent, som samtidig ejede Gaarden Nr. 58 for Enden af Søndergade, hvor alle hans Børn, altsaa ogsaa Sønnen *Vitus Jonassen Bering*, var født.

1705 ejedes Gaarden af Organist *Johan Richter*, hgr. 1714 $\frac{23}{1}$, 65 Aar gl., som i sit Ægteskab med *Bodil Olufsdatter* havde følgende Børn: 1) *Martha R.*, f. 1698, † 1788; gm. 1. Gang *Chr. Pedersen Winding*, f. 1692, Sognepræst i Voer (Rougsø H.), † 1729, 2. Gang 1730 med *Laurids Lassen*, f. 1702 $\frac{8}{7}$, Sognepræst til Holbæk og Udby, Provst i Rougsø Herred, død 1789; nedennævnte Kbmd. *Jens Jensen Berings Stedfader*, 2) *Anne R.*, gm. 1713 $\frac{22}{6}$, *Jens Nielsen Bredal*, Degn i Nebsager, † 1728, 3) *Margrethe R.*, gm. 1716 $\frac{16}{9}$, *Andr. Wenniche*, Guldsmed i Horsens.

1724 $\frac{27}{2}$ skødte *Bodil Olufsdtr.*, sl. *Johan Organists* Enke til Raadmand *Hans Jochumsen Rødenborg* af sin Ejendom 1 Stykke Havejord Vest og Nord for *Jacob Schmidts* Havejord og Øst for *Rødenborgs* egen Havejord og Gaardsrum samt Syd for hendes egen Have, Længde S.—N. 19 sjæll. Alen, Bredde Ø.—V. i den søndre Ende $11\frac{1}{4}$ og i nordre Ende 12 sjæll. Al., og efter hendes Død købte *Rødenborg* ved Auktion 1728 $\frac{19}{4}$ den tilbageblevne Del af Ejendommen. Han lod nu Bygningerne nedbryde og solgte derefter for 80 Rdl. 4 Al. Grund til Gaden til sin Nabo *Jacob Schmidt*, der ved samme Tid ombyggede sin egen Gaard.

Hans Jochumsen Rødenborg, Søn af Borgmester *Jochum Rødenborg*, som ejede den V. for liggende Gaard (se Nr. 15), lærte Handelen hos *Niels Iversen* i *Fredericia* og tog Borgerskab som Købmand i *Horsens* 1717, var tillige Skibsejer, 1719 $\frac{1}{12}$ blev han Raadmand i afdøde *Laurs Eriksen Ribers* Sted, og 1734 $\frac{24}{6}$ bevilgede Kongen, at *Rødenborg*, der i 15 Aar havde været Raadmand og nu var gammel og svagelig, fritoges for Raadmandsbestillingen, og det for-

undtes ham at være fri for borgerlig Tynge saa og i Samkvem med Borgmesteren der i Byen at have lige Gang og Sæde.³⁷⁾ Han var meget velhavende og en Tid den rigeste Mand i Byen, foruden Gaarden paa Torvet ejede han 4 andre Gaarde i Byen samt 24 Huse og Vaaninger, tilsammen takserede til 5000 Rdl. Endvidere ejede han paa Byens Marker 18 Gaardsavlinger, P r i o r s l ø k k e n, som bestod af 9 Søsterlodder, hvoraf han havde arvet 1 Søsterlod og senere ved Køb erhvervet de øvrige Lodder, Købstadgods tilsammen til Værdi 2700 Rdl. Desuden havde han en Del Jordegods, flere Skibsparter samt en Mængde udestaaende Fordringer og Kapitaler. Han døde 1741 ²⁷/₇. Paa Skiftet efter ham, der sluttedes 1743 ²⁷/₄, beløb Dødsboets Formue sig efter Taksationen til 17,800 Rdl., derfra Gæld og Skifteomkostninger 6,253 Rdl., altsaa netto til Deling 20,747 Rdl. I 1740 fik han og hans Søn Jochum Tilladelse til at opbygge en dobbelt, lukket Pulpiturstol lige over for Prædikestolen i Vor Frelzers Kirke, hvor det gamle Orgelværk forhen havde staaet.

Gaarden paa Torvet med Pakhus ved Aaen takseredes til 1500 Rdl. Den var indrettet med Sale og Selskabsværelser, der var overdaadigt udstyrede med Spejle med Lampetter, Borde med Gueridoner, Theborde, Stole med forgyldt Læder og Ruslæder o. s. v. I „Hollænder Stuen“ var der et komplet hollandsk Møblement, bl. a.: 1 Egekiste med „vrejen“ Piller, Stole med Læderbetræk og Lænestole med „Pleds“ Betræk, 1 Egeskab med 2 Laager og 2 smaa Bænkekister samt Opsats af hollandsk Tøj ovenpaa. En anden Stue kaldtes „Lauris Riberes Kammer“. I Overværelserne fandtes Egekister med Billedhuggerarbejde, Senge med Himmel og forgyldt Karnis o. s. v. I „Madames Sovekammer“ var der bl. a. 1 Tronseng, 1 Spejl i sort Ramme, 1 Egeskab med 2 Laager og Bogskab ovenpaa. Desuden opregnes kostbare Smykker, Guld samt Sølv af 1055 Lods Vægt, deriblandt: 2 Sølvkander, hver 96 Lod, 1 do. 80 Lod, 1 do. 52 Lod, 3 Par Sølvstager 130 Lod, 1 Kaffekande 61 Lod m. m.

Hans Hustru Birgitte Laursdatter Riber, f. 1693, som han ægtede 1715 ¹⁰/₁₂, var en Datter af den rige Raadmand Laurs Eriksen Riber. Ved sin Ægtefælles Død var hun altsaa ca. 48 Aar gammel og sad nu som rig Enke med sine 4 voksne Børn i trygge Forhold og tilsyneladende under behagelige Vilkaar. Om nu under Paavirkning af Kærlighedslængsel eller af Forfængeligheds Hensyn, i hvert Fald uden at lytte til Fornuftens Stemme, lod hun sig overtale til paa ny at begive sig

i Ægtestand og maatte senere bøde haardt for denne Taabelighed. Den 4. Maj 1745 holdt hun i Horsens stort Bryllup med Jean Trappaud, som paa den Tid var Major ved 3. jydsk Rytterreg. Han var født 1692, Søn af Ritmester Paul T. til Hammergaard og Christine Sophie v. d. Decken. Som Løjtnant i jydsk nat. Rytterregiment havde han deltaget i Slagene ved Helsingborg (1710) og Gadebusch (1712). Af sit 1. Ægteskab med Margrethe Sophie Blücher († 1732) havde han mange Børn, som var født i Vordingborg, hvor de fleste endnu levede, og hvor Birgitte Riber nu ogsaa skulde have sit fremtidige Hjem. Fra første Færd har det aabenbart været Majorens Hensigt at faa Tag i Birgitte Ribers store Formue, og hans og hans Families Bestræbelser for i den kortest mulige Tid at gøre hende Livet uudholdeligt lykkedes for saa vidt, idet hun en Sommerdag i Aaret 1749 forlod Hjemmet og søgte Tilflugt hos sin næstældste Søn Jochum Rodenberg, der var gift og bosat i Horsens. Dermed begyndte Trappauderne det direkte Angreb paa Birgittes Formue. Det indledes med Majorens Erklæring af 1749 ^{16/6}, læst ved Horsens Byting den følgende Tingdag, der forbyder alle og enhver at indlade sig i Handel med hans „bortrømte“ Hustru. Med Bistand af sin Broder Ditlev de Trappaud († 1768), der 1730 var blevet Amtmand over Dronningborg m. flere Amter, og Birgittes Svigersøn, den forrykte Løjtnant Ambrosius Charisius, der ved sine tidligere Transaktioner i Horsens forlængst mentes moden til Indespærring, lykkedes det Majoren at faa oprettet et Testamente, dat. 1750 ^{15/12}, med Hustruen, hvorved han fik den absolutte Ejendomsret over det hende tilhørende Købstadgods og Jordegods, Kapitaler og Værdipapirer m. v. Men da han tillige vilde disponere over hendes Sølvtøj og hendes Børns Fædrearv, tog disses Fætter Jochum Rodenberg, senere adlet de Lichtenhjelm, kraftigt til Gennemæle. Imidlertid solgte Majoren alt, hvad sælges kunde, og paa den Maade splittedes Størsteparten af det af Laurs Riber og Hans Jochumsen Rodenberg samlede Gods og Ejendom paa mange forskellige Hænder. Han tog sin Afsked 1754 ^{3/4} og købte det følgende Aar Faderens gamle Gods, Hammergaard og Rørbæk, for 32,400 Rdl. Kun i kort Tid nød han Frugeterne af sin fordømmelige Adfærd mod Hustruen og døde paa Rørbæk 1755 ^{27/10}.

Efter at have forladt sin Ægtefælle var Birgitte Riber henvist til at leve af Renterne af sin Formue og Indkomster af sine Ejendomme i og udenfor Horsens. Men, efter at Trap-

paud ved Skøder af 1752 $\frac{11}{6}$ havde solgt Gaarden paa Torvet og en Del Købstadgods, deriblandt alle 9 Søsterlodder i *Priorssløkken*, samt inddraget hendes Kapitaler, havde hun intet at leve af, og i 1762 var hun kommet i saa stor Forlegenhed, at hun $\frac{20}{4}$ s. A. for et Laan paa 150 Rdl. „til at købe mig fornøden Møbler, Sengeklæder og Linned for“, ikke alene maatte pantsætte det for samme Beløb indkøbte; men tillige alt, hvad hun endnu havde tilbage fra bedre Dage, nemlig: 2 Sølvspiseskeer og 6 Theskeer, 1 Kobberkedel, 9 Fade af engelsk Tin, 4 gamle Stole og 1 grøn anstrøgen Himmelseng. Sine sidste Aar levede hun hos Sønnen Jochum Rodenburg, der var blevet ligesaa fattig, og begge levede af deres Indkomster af noget ringe Bøndergods. De boede i et lille Hus ved Torvekirken paa Nørregadesiden, og her døde hun 1774 $\frac{17}{3}$ af en „tærende Sygdom“, 81 Aar gl., og blev 6 Dage senere begravet i Klosterkirkens Kor ved sin første Ægtefælles Side.

I sit Ægteskab med Hans Jochumsen Rodenburg havde hun 5 Børn: 1) *Laur Rib er* Rodenburg, f. 1720; 1745 $\frac{11}{12}$ overdrog han til Broderen Jochum sin Andel (275 Rdl.) af en Kapital, som var udestaaende hos Etatsraadinde Krabbe til Bjerregaard og ham arvelig tilfalden over Skifte efter Faderen, og $\frac{24}{3}$ s. A. gav han Købmand og Kirkeværg Thomas Madsen som Kurator Afkald for sin Fædrearv: 2305 Rdl. 1 Mark $5\frac{1}{3}$ Sk. 2) *Jochum Hans en* Rodenburg, f. 1721, blev Student, men tog Borgerskab som Købmand i sin Fødeby 1746, hvor han døde 1786 $\frac{18}{1}$, 65 Aar gl. Gift 1750 $\frac{27}{2}$ med Margrethe Sørensdtr. Bech. Deres Søn Hans Jochum R., f. i Hs. 1754 $\frac{15}{3}$, døde 1820 som Generalmajor og Ejer af Vorgaard i Bælum Sogn. 3) *Claus Henrik Nicolaus* Rodenburg, f. 1723, 1747 Fændrik i sydjydske nat. Inf. Reg., 1769 Stabskaptajn i 1. jydske nat. Btl., 1779 Major i fynske Inf. Reg. og 1788 Kommandant paa Hais Skandse, afskediget 1790 $\frac{15}{1}$ med Oberst Karakter, død $\frac{14}{5}$ s. A. Gift 1. Gang 1757 med Anne Marie Poulsen, Enke efter Chr. Linde til Bækmark (Flynder Sogn), † 1753; 2. Gang 1764 $\frac{2}{6}$ med Hilleborg Christine Asmussen, Enke efter Kommerceraad Chr. Leth til Hastrup, 4) *Niels* Rodenburg, f. 1729, Negotiant i Horsens, død 1762 $\frac{9}{7}$; gift med Maren Pedersdatter Werner af Skanderborg, † $\frac{20}{11}$ 1756, 20 Aar gl., og 5) *Anna* Rodenburg, f. o. 1716, død 1780, begr. $\frac{27}{11}$ fra Ormslev Kirke; gift 1743 $\frac{6}{6}$ med Løjtnant Ambrosius Charisius, f. 1721, som efter sin ældre Broder Konterens-

raad Constantin Aug. Charisius' Død 1776 fik Stamhuset Constantinsborg og døde 1787 $13/7$ som Slægtens sidste Mand. Anna Rodenburg har næppe været et blidt Gemyt; da hun omsider fik Magten over sin Ægtefælle, lod hun ham føle sin Hævn, bl. a. for hans Deltagelse i den ilde Fremfærd mod hendes Moder. Hun fik kgl. Tilladelse til at lade ham sætte paa „Munkholm“; men da han ikke kom der, søgte hun i 1758 om at lade ham sætte paa en af de kongelige danske Øer, Bornholm, Christiansø eller til Vestindien.³⁸) Deres Datter Anne Marie Dorothea Charisius, f. 1748, død paa Dragsgaard 1794 $25/6$, blev 1768 $23/5$ gift med Etatsraad Jens Jørgen Fædder, f. 1735 $21/4$, til Refsnæs og Dragsgaard, adlet 1784 $27/5$ og Rigs greve, død 1798 $18/1$. Deres ældste Søn, Generalkrigskomm. Hans Frederik Rigs greve Fædder-Charisius til Refsnæs, Dragsgaard og Constantinsborgs Fideikommiss, døde 1829 $13/7$ uden at efterlade sig Børn, og i 1845 uddøde Familien Fædder-Charisius paa Mandssiden.

Ved Skøde af 1752 $11/6$ solgte Oberstløjtnant Jean de Trappaud Gaarden paa Torvet med Pakhus ved Aaen til Assessor Gottfred Schmidt, som 1767 $30/5$ solgte den til Raadmand Jens Bering for 1950 Rdl. Assurancesummen var 2518 Rdl.

Jens Jensen Bering var født 1724 $5/8$ i Brandstrup Præstegaard i Vindum Sogn, hvor hans Fader Jens Jensen Bering († 1727) var Præst. Moderen Birgitte Christensdtr. Fussing, født i Herfølge Sogn 1693, død 1730, ægtede 2. Gang Præsten Laur. Lassen til Holbæk-U. Han tog 1759 Borgerskab i Horsens som Købmand og Vinhandler. Den stærkt udbredte jydsk Præsteslægt Bering havde flere Gange tidligere været repræsenteret i Horsens; hans Farmoders Søstre Margrethe Pedersdtr. Bering († 1732) var gift med Borgmester Jørgen Christophersen Blimester († 1697) og Anne Pedersdtr. Bering († 1719) blev i sit Ægteskab med Jonas Svendsen Halmstad († 1719) Moder til Søfareren Vitus Jonassen Bering, f. 1681, † 1741. Den rige Horsenskøbmand Peder Thomassen Bering var født i Randers og af en anden Linie af Slægten, hvorimod Jacob Bering, Hospitalsforstander i Horsens fra 1751—1778, var Søn af Kbmd. Jens Jensen Berings Farbroder, Præsten Peder Jensen Bering i Hjarup.

I sit Ægteskab med Lucie Jensdtr. Müller, f. o. 1727, som han havde ægtet 1752 $20/10$ havde Kbmd. Jens Jensen Bering følgende Børn: 1) C a t h r i n e, dbt. 1754, 3. Paaske-

dag, † 1779, 22. Oktbr.; gm. $\frac{30}{4}$ 1774 Niels Lorentsen Lorch, Købmand her, † 1782 $\frac{15}{4}$, 33 Aar gl. 2) J e n s, dbt. 1756 2. Paaskedag, blev Raadmand i Viborg og døde 1799; ugift, 3) B i r g i t t e, dbt. 1757 $\frac{9}{9}$; gift med Landmand Schønau paa Nygaard under Høgholm Gods, 4) E l s e, dbt. 1759 $\frac{17}{8}$, død 1824 $\frac{18}{7}$; gift med Hans Meyling, Godsforvalter paa Ulriksholm, død 1830 $\frac{11}{1}$, 5) A d o l p h i n e S o p h i e, dbt. 1761 $\frac{28}{8}$, levede 1800 i Viborg; ugift, 6) A u r e l i a, dbt. 1762 $\frac{12}{11}$, død 1808 $\frac{3}{10}$; gift med Kaptajn Saabye, 7) M a r t h e, dbt. 1764 $\frac{10}{8}$, var ugift 1800, 8) M a r g r e t h e, dbt. 1766 $\frac{13}{6}$, levede 1800; men hendes Opholdssted kendtes ikke, 9) J o c h u m, dbt. 1768 $\frac{12}{9}$, død før 1800, 10) M a r e n, dbt. 1772 $\frac{1}{3}$, død før 1800, og 11) J e n s, dbt. 1773 $\frac{27}{11}$, Degn ved Rosenholm.

Ved Skøde af 1780 $\frac{8}{7}$ solgte Bering Gaarden med Pakhus ved Aaen for 2500 Rdl. kontant til Ove Høegh Guldberg paa Christian VII.' Vegne; ved samme Tid havde Guldberg paa Enkedronning J u l i a n e M a r i e s Vegne købt den Øst for liggende Gaard (Nr. 14a).

Paa Gehejmeraad Høegh Guldbergs Tilskyndelse var Horsens blevet udset til Opholdssted for fire fyrstelige Søskende af den russiske Kejsersfamilie, som efter Forhandlinger mellem Kejsersinde Catharina II og Enkedronning Juliane Marie skulde tilbringe Resten af deres Liv i Horsens.

De to Gaarde blev nu sammenbygget, og deres Arealer sammenlagt. Kongens Bygmester, Professor Casper Frederik Harsdorff, hvis stilfulde Bygningskunst bl. a. kendes fra Kolonnaden ved Amalienborg, Handelsbanken og Landmandsbanken i Kjøbenhavn, ledede Arbejdet, og ifl. kgl. Ordre skulde den samlede Ejendom kaldes: P a l æ e t i H o r s e n s. Harsdorff havde den dygtige Horsens-Bygmester Anders Kruuse under sig, og denne lettede ham Arbejdets mange uforudsete Vanskeligheder. Horsens Haandværksfolk blev benyttet; men nogle habile Snedkere og Tømrere var dog ogsaa hentet fra Aarhus. Murstenene leveredes af Etatsraad de Thygeson paa Bygholm og Etatsraad Rothe paa Urup.

I Løbet af nogle Maaneder blev Palæet færdigt. Til Køb af begge Gaarde og til at indrette det Hele var medgaaet 60,000 Rdl., som Kejsersinde Catharina II. straks lod udbetale til det danske Hof.

Af ny Grundmur var i den ø s t r e, største Bygning blevet opført en Passagegang (2 Stokværk) til Gaden og en anden Passagegang (1 Stokværk) til Haven. I den v e s t r e

Bygning var Kælderen blevet udgravet og fordybet og opført 387 Kv. Al. Facade, ligeledes ny Grundmur. 24 Værelser var blevet gibset og betrukket med Lærred og mønstret Papir. Bodil, Didrik Cortsens Enke og Billedhugger Jens Hjernøe's Tilgodehavende for leverede Møbler og Betræk beløb sig til 1000 Rdl.⁹⁹⁾

I Pakhuset, som laa nede ved Aaen, var Døre og Luger, der vendte mod Haven, blevet tilmuret. Stalden var blevet forsynet med 5 sorte Hopper, købt af Chr. Sørensen Faur-schou i Aarhus og Forvalter Ahnfeldt paa Moesgaard for til-sammen 393 Rdl.

Den 10. Oktober 1780 blev samtlige Bygninger takseret og brandforsikredes for 24,580 Rdl.¹⁰⁾

Tværs over Gaarden var der en Mellembygning, paa hvis søndre Side Havestuen laa op til Haven, hvor der des-uden var to Lysthuse samt en Buegang af „Sprinkelværk“ paa 24 Fag, overgroet med Grønt. Det ene Lysthus var ud-styret paa orientalsk Vis af Billedhugger Jens Hjernøe og kaldtes „det tyrkiske Telt“; det var behængt med „dreyede og udhugne Quaster, nedhængende i udskaaen Tøiværk, to tyrkiske Federblomaser og en Halvmaane udhugget“. I Ha-vens Bede var anbragt 4 Statuer og 4 store hvide Vaser.

Haven, der var omgivet af et højt Plankeværk, var ikke stor. Dens hele Længde var 24 Alen; men Pladsen var godt benyttet. Det russiske Herskab kunde der gaa i Fred og Ro uden Ledsagelse, hvilket aldrig maatte ske uden for Palæets Territorium. I Gaardens mellemste Fløj var der tillige ind-rettet et lille Kapel efter græsk-katolsk Ritus, og der blev ansat en russisk Præst eller Pope, som fik stor Indflydelse ved det lille Hof.

Herskabet, for hvis Skyld alle disse Forberedelser var gjort, var fire fyrstelige Søskende, Broderbørn af Enkedron-ning Joliane Marie, nemlig Børn af Anton Ulrich, Prins af Brunswig-Wolfenbüttel og Anna Leopoldowna af Mecklen-burg, hvis Morsøster Anna Ivanovna døde 1740 som Kejser-inde af Rusland. Deres ældre Broder, Barnekejseren Iv a n (f. 1740) blev stødt fra Tronen 1741 og dræbt 1764 i Fængs-let i Schlisselburg paa en Ø i Nevafloen af sine Fangevog-tere, da der gjordes Forsøg paa at befri ham.

Faderen Prins Anton Ulrich døde 1774 i Cholmo-gorys Fængsel paa en Ø i Dwina, ca. 70 Werster fra Archan-gel, hvor Moderen Anna Leopoldowna var død 28

Aar tidligere, og hvor de fire Søskende havde været Fanger siden deres tidligste Barndom; de to yngste var født der.

Omsider blev Keiserinde Catharina mildere stemt over for de fire stakkels Statsfanger, som nu ikke længere kunde anses som farlige for hendes egen Sikkerhed paa den Trone, der havde været Aarsagen til al deres Ulykke. Hun besluttede at sende dem til et med „Brunsvigerne“ beslægtet Fyrstehus, hvor de kunde leve mere afsides, og hun skrev derfor først paa Aaret i 1780 til deres afdøde Faders Søster Enkedronning Juliane Marie om Fangernes Overflyttelse til Danmark eller Norge, hvilket vandt dennes Bifald. Den danske Regering gjorde sig til Fangevogter for de ulykkelige Søskende, og omsider blev Horsens valgt til deres fremtidige Opholdssted.

Den 27. Juni 1780 forlod Fangerne deres haarde Fængsel i Cholmogory, der havde været Familiens tvungne Opholdssted i 36 Aar, og den 13. Oktober 1780 ved Aftenstid ankom de fire Søskende efter en langvarig og besværlig Rejse i god Behold til Horsens.

En Portrætskildring af dem som Fanger i Cholmogory lyder saaledes:

Den ældre Søster Prinsesse C a t h a r i n a, f. paa Sommerpaladset i Sct. Petersborg $26/7$ 1741, er 38 Aar gammel, mager, lille af Vækst, blond og ligner Faderen noget. I en yngre Alder mistede hun Hørelsen, hun stammer meget slemt, saa man har ondt ved at forstaa hende, hendes Søskende gør sig forstaaelige overfor hende med Tegn. Hun kan dog forstaa, hvad de siger, selv om der ikke tales meget højt, naar hun blot ser paa Læbernes Bevægelse ved de forskellige Lyde og Ordenes Betonning, hendes Stemme er snart høj, snart sagte. Hun er lidt ængstelig og forlegen, meget høflig, af et jævnt muntret Gemyt; naar hun ser, at de andre ler, ler hun med uden egentlig at vide, hvad der les af. Hun er iøvrigt rask; kun har hun grimme og daarlige Tænder som en Følge af Skørbug, hvoraf hun har lidt tidligere.

Den yngre Søster Prinsesse E l i s a b e t h, f. i Dünamünde Fæstning $9/1$ 1743, er 36 Aar gammel. Som tjaarigt Barn faldt hun ned ad en Stentræppe og slog sit Hoved slemt, derfor lider hun af og til, navnlig ved Vejrforandring, hyppigt af Hovedpine. Hun ligner sin Moder, og med Hensyn til Forstand, Omgængelighed og Snaksomhed staar hun langt over alle sine Søskende, som altid underordner sig hende og gør

alt, hvad hun bestemmer, uden Indvending. Hun fører gerne Ordet for sine Søskende og retter paa deres Fejl.

Den ældste Broder Prins P e t e r, f. i Cholmogory ^{19/2}/₃ 1745, der i sin Barndom er kommet til Skade, har en Pukkel, som dog ikke straks bemærkes, hans højre Skulder er skæv, og han er hjulbenet. Han er meget lidt udviklet, frygtsom, forlegen og lidet talende. Han er lattermild, ler og fniser, skønt der ikke er noget at le af. Af og til skranter han; men er for Resten af ret godt Helbred. Taler man om Blod, bliver han saa bange, at han er nærved at besvime. Denne frygt-somme Natur er han født med, og den skal stamme fra, at mens hans Moder Anna Leopoldowna bar ham under sit Hjerte, skar hun sig en Dag slemt i Haanden, hvorover der paakom hende en Forskrækkelse, da Blødtabet var stort.

Den yngste Broder Prins A l e x e i, f. i Cholmogory ^{27/2}/₂ 1746, er 34 Aar gammel. Han er noget mere udviklet og forstandigere end Broderen; men er dog en Del indskrænket og tarvelig. Der er noget barnligt baade ved hans og hans Broders hele Adfærd. Begge Brødre er ikke meget høje af Vækst; de er blonde og ligner begge deres Fader.⁴¹⁾

I Horsens levede de fyrstelige Søskende indbyrdes i god Forstaaelse og gav aldrig de Personer, som det danske Hof havde anbragt hos dem, Anledning til Klage. De var meget gavmilde og skænkede hvert Aar betydelige Gaver til Byens Fattige og Skolebørn.

Palæet var stædt forsynet med militær Vagt, hvorved Løjtnanterne af Garnisonen havde Inspektion. I de første Aar af deres Ophold, maatte hverken Prinserne eller deres Søstre tage imod privat Indbydelse af Byens Indvaanere, endsige deltage i offentlige Forlystelser. Om Sommeren blev der i Byen og Omegnen indbudt til Middagstafel Herrer og Damer af en vis Rang, Etatsraader var de sidste i Rangen, som maatte tilsiges. Om Vinteren blev Gæsterne indbudt til en Koncert og tilsagdes til Aftentaffel. Alle fire Søskende havde megen Færdighed i Brætspil og Billard og forstod ogsaa at spille Kort. De maatte aldrig fjerne sig længere fra Byen, end at de kunde vende tilbage til Palæet inden Kl. 10 Aften.

Deres Fætter Arveprins Frederik besøgte dem een Gang og var hos dem i to Dage. De græd af Glæde, da han omfavnede dem, og kyssede hans Hænder. Den tredje Dag lovede han at komme til dem for at tage Afsked; men for at skaane sig selv og dem for ny Taarer, rejste han bort efter at have sendt dem Gaver til Erindring. Han arvede senere

alt, hvad Prinsesse Catharina efterlod sig. Kronprins Frederik besøgte dem som Regel een Gang om Aaret, og viste dem stor Deltagelse. En Fortælling eller Roman, hvori Prinsesse Elisabeth er meget fordelagtigt omtalt under Navnet Fyrstinde Antonowna, er en Kærlighedshistorie med hende som Hovedperson og der fortælles, hvorledes hun med sin Elskede, en dansk Søofficer, lægger Planer om at flygte til Rusland.

I Efteraaret 1782 døde Prinsesse Elisabeth, og med faa Aars Mellemrum mistede Prinsesse Catharine begge sine Brødre. Den enligt stillede, svage og stokdøve Dame fik nu Tilladelse til frit at besøge Rangspersoner i Byen. Men med Alderen var hun blevet meget mistænksom mod sine Omgivelser og følte mere og mere sin sørgelige Forladthed; en Tid skal hun have ønsket at vende tilbage til Rusland og blive Nonne.

En smuk Foraarsdag 1807 var hele Horsens Bys Befolkning i travl Bevægelse. Pyntede Officerer gennemkrydsede Gaderne, Borgerne, Jægerne og Anden Afdeling var traadt under Gevær under Stadshauptmand, Kaptajn Jacob Blumers Kommando og dannede Espalier fra Palæet gennem Borgergade til Klosterkirken. Det var de jordiske Levninger af Prinsesse Catharina af Brunsvig—Lyneborg, der stedes til Hvile i det Kapel, hvor hendes forud afgangne Søskende var gemte. Da hun fødtes i det kejserlige Palæ i Sct. Petersborg, var hendes Broder Ivan legitim Kejsers og Selvhersker over alle Russerne og hendes Moder Regentinde over det største Rige i Europa.

Ved Skøde af 1783 $\frac{1}{12}$ købte det brunsvig-lyneborgske Hof i Horsens det sydlige Kapel i Klosterkirken, hvortil henlagdes en Sum til dets Vedligeholdelse. Her stod de fire Søskendes fløjelsbetrukne Kister med Sølvplader nu i nogle Aar, indtil en 160 Lod svær Sølvplade paa Prinsesse Catharinas Kiste savnedes. Ifl. kgl. Ordre blev Pladerne paa de andre Kister aftaget, og Kisterne sænkedes tre Alen under Kapellets Gulv, hvorefter Stedet tilmuredes.

Oven over Begravelsen blev anbragt to sorte ovale Mar-mortavler med Inskriptioner paa Latin, der fortæller, at her er begravet to russiske Prinser, Peder, død 1798 $\frac{13}{1}$, og Alexis, død 1787 $\frac{22}{10}$, og deres Søstre, Catharina, død 1807 $\frac{20}{4}$, og Elisabeth, død 1782 $\frac{20}{10}$.

Over Begravelseskapellets Dør findes det fyrstelige brunsvig-lyneborgske Vaabenskjold.

Det russiske Fyrstehof i Horsens, der bestod i henved 30 Aar, havde i flere Henseender Betydning for Byen og dens Indvaanere. Catharina II. var ingenlunde karrig med Udgifterne til Hofholdningen, hvis aarlige Budget, 32,000 Rubler, i de senere Aar endda ikke helt forbrugtes. I Aarenes Løb indtil 1807 ³¹/₃ var der ved Hofholdningen paa Palæet sammensparet en Kapital af 107,453 Rdl.

Flere af Hoffets Betjente var blevet velstaaende Folk og købte faste Ejendomme i Byen. Efter Prinsesse Catharinas Død bevilgede Kejser Alexander II. hendes Hofstat Pension af det russiske Skatkammer, hvilken Pension overførtes til Betjentenes Enker og Børn, for enkeltes Vedkommende endda til deres Børnebørn.

Hvorvidt dette Arrangement er sket med Prinsessens gode Vilje, er tvivlsomt. I hvert Fald udtrykte hun sig i et Brev, dat. Horsens 1803 ¹⁶/₃, til Kejseren nærmest, som om hun havde haft et rent Helvede i Horsens og været omgivet af Djævl, der ikke havde andre Formaal end at plyndre hende.⁴²⁾

I Efteraaret 1807 blev Palæet, som var lagt under det kgl. Departement for udenlandske Sager, flere Gange opbudt til Salg ved Auktion. Uagtet Ejendommen havde kostet ca. 40,000 Rdl., blev den vurderet til kun 8,000 Rdl., og ved Auktionen ²/₉ s. A. blev den oprabt for 5000 Rdl., uden der blev gjort noget Bud. Tiderne og den allerede da indtraadte Penge-mangel var ikke gunstige for Ejendomssalg.

Det følgende Aar begyndte med Krigsuroligheder, og Horsens fik Indkvartering af franske og spanske Regimenter, for hvilke Palæet blev udlagt til Stabskvarter og Lazaret. I Marts 1810 erklærede Stiftamtmand, Baron Gyldenchrone i sit Brev til Overhofmarskal Hauch, at Spaniolerne havde efterladt Palæet i en saadan Tilstand, at det ikke kunde beboes af nogen privat Familie og langt mindre af en fyrstelig Person.⁴³⁾

Horsens var nemlig atter blevet udset til et tvungent Opholdssted for en Beslægtet af det danske Kongehus, og 1810 ¹¹/₃ fik Stiftamtmanden Befaling til i største Hast at lade Palæet istandsætte og forsyne det med nyt Inventarium, og samtidig blev en Del Møbler sendt fra Kjøbenhavn til Horsens.⁴⁴⁾

Samme Sommer indtraf Charlotte Frederikke, Hertuginde af Mecklenburg-Schwerin, til Horsens. Hun havde siden Begyndelsen af Novbr. 1809 opholdt sig i Altona, og

da Palæet ikke var færdigt, blev den Lichtenbergske Gaard, som da ejedes af Købmand Jens Overbye Engerslev, hendes første Bolig i Horsens. Der blev senere en Disput om Lejeafgiften, som Stiftamtmanden fandt alt for høj.⁴⁵⁾

Hun var født 1784 ⁴/₁₂ paa Slottet Ludwigslust i Nærheden af Schwerin, hvor hun 1806 ²¹/₆ blev formælet med sin Fætter, den to Aar yngre Prins Christian Frederik, senere Kong Christian VIII. Efter i det første Aar af deres Ægteskab at have opholdt sig paa Slottet i Pløen, drog Parret i Efteraaret 1807 til Kjøbenhavn, hvor det ene af Palæerne paa Amalienborg, Enkedronningens Palæ, var blevet indrettet til det, om Sommeren boede det paa Sorgenfri, som Prinsen havde arvet efter sin Fader Arveprins Frederik. Paa Amalienborg nedkom Prinsessen den 6. Oktbr. 1808 med Prins Frederik Carl Christian, senere Kong Frederik VII.

Ved Erklæring og Separationskontrakt af 1809 ¹/₁₁ gav Prinsessen sit Samtykke til Ægteskabets Ophævelse, og ved kgl. Reskript 1809 ⁶/₁₁ blev Løjtnant ved Livjægerkorpsen, tilføjede Komponist og Skuespiller, Jean Baptiste Camille Louis Eduard du Puy (f. o. 1770, † i Stockholm 1822) landsforvist og under Eskorte bragt til Lybæk, til hvilken Rejse han fik udbetalt 500 Rdl. Han havde undervist Prinsessen i Sang og Musik, og naar han var hos hende, aflaaede hun Døren til sit Kabinet under det Paaskud, at hun i sine Syngetimer „vilde have Ro for de andre Prinsesser, som jævnligt kom til hende“. Den 5. i samme Maaned rejste hun til Altona for dér at afvente Kongehusets Bestemmelser angaaende hendes fremtidige Opholdssted. Omsider valgtes Palæet i Horsens med den Bestemmelse, at hun ikke uden særlig Tilladelse i hvert enkelt Tilfælde og aldrig uden Ledsagelse af sin Hofchef maatte forlade Byen.⁴⁶⁾

Ved Nytaarstid 1811 var det lille Hof installeret i Palæet. Foruden Hofchefen, Kammerherre, Oberst Chr. Erhard v. Holstein, som 1816 afløstes af Kammerherre, Oberst Carl Henrik Adolph Roepstorff, død i Horsens 1844, bestod Hoffet af Fru Horn, en prøjsisk Husarofficers fraskilte Hustru og forhenværende Figurantinde ved et Teater i Tyskland, samt Fru Dorteia Cathrine v. Essen Barfoed, f. Fabricius, der i 20 Aar var i Prinsessens Tjeneste som Oldfrue. Stillingen som Kammerfrue skiftede ofte Besætning, og desuden holdtes: 9 Tjenestepiger, 2 Tjenere, 1 Kusk og 1 Kok. Palæforvalteren, Ludvig Challet, havde sin Bo-

lig i en Sidefløj, og lige saa vel som Hofchefen og Fru Barfoed blev han boende i Palæet i mange Aar efter; at Hofholdningen var ophørt. Prinsessens Domestikker bar smukke grønne Livreer med Guldsnøre og sort rund Hat med Guldtresser.

Som det nu præsenterede sig med nypræget Facade og friskmalede Portsider og Vinduesrammer, havde Palæet et helt fornemt Udseende. Uden for Porten stod to rødmalede Skilderhuse med sjette Frederiks forgyldte Navneciffer, paa hver Side af den var anbragt en stor Glaslygte med Oljelampe og pletteret Skærm og paa højre Haand en Portklokke med Jernstang, Greb og Tang. Porten var brolagt med smaa toppede Brosten, og paa dens hvidkalkede Sidevæg fandtes to store Glaslygter med Oljelamper. Til venstre i Porten førte et Par Trappetrin op til en hvidkalket Gang med Døre til Værelserne i Stueetagen og en Trappe til Salsetagen.

I Stueetagen var der en Suite Værelser, som benyttedes ved officielle Lejligheder. T a f f e l g e m a k k e t (3 Fag) var betrukket med blaablommet Papir. Foran Vinduerne: Lærreds Rullegardiner og nedhængende Gardiner af Møbel-sirts, paa Gulvet et graaternet Gulvtæppe og i et Hjørne af Værelset en Jernkakkellovn, foran hvilken et blaamalet Skærmbrædt af 4 Fløje. Møblementet bestod af 1 rundt Spisebord af Fyrretræ, 4 Skænkeborde, 1 lille rødmalet Hjørneskab, 18 Birketræstole med Rørsæder og endelig 4 Mahogni Spilleborde. Til dette Gemak førte fra Forgeinakket en Gang med 2 Fag Vinduer, hvis Vægge var betrukket med Guldpapir, foran Vinduerne Netteldugsgardiner med Fryndser og Agramaner, langs Væggen 4 Stole af Pæretræ med blaat Bommebetræk og paa Gulvet 1 Strimmel Tæppe. F o r g e m a k k e t (2 Fag) var med graa nøgne Vægge. Foran Vinduerne grønne uldne Rullegardiner og nedhængende blaa Bombasingardiner med Agramaner, paa Pillen 1 forgyldt Konsolbord og derover et ovalt Spejl i forgyldt Ramme. Gulvtæppet var grøn stribet og figureret med røde Blomster. Iøvrigt bestod Møblementet af 1 Frokostbord af Mahogni med en lakeret Bakke og 8 Stole af Pæretræ med blaat Bombasinbetræk og endelig 1 Etagekakkellovn med Ildtang, Puster og Brændekurv samt en meget stor Broncekandelaber. Forgemakket var med hvide Fløjdøre adskilt fra B l a a s t u e n, et trefags Værelse med blaat Papir paa Væggene, „hvorpaa er klistret en Del gode Kobberstykker, tilhørende Hendes kgl. Højhed“. Som det største var det ogsaa det mest overdaadigt udstyrede

Værelse i hele Palæet. Foran Vinduerne var ophængt tætte, orangefarvede Taftsgardiner med Fryndser og Agramaner samt tre Kvaster, dekoreret med 3 broncerede Løvehoveder af Træ. Paa Pillerne mellem Vinduerne fandtes 2 forgyldte Spejle paa Konsolborde med Marmorplader. Gulvet var overalt dækket af et i brunt og grønt rudet Tæppe, hvorpaa var anbragt 4 store Bronzekandelabre. Møblementet bestod af en Sofa med Skabe af Mahognitræ ved hver Side, poleret Sæde og 3 Puder, alt overtrukket med orange Taft, 4 Lænestole og 8 smaa Stole af Mahogni, ligesaa med orange Tafts Overtræk, 1 rundt Mahognibord og endelig en Etagekakkelovn med Ildtang og Brændekurv samt henne ved Døren 1 Silke Klokkestreng. Til Modtagelsesværelserne hørte endvidere: *G r a s t u e n* (2 Fag), *2 K a b i n e t t e r*, henholdsvis 1 og 2 Fag, medens de øvrige Værelser i Stueetagen var indrettet dels til Hofchefens Skrivestue og til Beboelse for Hofdamen og Oldfruen, dels til Garderøber o. lign. I Foraarskammeret fandtes bl. a. en „Sengekurv“, indrettet som Kaleche og overtrukket med grønt Voksdug med sorte Taftsgardiner.

I Palæets øverste Etage laa en Række smaa lavloftede Værelser i Flugt med vid Udsigt over Havnen og Fjorden og til det herlige bakkede Landskab Nord for Byen. Tre større Værelser og et lille Soveværelse i Salsetagen var Prinsessens private Lejlighed, den øvrige Del af Etagen beboedes af Hofchefen og hans Familie. Det stive officielle Præg, som var kendelig overalt i Stueetagen, havde „paa Salen“ et Anstrøg af hjemlig Hygge; her fandtes bl. a. Prinsessens private Bogsamling, som hun kort Tid før sin Afrejse fra Byen skænkede til Aarhus Stifts offentlige Bibliotek.

Fra Trappeopgangen i Porten kom man ind i en lang Gang med hvidkalkede Vægge, hvorfra der var Indgang til Prinsessens Værelser og til hendes private Køkken. I det første Værelse (3 Fag) med paillegule Vægge var der Netteldugsgardiner med Bomuldsfryndser og Agramaner samt Lærredsrullegardiner med paamalede Blomster foran Vinduerne. I Loftet hang en Lysekroner med 7 Lys, og paa det graamalede Gulv var anbragt 1 rundt Bord af Fyrretræ, 1 Spillebord af Egetræ, 12 Birketræsstole, betrukket med rødt Saffian, 1 Flygel-Forstepiano af Mahogni, som var Prinsessens private Ejendom, paa Pillerne mellem Vinduerne 2 store Mahognispejle og 4 Lampetter, og paa Væggene enkelte Kobberstik i Ramme. Hendes Højheds *D a g l i g s t u e* (2 Fag) var betrukket med figureret Papir og Borter, foran Vinduerne

Lærredsrullegardiner med paamalede Blomster og nedhængende Nettetduggardiner med Bomuldsfryndser og Agramaner samt en Vinduesforhøjning, beklædt med grønt Klæde. Gulvet var dækket af et ruderet Gulvtæppe, og Møblementet bestod af 1 Kongsbord med Marmorplade, 1 Sofa og 6 Stole af Elmetræ med carmoisinrødt Moiré Betræk og 1 rundt Mahognibord, paa Væggen hang et rundt forgyldt Spejl. Prinsessens Sovekammer var et lille 1 Fags Værelse til Gaardsiden med Markise uden for Vinduet og blaa og hvidstribede Rullegardiner samt nedhængende Nettetduggardiner med Bomuldsfryndser indenfor. Paa Gulvet et uldent Dække. Møblementet var yderst tarveligt, det bestod af 1 Kommode og 1 Paaklædningspejl af Mahogni, 1 Lænestol og 4 Stole med grønt Saffiansbetræk, 1 Divan og endelig 1 Jernseng med Edderdunstyner og Puder med grønt Silkeovertræk. Biblioteksværelset (2 Fag), ligeledes til Gaarden og med Markiser uden for Vinduerne, Rullegardiner og Nettetduggardiner indenfor, var med figureret Gulvtæppe, og foruden Bogreolerne, fyldte med Bøger, var der i Værelset: 1 Mahognisekretær, 1 Divanlænestol, ligeledes af Mahogni, 2 andre Stole og endelig et Blomsterbord.⁴⁷⁾

Prinsessen, som var Hovedpersonen i disse Omgivelser, var en lille yppig Skikkelse med ravnsort Haar, frisk Teint og tiltalende Ansigtstræk. I Horsens omtaltes hun som den yndigste Dame, man kunde se for sine Øjne, og at se hende til Hest var det skønneste Syn, nogen kunde tænke sig. Men Særkendet ved hendes Karakter var Lunefuldhed, Forstillelse og Upaalidelighed i Forbindelse med stærke sanselige Tilbøjeligheder. Hun var godmodig som ekstravagant og rostes overalt for sin Godgørenhed, hvortil hendes 3000 Rdl. aarlige Naalepenge imidlertid ikke kunde strække langt. Hun havde et eget og afgjort Talent til at gøre Gæld, og uagtet Frederik VI. flere Gange betalte betydelige Summer for hende, skyldte hun mange Penge bort, da hun forlod Byen.

Til Hofchefen fattede hun et bittert Had. Hun betragtede ham som en Fangevogter, der var ansat alene for at pine hende; men Kammerherre Roepstorff fandt sig med Taalmodighed i alle hendes Luner og Trakasserier, uagtet han daglig plagedes af hendes grænseløse Ødselhed og Letsindighed. Derimod var Fru Horn Prinsessens fortrolige Veninde, og de to Damer var ofte de eneste kvindelige Deltagere ved muntre Skovfester og lystige Sammenkomster med Garnisonens Officerer.

En levende Forestilling om Prinsessens Ekstravagancer faar man gennem den Skildring, som Overskou i sin Bog „Af mit Liv og min Tid“ giver af et Besøg, han i Forening med nogle af de første Skuespillere og Skuespillerinder ved det kgl. Teater i Foraaret 1822 aflagde i Horsens paa en Kunstrejse i Fyn og Jylland.

Det var et løjerligt Hof!

I S t u e e t a g e n indtraadte fyrsteligt Ceremoniel under Hofchefens strenge Ledelse; men paa S a l e n herskede den mest løsslupne Munterhed og Ligetremhed. Efter Officerernes Sigende var der bestandig Lavvande i Stuen og Højvande paa Salen, hvorfor de altid modtog en Marskalindbydelse med „Jeg kommer!“ men underforstaaet „forbandet nøddigt“, og kun i Haab om snart at komme op paa Salen, hvortil man ikke var nødt til at trække i Stadsen. En Indbydelse til „The paa Salen“ betragtedes som en ganske særlig Udmærkelse, og ved saadanne Lejligheder herskede stundom en Tone, som Byens og Omegnens Damer kaldte forargelig og i hvert Fald var udelukket fra at deltage i.

Blandt Garnisonens Officerer nød Sekondritmester Hans Peter Wulff, „sans liaison amoureuse“ fortrinsvis Prinsessens Yndest og Fortrolighed, hvorimod Tyskeren Carl Friederich Schoppe var hendes erklærede „amant“. Han havde siden 1816 været Løjtnant ved Prins Frederik Ferdinands lette Dragoner, der havde Garnisonssted i Aarhus, og var en stiv og stram Kavalier med sirligt slebent Væsen og pæne snirklede Manerer, en stærk Modsætning til de, paa Wulff og et Par andre nær, brutale, støjende og kaade Kyradserofficerer, der saa skævt til ham som Prinsessens „Mignon“.

En anden husvant Gæst var den vidtbekendte Per Albrecht, Stadsmusikant og Brandkaptajn i Aarhus, en noget rødblisset og meget lystig ældre Herre, der stod saa højt anskrevet hos Hendes Højhed, at hun tog ham til Fører paa Olufsmarkedet i Aarhus og ved Gilderne „paa Salen“ omgikkes ham saa fidelt, at han i videste Maade førte frit Sprog.

Medens Garnisonens Officerer og en snævrere Kreds af Byens yngre Damer og Herrer var kisteglade ved at faa en Indbydelse til Souper hos Prinsessen, holdt den mere fornemme Del af Borgerskabet og navnlig dets Damer sig for gode til at omgaas hende, og efter et Forhold, som hun havde haft med en ung adelig Godsejer i Omegnen og som blev me-

get omtalt, var hun ogsaa udelukket fra Selskabeligheden paa Herregaardene.

Derimod fandt hun sig udmærket til Rette hos Byens mindre fine Borgere, der ligefrem forguede og forkælede hende og gerne bar over med hendes Svagheder. Flere af Byens velstaaende Købmænd betragtede det nærmest som Pligt, naar de „laante“ hende Penge til at drille sin Tyran, Hofchefen, ved at give Selskaber „paa Salen“.

I saa Henseende var den rige og grundhæderlige Købmand Jørgen Sørensen Houmann († 1828) hendes udtømmelige Hjælpkilde. Han havde i en noget fremrykket Alder ægtet den da nittenaarige Christiane Kruuse, der blev Prinsessens fortrolige Veninde og en velset Gæst i begge Palæets Etager. Der fortælles, at Prinsessen ved et Besøg hos hende egenhændig trakterede hendes halvvoxne Søn med et Ørefigen, fordi han havde beluret deres Samtale. Efter Houmanns Død ægtede Christiane Kruuse ovenomtalte Kaptein Peder Albrecht, som i næsten 50 Aar nød en sjælden Popularitet i Aarhus, hvor han i Klubben Polyhymnia var med i første Række som Bærer af selskabelige, dramatiske og musikalske Underholdninger.

Med al sin Letsindighed og tilsyneladende Munterhed nærede Prinsessen en rørende Moderkærlighed til sin Søn, som hun havde maattet forlade, da han var et Aar gammel, og aldrig senere fik Tilladelse til at gense. Hendes Gemal, som 27 Aar gammel kom til Christiania og i kort Tid var Konge over Norge, var meget smuk og havde et indtagende Væsen. Han behagede enhver, og alle trængte sig om ham. Han tog Del i alle Fornøjelser, der tilbødes ham. Ved et Gilde, som General Haxthausen gav for sine Tjenestefolk, saa Prinsessen en Pige, som han sagde til sine Fortrolige paafaldende lignede hans fraværende Gemalinde. Han forlangte at se Pigen igen. Hun hed Marcen og tjente hos en Købmand Edsleff; hun blev taget ud af sin Tjeneste og sat i Kost hos en Enke i Nærheden af Christiania. Hun maatte komme til Prinsens hver Dag, og han fortalte hende ofte, at hun lignede hans Gemalinde. Da Prinsen var blevet udraabt til Konge af Norge, kaldte man hende „Kongemaren“, og da han var borte, blev hun ret ulykkelig; hun var nedkommen med en Datter, og saa længe denne levede, fik hun en liden Pension, men da Barnet døde, mistede hun ogsaa den.⁴⁸⁾

Da Prinsen efter sit Nederlag i Norge 1814 en Tid op-

holdt sig i Aarhus, fik Prinsessen arrangeret et Møde med ham dér; men ethvert Forsøg paa en Tilnærmelse og hendes Bønner om en Lejlighed til at mødes med Sønnen blev strengt afvist.

Ved Prins *F r e d e r i k s* Formæling med Prinsesse *V i l h e l m i n e* den 1. Novbr. 1828 tog hun Anledning til at vise, hvor kær Sønnen var hende. Hun lod paa Palæet arrangere en stor Fest med militær Parade og Illumination, medens 200 af Byens fattige blev bespist paa hendes Bekostning.

Som et Udtryk for Borgerskabets Stemning i samme Anledning, meddeles her følgende Digt, trykt i Skanderborg Amts Avis Dagen før Brylluppet:

*Jubler højt i hvor I gaaer --
Slig en Dag kun faae opnaaer
at see tvende Lys opflamme
af den ægte danske Stamme
Jubler højt Enhver med sine
Leve Christian og Vilhelmine!*

*Deres Høihed Prindsesse Friederiche Charlotte
Jeg ønsker Deres Søn Prinds F. C. Christian han maatte
Beprydet med Danemarks Krone
Bestige sin fædrene Trone
og derved fortiene sig Navn af Stoer
Udi Nord!*

*J. P. FISCHER
Konstdreier og Brandofficer.*

Det følgende Aar følte hun sit Helbred svækket, og hendes Livlæge, der mente, at en Forandring af Opholdssted vilde være hende gavnlige, raadede hende til at søge Frederik VI.' Tilladelse til for nogen Tid at forlade Horsens. Vistnok meget imod hendes Ønske fik hun Ordre til at tage til Karlsbad; men en Sommerdag i Aaret 1829 forlod hun i al Stillehed Byen og levede en Tid i Aarhus, hvor hun boede i den store Gaard paa Torvet, som 1831 købtes af Konditor Chr. Fr. Schlawitz og af ham blev indrettet til en Gæstgivergaard, der senere fik Navnet Hotel Royal.⁴⁹⁾

I 1830 forlod hun Danmark, og efter et Par Maaneders Ophold i Karlsbad rejste hun til Rom, hvor hun levede under Navnet *F r u v o n G o t h e n*. Det var hendes og alles Mening, at hun vilde vende tilbage; men dette Forsæt opgav hun snart. Oberstløjtnant ved Prins Ferdinands Dragoner Johan Peter Frederik *P a u l s e n*, hvis Bekendtskab hun

havde gjort i Aarhus, blev hendes Hofchef, og paa hendes indstændige Anmodning rejste F r u F i s c h e r, Regimentskvartermester Chr. Fischers Enke, som var bosat i Horsens, til Italien for at blive hendes Hofdame i Stedet for Fru Horn og afløstes et Par Aar senere af F r u V e d e l - H e i n e n.

I Rom førte Prinsessen en stille Tilværelse og viste stor Velgørenhed. Hun besøgte ofte Thorvaldsens og andre danske Kunstneres Atelierer og var ved saadanne Lejligheder stedse ledsaget af sin Hofchef, der ved et af disse Besøg mødte Thorvaldsens og Maria Magnanis Datter Elise, som senere blev hans Hustru. Nytaarsdag 1834 bar Fru v. Gothen deres Søn til Daaben i Pederskirken, han fik Navnet: Frederik Peder Albert Thorvaldsen Ludvig Paulsen. Imidlertid havde Prinsessen faaet Sympatier for den katolske Trosbekendelse og gik omsider over til denne Religion. En Tid skal hun have gjort Tjeneste som Diakonisse paa et Hospital. Men hun glemte ikke sine mange Venner i Horsens og stod i livlig Brevveksling med en Del af dem. Fra den Tid, hun opholdt sig i Rom, findes et lille Oljemaleri, 12 × 10 c, paa Kobber, hvor hun er fremstillet med rød Turban og i sort Kjole med hvid nedfaldende Krave.

Hun døde i Rom den 13. Juli 1840, 55 Aar gammel. Hendes Søn Kong Frederik VII. satte et Mindesmærke over hendes Grav bag Pederskirken.

Den 3. Juli 1830 udgik kgl. Befaling til Overhofmarskallet om at indsende et Forslag, paa hvilken Maade hele Hofholdningen i Horsens kunde ophæves, og ved kgl. Reskript af 9. Decbr. s. A. bestemtes, hvorledes dette skulde ske, og at Hofchefen, Kammerherre Roepstorff og Fru v. Essen Barfoed samt Palæforvalter Joh. Anton Ludv. Challet, uden at miste noget af deres hidtil hafte Indtægter, kunde blive boende paa Palæet til deres Død.

I Palæets øverste Etage beboedes den ene Lejlighed senere af Kammerherre Roepstorffs Enke Anna Sophie, f. Grodt-schilling, som døde 1847 ³¹/₁₂, derefter af deres Svigersøn Overauditør Thorvald P e t e r s e n, der indtil 1850 havde Overopsyn med Palæets Inventar. Den anden Lejlighed beboedes af Fru v. E s s e n B a r f o e d, som døde 1833 ¹⁵/₁₁, hvorefter den blev udlejet til Hofdame Sophie Charlotte Hedevig, Enkegrevinde v. K n y p h a u s e n, f. Holstein, død 1866.

Den saakaldte Køkkenbygning var overladt Palæforval-

ter Challet († 1840 $\frac{8}{2}$), hvis Enke Johanne Marie, f. Ritto, døde 1846 $\frac{28}{6}$.

Pakhuset, der laa bag ved Palæet nede ved Aaen, var bortlejet, først til Kbmd. P. Larsen senere til Kbmd. Therkildsen, medens Jordlodden paa Byens Mark, som hørte til Palæet, ved Reskript af 1830 $\frac{9}{12}$ var bleven overladt til Kammerherre Roepstorffs og hans Arvingers Disposition, indtil Kongen maatte finde for godt at disponere over den paa anden Maade.

I Aaret 1848 var alle de Personer, der havde haft fri Bolig paa Palæet, døde, og ved Overhofmarskallatets Skrivelse af $\frac{8}{3}$ s. A. til Overauditør T. Petersen blev de daværende Lejere, Enkegravinde Knyphausen og Adjunkt Salomon samt Kbmd. Therkilsen som Lejer af Pakhuset opsagt til Fraflytning til den førstk. Oktober Flyttedag.

Ved kgl. Resolution af 12. Aug. 1848 overdrog Kongen Palæet til Horsens Kommune til Opførelsen af en lærd Skole; men ved Overenskomst mellem Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet og Krigsministeriet blev Bygningerne taget i Brug af Militæretaten, og Salget af Palæets Inventar blev udsat indtil videre.

I Krigsaarene blev Palæet benyttet til Kaserne, dels under Horsens Okkupation af Fjenden, dels medens Byen var belagt af vore egne Tropeafdelinger.

Da Torvet, som det mest befærdede Sted i Byen, imidlertid ikke fandtes passende til der at have en Skole, tillodes det ved kgl. Resol. 1851 $\frac{22}{10}$ at foranstalte Bygningerne bortsolgt ved Auktion.

Ved Auktionsskøde af 1853 $\frac{13}{6}$ solgtes hele Ejendommen til Klubben Foreningen, som straks efter solgte Gaarden Nr. 14b til Ølbrygger Niels Pedersen, medens Kbmd. Søren Terkelsen ved Auktionen var blevet Ejer af Pakhuset ved Aaen. Auktionen indbragte 16,425 Rdl.

I Aaret 1803 var Palæets Bygninger brandass. for 25,240 Rdl. og bestod af to sammenbyggede Gaarde i 2 Stokværk; den østre Gaard med Forhus, 30 × 15 Al., og den vestre Gaard med Forhus, 29 × 13 Al., 6 Sidebygninger og 1 Bagbygning i 2 Stokværk, 25 × 10 Al., med Badstue 5 × 10 Al., samt to mindre Bygninger. I 1828 var Brandforsikringssummen 15,700 og i 1847 15,730 Rdl.

*Ejendommen Nr. 14a er **Torvet Nr. 4.** Matr.-Nr.: 571. Areal: 7689 □ Al. Ejendomsskyld: 200,000 Kr. Brandass.: 130,000 Kr.*

Nuværende Ejer: Horsens Ungdomsforening m. fl.

*Ejendommen Nr. 14b er **Torvet Nr. 2.** Matr.-Nr.: 572. Areal: 2776 □ Al. Ejendomsskyld: 350,000 Kr. Brandass.: 308,750 Kr. Det til Gaarden hørende Pakhus (Nr. 14c) se: Aaboulevarden Nr. 55.*

Senere Ejere: 1853 ¹²/₆ Ølbrygger Niels Petersen, Kbmd. P. Jessen og Fabrikant Emil Møller. Nuv. Ejer: Sagtører P. Finck m. fl.
